

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпинський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Марченко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патерило І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, професор, професор СК № 1 Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.

Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів, а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 9 від 17.04.2025)

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б» на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus International* (Республіка Польща)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2053 від 13.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-04884.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (просп. Науки, буд. 72, м. Дніпро, 49045, cdnp@dnu.dp.ua, тел. (056) 374-98-01.

Мови видання: українська, англійська.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-1>

Гуменюк В. В.,

*заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, міжнародний викладач/старший дослідник, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ЗВО «Університет економіки та права «КРОК»
<https://orcid.org/0000-0001-8562-4389>
Web of Science ResearcherID: GPK-5326-2022*

КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДАЛЕКОСХІДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ВІД ПЕРШИХ ПОСЕЛЕНЬ ДО ПРОГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВИ

CULTURAL RENAISSANCE IN THE FORMATION OF STATEHOOD OF THE UKRAINIAN FAR EASTERN REPUBLIC: FROM THE FIRST SETTLEMENTS TO THE PROCLAMATION OF THE STATE

Дослідження культурного відродження українців на Далекому Сході є важливим для розуміння процесів національного самоусвідомлення та державотворення в умовах діаспори. Особливого значення набуває вивчення цього феномену у контексті формування Української Далекосхідної Республіки, унікального державного утворення, що стало результатом національно-визвольного руху українців на Далекому Сході.

Досліджено процес формування української ідентичності на Далекому Сході, розкрито значення культурного відродження у консолідації української громади, її боротьбі за національні права та створення власної держави. Проаналізовано вплив культурних процесів на формування політичної свідомості українців, їхню участь у національно-визвольному русі та державотворенні.

Під впливом українського національного пробудження, що охопило в 1917–1922 роках не лише Україну, але й інші регіони компактного проживання українців, зокрема й Далекий Схід, після повалення царизму та ліквідації національних заборон та обмежень.

Український національний рух, що розгорнувся в цей час, мав на меті представництво та захист національних інтересів українців Далекого Сходу. Для досягнення цієї мети були створені різноманітні організації, а саме: культурно-освітні, політичні, професійні, молодіжні, а також національно-представницькі органи.

Український національний рух на Далекому Сході, що розгорнувся в аналізований період, був єдиним цілим із загальнонаціональним визвольним рухом української нації на території колишньої (р)осійської імперії. Спільність організаційних форм та програмних положень свідчить про тісний взаємозв'язок між цими рухами. Організаційний досвід та програмні засади загальноукраїнського руху слугували основою для розбудови українського руху на Далекому Сході.

Культурне відродження відіграло вирішальну роль у формуванні державності Української Далекосхідної Республіки. Воно стало каталізатором національного руху, сприяло консолідації української громади, її самоусвідомленню та прагненню до самовизначення. Культурні процеси, що відбувалися на Далекому Сході, засвідчили життєздатність української культури в умовах діаспори, її здатність до розвитку та адаптації до нових соціокультурних умов.

Ключові слова: Національне державотворення, конституціоналізм, Український Далекий Схід, територія, функції, інституції, громадянське суспільство, державно-правова основа, нормативно-правові акти, законодавча діяльність.

The study of the cultural renaissance of Ukrainians in the Far East is crucial for understanding the processes of national self-awareness and state-building in the diaspora. The study of this phenomenon is of particular importance in the context of the formation of the Ukrainian Far Eastern Republic, a unique state entity that resulted from the national liberation movement of Ukrainians in the Far East.

The process of Ukrainian identity formation in the Far East has been investigated, the significance of the cultural renaissance in the consolidation of the Ukrainian community, its struggle for national rights, and the creation of its own

state has been revealed. The influence of cultural processes on the formation of the political consciousness of Ukrainians, their participation in the national liberation movement and state-building has been analyzed. The contribution of the Ukrainian intelligentsia, cultural figures, and public organizations to the development of culture, education, and national identity of Ukrainians in the Far East has been highlighted.

Under the influence of the Ukrainian national awakening, which encompassed not only Ukraine but also other regions of compact residence of Ukrainians, including the Far East, in 1917–1922, after the overthrow of tsarism and the elimination of national prohibitions and restrictions.

The Ukrainian national movement, which unfolded at this time, aimed to represent and protect the national interests of Ukrainians in the Far East. To achieve this goal, various organizations were created, namely: cultural, educational, political, professional, youth, as well as national representative bodies.

The Ukrainian national movement in the Far East, which unfolded during the analyzed period, was an integral part of the nationwide liberation movement of the Ukrainian nation within the territory of the former Russian Empire. The commonality of organizational forms and programmatic principles testifies to the close relationship between these movements. The organizational experience and programmatic foundations of the pan-Ukrainian movement served as the basis for the development of the Ukrainian movement in the Far East.

The cultural renaissance played a decisive role in the formation of the statehood of the Ukrainian Far Eastern Republic. It became a catalyst for the national movement, contributed to the consolidation of the Ukrainian community, its self-awareness, and its striving for self-determination. The cultural processes that took place in the Far East demonstrated the vitality of Ukrainian culture in the diaspora, its ability to develop and adapt to new socio-cultural conditions.

Key words: *National state-building, constitutionalism, Ukrainian Far East, territory, functions, institutions, civil society, state-legal basis, normative-legal acts, legislative and liberating activity.*

Розвиток українського культурного відродження зумовлювався різноманітними факторами, серед яких були територіальні, історичні, соціоекономічні, мистецькі, але першочергове значення мали ідейно-політичні. Тому теоретичне осмислення цього процесу неможливе без урахування таких багатовимірних понять, як «нація», «націоналізм» та «національний рух». Сформована під впливом європейського романтизму та національного відродження слов'янських народів ідея української національної ідентичності спочатку активізувала інтелігенцію на культурно-етнографічну, літературну, мистецьку діяльність, а згодом і на боротьбу за державну незалежність. Саме тому значення термінів «українська нація», «український націоналізм» та «український національний рух» не варто розглядати виключно в політичному контексті, адже культурне коріння відіграє першорядну роль [1].

Період кінця XIX – початку XX століття став визначальним в історії українського народу. Формування значної кількості українців на Далекому Сході створило умови для розвитку українського суспільно-культурного життя. Важливу роль у цьому процесі відіграли суспільно-політичні та національно-культурні події, що відбувалися в Україні. Цей період характеризується національним пробудженням та зростанням національної самосвідомості

українців Далекого Сходу, що було обумовлено процесами модернізації. Одним із наслідків модернізації стало формування національної української інтелігенції, яка походила з українського села та зберігала тісний зв'язок з ним. Інтерес до мови та культури українського села, як носія національних традицій, зростав серед інтелігенції. Саме завдяки національній інтелігенції були створені перші українські національні організації, діяльність яких була спрямована на збереження та розвиток національної самосвідомості. Перші спроби національної самоорганізації українців на Далекому Сході датуються XIX століттям та пов'язані зі створенням перших українських громадських організацій – «Громад», що виникали як об'єднання української інтелігенції у 1850–60-х роках та активно діяли у суспільно-політичній та національно-культурній сферах, зазнаючи утисків з боку влади.

Після перемоги Лютневої революції 1917 року, результатом якої стало падіння існуючих при царизмі численних національних заборон і обмежень, Український національний рух, сформований у 1917–1922 роках на Далекому Сході, став складовою загальнонаціонального українського руху на території колишньої (р)осійської імперії, на чолі якого стала створена у місті Києві Українська Центральна Рада. Далекосхідні українці зустріли

саму революцію та розквіт українського життя в самій Україні з великою натхненням та повною моральною підтримкою для Української Центральної Ради. Це пов'язано з тим, що процеси, які відбувалися у даний період в Україні, викликали великий інтерес і знаходили підтримку серед українців Далекого Сходу [2].

Основою діяльності українського національного руху на Далекому Сході була автономія України у складі федеративної (р)осійської республіки та забезпечення розширених можливостей для вільного національно-культурного розвитку Української нації, які були основними цілями, завданнями та метою усього українського національно-визвольного руху.

У першому номері першої в Азії української газети «Українець на Зеленому Клині», який з'явився у місті Владивостоці 30 квітня 1917 року, зазначалося, що головним завданням українського національно-визвольного руху визначалося за метою підняти та розмежуватись з-під влади (м)осковського уряду, що централізує і обмежує місцеві культури і вільності, а також відродитися в цивілізовану вільну, багату і народну Україну, що разом з (р)осією та іншими вільними народами досягне всесвітньої згоди, освіти та багатства. Єдиним способом досягнення вказаної мети розглядалася революційна федерація України (територія Далекого Сходу) з (р)осією, побудована на принципах рівноправності [3].

Програма діяльності українських організацій на Далекому Сході передбачала забезпечення умов для вільного національно-культурного розвитку місцевого українського населення, враховуючи той факт, що українці становили переважну частину населення Далекого Сходу (які мали свої особливі національно-культурні інтереси та потреби, що ігнорувалися у попередній період царським режимом), а також процесам, що відбувалися на батьківщині, зокрема підтримці боротьби Української Центральної Ради за надання автономії Україні. Отже, пріоритетним напрямом діяльності українських організацій, що виникли на території Далекого Сходу після перемоги Лютневої революції 1917 року, повинно було стати забезпечення потреб національно-культурного розвитку українського населення.

14 березня 1917 року у місті Хабаровську відбулися організаційні збори місцевих українців, на яких одногolosно підтримали вимоги скликання Установчих зборів, встановлення демократичної республіки, автономії України та запровадження у народних школах та судах української мови. Отже, ухвалено домагатися негайного введення української мови в народних школах українських сіл на Далекому Сході, введення в цих селах богослужіння в церквах для української мови, поширення серед українського населення рідною мовою. 16 квітня 1917 року відбулися загальні збори Української Громади Забайкалля, на яких прийнято рішення про звернення до місцевих українців із закликом до об'єднання для досягнення своїх національних цілей, якою була, серед іншого, автономія України. Українська Громада Забайкалля, створена в Читі з метою захисту національних та політичних інтересів та з'ясування ролі і ступеня своєї участі у майбутніх виборах до Установчих зборів, найближчим своїм завданням ставила об'єднання та захист правових інтересів українців, які мешкають у Забайкальській області, матеріальну та моральну допомогу амністованим, переселенцям і біженцям – українцям; ознайомлення своїх членів та жителів українців з поточними подіями, зокрема встановлення міцного зв'язку з Україною [5].

Владивостоцька Українська Громада покликана була об'єднувати українців навколо національної справи відстоювання свободи та рівності, здобуваючи національну самостійність України на Далекому Сході, розвиваючи національну культуру, привчаючи до українських вимог і готуючись до Установчих зборів. На думку керівника лекційної секції Владивостоцької Української Громади С. Семка, основним завданням та метою українських організацій у розвитку освіти та національної свідомості місцевого українського населення було розповсюдження своєї культури та народного вільного ладу, через що українці Далекого Сходу почали поважати самі себе. Крім того, поширивши діяльність українських організацій на українські села, існувала можливість українізувати школу, церкву, суд, комітети, управління чи адміністрацію, а також послати українців до Установчих зборів для здобуття волі та сили української [6].

Разом з тим, постановою загальних зборів українців міста Харбіна від 19 березня 1917 року передбачено наступне. Україна має право бути самостійною у формі демократичної республіки, прикладом якої були Фінляндія, Латвія та інші країни, які твердо ухвалили стати самостійними державами в межах (р)осії [7].

Принциповим положенням було обов'язкове використання української мови, як офіційної, в українській школі, церкві, суді та усіх українських громадських установах, хоча офіційною мовою відносин з (р)осійською федерацією повинно була залишитися літературна (р)осійська мова. В Україні має бути встановлена доктрина Монро – «Україна для українців», для втілення якої необхідно організувати Український національний банк. Найактуальнішим завданням для України на даному етапі була підготовка до виборів до Установчих зборів з метою прийняття участі її представників у державному будівництві у не меншій кількості, ніж представники інших націй.

Українська Рада в Харбіні має знайти кошти, щоб її делегати були прийняті у більшій кількості до всіх державних установ, які були організовані в останній час для політичної реорганізації (р)осійської федерації на основі опублікованої програми Тимчасового уряду, як і правильного напрямку економічної боротьби праці з капіталом. Україна є, головним чином, хліборобський регіон, має потребу у вивезенні своїх сільськогосподарських надлишків і тому має прагнути до досягнення вільного транзиту своїх товарів та до права вільного проходу своїх пароплавів через протоки. У постанові також особливо обговорювалося, що всі знедолені українці, які опинилися на чужих землях, повинні мати повну можливість повернутися назад в Україну. При цьому для наділення їх землею передбачалося використовувати так звані питомі землі.

Досягнення бажаної автономії у перші місяці після Лютневої революції 1917 року пов'язувалося українцями з новою владою – Тимчасовим урядом, який прийшов до влади в (р)осії. На своїх перших організаційних зборах у березні 1917 року далекосхідні українці висловлювали повну підтримку нової влади, з діяльністю якої (у тому числі щодо питання

війни) пов'язувалися великі очікування. Так, 4 квітня 1917 року загальними зборами Благовіщенської Української Громади одноголосно прийнято рішення щодо телеграфування голові Ради міністрів про те, що українці Амурської області стоять за війну до переможного кінця, бо вважають, що тільки перемога над царизмом дасть можливість міцно закріпити щойно здобуті свободи. У квітні 1917 року на зборах Благовіщенської Української Громади визначено пріоритетні завдання, якими були: національна українська школа в області, освіта українських бібліотек, всі освітні цілі, які мають послужити до розвитку самовизначення українців в області у сенсі бажаного дозволу та справжнього здійснення автономії [8].

В українському національно-визвольному русі на Далекому Сході також наявна тенденція – домагатися запровадження автономії України явочним порядком, що стала результатом негативним відношенням політичних сил від (р)осійської революційної демократії до ідеї автономії України, розглядаючи її як удар у спину революції. Так, ще у квітні 1917 року Рада Благовіщенської Української Громади направила Українській Центральній Раді до міста Києва телеграму, в якій вимагала домагатися автономії явочним порядком, не чекаючи милості. У червні 1917 року Микільсько-Усурійська Українська Громада та Далекосхідний український учительський союз надіслали телеграму щодо вжиття всіх заходів для здійснення вимог явочним порядком, не чекати милості. Крім того, у телеграмі виражалася підтримка Українській Центральній Раді у її протистоянні з Тимчасовим урядом. У травні 1917 року Новокиївська Українська Рада у своєму зверненні до Центральної Ради зазначала, що всі вони однієї Матері-України діти і на Зеленому Клині на Амурі, який є частиною великої України, домагаються бажаної для них самостійності України, якої хочуть всі їх люди. Відтак метою було добиватися цієї самостійності та незалежності [9].

Висновки. Після повалення царизму та ліквідації національних обмежень, українське національне пробудження, що охопило в 1917-1922 роках не лише Україну, але й інші регіони компактного проживання українців, зокрема й Далекий Схід, сприяло формуванню

українського національного руху. Так, культурне відродження українців на Далекому Сході стало потужним фактором національного пробудження та консолідації громади, що сприяло формуванню національної ідентичності, усвідомленню спільності історичної долі та культурних цінностей. Український рух, що сформувався на Далекому Сході, був частиною загальнонаціонального визвольного руху Української нації, що розгорнувся в аналізований період на території колишньої (р)осійської імперії. Спільність організаційних форм та програмних положень свідчить про тісний зв'язок між цими рухами. Організаційний досвід та програмні засади загальноукраїнського руху слугували основою для розбудови українського руху на Далекому Сході.

Важливу роль у культурному відродженні відіграли культурно-освітні товариства, школи, театри, бібліотеки, преса та інші інституції, що сприяли поширенню української мови,

культури та історії. Українська інтелігенція, зокрема письменники, художники, педагоги, відіграла ключову роль у розвитку культури та національної свідомості. Їхня творчість та просвітницька діяльність сприяли формуванню національної ідентичності та патріотичних почуттів.

Культурне відродження було тісно пов'язане з національно-визвольним рухом українців на Далекому Сході, оскільки живило цей рух, надавало йому ідейного та емоційного забарвлення; стало важливим фактором у формуванні державності Української Далекосхідної Республіки, що сприяло консолідації української громади, її прагненню до самовизначення та створенню власної держави. Досвід культурного відродження українців на Далекому Сході має значення для сучасності, зокрема для розуміння процесів національного самоусвідомлення та культурного розвитку української діаспори в різних регіонах світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нариси історико-теоретичних аспектів національно-культурного відродження України / О.М. Караульна // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 56, Т. 2. – С. 82-88.
2. Світ І. 1917 рік на Далекому Сході // Календар-альманах Українського народного союзу на 1967 рік.
3. Українець на Зеленому Клині. 1917, 30 квітня.
4. Далекий Схід. 1917, 21 квітня.
5. Приамурське життя 1917, 16 березня; Забайкальська новина. 1917, 16 березня, 18 квітня.
6. Українець на Зеленому Клині. 1917, 7 травня, 4 червня.
7. Довганюк-Довгань А.К. Маньчжурська Українська Окружна Рада // Далекий Схід. Харбін. 1938, № 6. С. 92–93.
8. Амурське ехо. 1917, 15 квітня. 11. Амурське ехо. 1917, 27 квітня.
9. Хвилі України. 1917, № 1. Цит. по: Світ І. 1917 рік на Далекому Сході. С. 159, 160.

Добробог Л. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави та права
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

LEGAL CONSTRUCTS AND LEGAL REGULATION: DIALECTICS OF RELATIONSHIP

Стаття присвячена аналізу взаємозв'язку між правовим регулюванням та юридичними конструкціями, зокрема їхньому взаємному впливу на ефективність правової системи. У статті визначено, що правове регулювання охоплює вплив права на суспільні відносини через систему юридичних засобів, таких як норми права, правовідносини, акти застосування права та механізми юридичної відповідальності.

Визначено, що юридичні конструкції являють собою формалізовані моделі правової реальності, що систематизують юридичні норми та правові поняття в узгоджену систему. Вони виконують функцію аналітичного інструменту для інтерпретації правових норм та забезпечення їх ефективного застосування. У статті акцентовано, що юридичні конструкції є складовою частиною юридичної техніки і можуть мати різний рівень складності, від базових до комплексних конструкцій, які охоплюють цілу низку правових інститутів.

Відзначено динамічний процес взаємодії правового регулювання та юридичних конструкцій, що включає постійну модифікацію конструкцій у відповідь на зміну соціальних умов, практики правозастосування та зміни доктрин. Зокрема, проаналізовано еволюцію конструкцій, таких як відповідальність держави перед особою, а також зміну в концепціях адміністративного договору.

Наголошено, що стабільність та гнучкість юридичних конструкцій повинні бути збалансовані для забезпечення правової визначеності та відповідності змінам у суспільних відносинах. Окремо виділено проблему використання застарілих юридичних концептів у сучасному українському праві, таких як «права людини і громадянина» або «загальний нагляд прокуратури», що потребує перегляду та адаптації до принципів правовладдя.

У висновках зазначено, що діалектика взаємозв'язку правового регулювання та юридичних конструкцій вимагає інтеграції стабільності концептуальних моделей та гнучкості нормативного впливу, що є основою ефективного функціонування правової системи та її відповідності принципу правовладдя.

Ключові слова: *верховенство права, нормотворча техніка, правова модель, юридична конструкція, юридична техніка.*

The article is devoted to the analysis of the interconnection between legal regulation and legal constructs, in particular their mutual influence on the legal system effectiveness. The article determines that legal regulation encompasses the influence of law on social relations through a system of legal means, such as legal norms, legal relations, acts of law enforcement and mechanisms of legal responsibility.

It is determined that legal constructs are formalized models of legal reality that systematize legal norms and legal concepts into a coherent system. They perform the function of an analytical tool for interpreting legal norms and ensuring their effective implementation. The article emphasizes that legal constructs are an integral part of legal technique and can have different levels of complexity, from basic to complex constructs covering a whole range of legal institutions.

The dynamic process of interaction between legal regulation and legal constructs, including constant modification of constructs in response to changing social conditions, law enforcement practices and changes in doctrines, is noted. In particular, the evolution of such constructs as the responsibility of the state to the individual, as well as the change in the concepts of the administrative contract, is analyzed.

It is emphasized that the stability and flexibility of legal constructs must be balanced to ensure legal certainty and compliance with changes in social relations. The issue of using outdated legal concepts in modern Ukrainian law, such as “human and citizen rights” or “general supervision of the prosecutor’s office”, which requires revision and adaptation to the principles of the rule of law, is separately covered.

The conclusions indicate that the dialectic of the interconnection between legal regulation and legal constructs requires the integration of the stability of conceptual models and the flexibility of regulatory influence, which is the basis for the effective functioning of the legal system and its compliance with the principle of the rule of law.

Key words: *rule of law, legal model, rule-making technique, legal construct, legal technique.*

Постановка проблеми. Дослідження юридичних конструкцій є актуальним у контексті постійної еволюції суспільства та правової системи. Зростаюча потреба в ефективній та якісній нормотворчості вимагає особливої уваги до елементів нормотворчої техніки, серед яких ключове місце займають юридичні конструкції. Їхнє значення полягає в забезпеченні точності, чіткості та логічної послідовності правових норм, що є необхідними умовами для ефективного функціонування правової системи.

Вивчення юридичних конструкцій є надзвичайно важливим для розуміння правової системи, оскільки вони є фундаментальним інструментом для створення та структурування правових норм. Глибоке дослідження юридичних конструкцій дозволяє розширити наше розуміння сутності права, його структури та функцій. Це, в свою чергу, сприяє розвитку теорії права, збагачуючи її новими знаннями про механізми правового регулювання.

Оптимізація правотворчого процесу тісно пов'язана з використанням юридичних конструкцій. Правильне застосування цих конструкцій забезпечує чіткість та зрозумілість правових норм, що, в свою чергу, сприяє їх ефективному виконанню. Системне дослідження юридичних конструкцій дозволяє виявити проблемні аспекти їх застосування в нормотворчості та розробити рекомендації щодо їх вдосконалення. Результати такого дослідження можуть бути використані для створення нових законодавчих актів, які будуть більш ефективними та відповідатимуть потребам суспільства.

Динамічний розвиток суспільства та глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність адаптації правової системи до нових умов [1, с. 41]. Зміни в законодавстві, що виникають внаслідок цього, вимагають глибокого дослідження юридичних конструкцій, щоб забезпечити відповідність правової системи сучасним викликам.

Таким чином, дослідження обраної теми є надзвичайно актуальним в контексті сучасного динамічного розвитку правової системи. Системне розуміння взаємодії юридичних конструкцій та механізмів правового регулювання дозволяє оптимізувати нормотворчий процес та забезпечити ефективне функціонування правової системи. Вивчення цієї теми є ключовим

для вдосконалення правового регулювання та забезпечення його відповідності потребам суспільства.

Стан опрацювання проблематики. Вивчення юридичних конструкцій, як невід'ємної складової юридичної техніки, є актуальним напрямком досліджень в межах загальної теорії права, правотворчого процесу та практики правозастосування. Наукові розробки в цій галузі, що охоплюють як вітчизняні дослідження, зосереджені на аналізі логіко-структурних особливостей правових норм, так і міжнародні дослідження, спрямовані на удосконалення законодавчої техніки з урахуванням принципу верховенства права, сприяють розвитку цієї наукової сфери.

Згадаємо авторів, чії роботи висвітлюють окремі аспекти зазначеної проблематики: Ю. Бисага, Г. Бойко, Ю. Волошин, В. Дудченко, А. Дутко, В. Завальнюк, М. Кельман, О. Кулініч, Л. Легін, О. Легка, М. Лошицький,, І. Онищук, П. Рабінович, І. Шутак та ін.

Наукові дослідження підкреслюють методологічне значення юридичних конструкцій, їх роль у забезпеченні внутрішньої узгодженості законодавства, правової визначеності та ефективності правозастосування. Однак, питання загальноправового значення юридичних конструкцій потребує подальшого вивчення, оскільки більшість досліджень зосереджуються на їх галузевому застосуванні, не досліджуючи їхню універсальну роль у правовій системі [2–4].

Дослідники також звертають увагу на юридичну техніку в цілому, вивчаючи її різновиди, значення для створення якісного законодавства, а також застосування та тлумачення права. Особливий акцент робиться на аналізі засобів та методів юридичної техніки, зокрема, правил нормотворення, систематизації та удосконалення правових актів, а також правотворчого процесу та його суб'єктів. [5–9]. Відзначимо, що виокремлення офіційного та неофіційного права, запропоноване В. Завальнюком [10, с. 12–21], впливає на сприйняття та розуміння юридичних конструкцій. Однак, на нашу думку, цей аспект проблематики потребує окремого дослідження.

Метою статті є висвітлення взаємозв'язку юридичних конструкцій та правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Визначення взаємозв'язку правових явищ передбачає необхідність з'ясування змісту обох з вказаних понять.

Під правовим регулюванням ми розуміємо цілеспрямований вплив права на суспільні відносини, який здійснюється через систему юридичних засобів, зокрема норм права, юридичних фактів, правовідносин, актів застосування права та механізмів юридичної відповідальності. Цей вплив реалізується шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки, які визначають права та обов'язки учасників суспільних відносин, а також передбачають механізми їх реалізації, охорони та захисту. Правове регулювання відзначається нормативністю, формальною визначеністю, імперативним або диспозитивним характером та обов'язковістю дотримання [11, с. 11, с. 383–408].

У цій роботі під юридичною конструкцією ми розуміємо формалізовану модель правової реальності, яка систематизує юридичні норми та правові поняття у внутрішньо узгоджену систему, що забезпечує їхню ефективну взаємодію та застосування. Відтак, юридичні конструкції є складовою юридичної техніки.

Юридична конструкція не є простим поєднанням правових норм, а виступає як концептуальний каркас, що дозволяє осмислити, впорядкувати та технічно реалізувати правове регулювання певного явища. Вона виконує функцію аналітичного інструменту, який допомагає інтерпретувати правові приписи та визначати їхню системну взаємодію в рамках правопорядку.

Юридичні конструкції можуть мати різний рівень складності: від базових, що формують загальну правову термінологію (наприклад, конструкція «правоздатності» чи «деліктної відповідальності»), до комплексних, що охоплюють цілі правові інститути (наприклад, конструкція «публічно-правового договору» або «юридичної особи»).

Особливістю юридичних конструкцій є їхня відносна автономність від конкретних соціальних чи економічних контекстів: вони можуть адаптуватися до змін правового середовища, зберігаючи внутрішню логіку та узгодженість. Водночас конструкції не є нейтральними – вони визначають логіку правозастосування, впли-

вають на юридичну аргументацію та можуть слугувати як засобом унормування суспільних відносин, так і способом легітимації певних правових доктрин.

У цьому сенсі юридичні конструкції відіграють подвійну роль: з одного боку, вони є аналітичним засобом правової науки, а з іншого – інструментом правотворення та правозастосування, що визначає межі й можливості нормативного впливу права на суспільні процеси.

Наголосимо, що юридичні конструкції та правове регулювання перебувають у складній діалектичній взаємодії, що виявляється у взаємовпливі нормативної форми права та його функціональної ефективності.

Юридичні конструкції слугують засобом формалізації та систематизації правових норм, забезпечуючи їхню внутрішню узгодженість, логічну стійкість і застосовність. Вони виступають своєрідним каркасом правової системи, що дозволяє інтегрувати окремі норми в єдину доктрину та уникати суперечностей у правозастосуванні. Завдяки цьому юридичні конструкції не лише структурують нормативний матеріал, а й впливають на методологію тлумачення права, визначаючи межі можливої інтерпретації правових положень.

Яскравим прикладом є юридична конструкція «юридичної особи», яка визначає правосуб'єктність організацій та установ. Вона не лише структурує нормативний матеріал, регламентуючи порядок створення, функціонування та припинення юридичних осіб, а й обмежує можливі варіанти тлумачення правосуб'єктності таких утворень. Наприклад, у правових системах, що сприйняли теорію фікції, юридична особа розглядається як штучне утворення, правоздатність якого обмежується встановленими законодавством межами. Водночас у системах, що сприймають теорію реальності, юридична особа визнається самостійним суб'єктом із власною волею, що впливає на розширення її правоздатності. Таким чином, обрана конструкція визначає підхід до регулювання, тлумачення та застосування відповідних норм, зокрема щодо відповідальності, деліктоздатності та меж автономії волі юридичної особи.

Водночас правове регулювання, як динамічний процес впливу права на суспільні від-

носини, не лише використовує юридичні конструкції, а й постійно модифікує їх відповідно до зміни соціальних умов, правозастосовної практики та доктринальних підходів. Це проявляється, зокрема, у трансформації конструкцій відповідальності держави перед особою, що історично еволюціонували від концепції державного імунітету до сучасної доктрини позитивних зобов'язань держави. Подібна динаміка спостерігається і в розвитку конструкції адміністративного договору, яка в різних правовпорядках зазнає змін у зв'язку з необхідністю балансування приватного та публічного інтересів.

Однією з ключових проблем є співвідношення стабільності та гнучкості юридичних конструкцій. З одного боку, їхня стабільність забезпечує правову визначеність та уніфікованість регулювання, що є необхідною умовою передбачуваності правозастосування. З іншого – нормативні конструкції не можуть залишатися незмінними, оскільки правове регулювання має відповідати динаміці суспільних відносин. Це породжує явище, яке, на нашу думку, можна назвати явищем «концептуального консерватизму», коли юридичні конструкції, що історично склалися, можуть втрачати відповідність сучасним правовим реаліям, але продовжують функціонувати через інерційність правової системи.

У цьому контексті варто вказати на те, що у вітчизняному праві і досі застосовуються концепти, сформовані у межах радянської юриспруденції. Це зумовлено як правонаступництвом нормативних актів, так і стійкістю юридичних конструкцій, які закріпилися у правовій доктрині, освіті та правозастосовній практиці. Одним із найпомітніших прикладів є збереження конструкції «права людини і громадянина», що походить із радянської теорії, де людські права розглядалися не як природні та невідчужувані, а як надані державою. Доволі системно ця проблематика висвітлена вітчизняним вченим А. Кучуком у низці публікацій [12–14].

Інший приклад – конструкція «загального нагляду прокуратури», що зберігалася в Україні навіть після проголошення незалежності й лише поступово зазнавала змін відповідно до європейських стандартів. Попри конституцій-

не обмеження функцій прокуратури, у правовій свідомості та нормативних актах ще тривалий час простежувався її контрольний і наглядовий потенціал, успадкований від радянської моделі загального нагляду.

Таким чином, радянські юридичні концепти продовжують впливати на правове регулювання в Україні, що потребує глибокої доктринальної ревізії, приведення правових конструкцій у відповідність до сучасних підходів та їхньої адаптації до принципів правовладдя.

Ще одним аспектом є питання узгодженості юридичних конструкцій на різних рівнях правового регулювання. Теоретичні моделі, що закладаються в основу правотворчої діяльності, можуть спотворюватися на етапі правозастосування через неоднозначність тлумачення або несистемність нормативної бази. У результаті можливе виникнення колізій між формально закріпленими конструкціями та їхньою реальною інтерпретацією в судовій чи адміністративній практиці.

Це особливо помітно в галузі адміністративного судочинства, де формально задекларовані принципи належного врядування нерідко суперечать усталеним підходам органів виконавчої влади щодо власної дискреції. Водночас суди, з одного боку, змушені враховувати загальні правові принципи, а з іншого – обмежені наявними нормативними конструкціями, що можуть не відповідати сучасним викликам. У таких умовах необхідним стає доктринальне осмислення цих суперечностей та вироблення механізмів їх подолання через системне оновлення правових конструкцій і вдосконалення методології правозастосування.

Особливе значення має роль юридичних конструкцій у процесах правової рецепції та трансформації правових систем. Запозичення юридичних конструкцій із зовнішніх правових порядків нерідко супроводжується їхнім пристосуванням до нових умов, що може призводити до деформації початкового змісту. Це ставить питання про межі адаптації та необхідність критичного осмислення запозичених концепцій у межах національного правовпорядку.

Яскравим прикладом є рецепція інституту конституційної скарги в Україні, запозиченого з німецької моделі. У початковому варіанті цей механізм мав на меті забезпечити індивіду-

альний захист прав особи через контроль Конституційного Суду за відповідністю законів Основному Закону. Однак у процесі адаптації до української правової системи конституційна скарга була суттєво звужена: її предмет обмежили лише законами, виключивши можливість оскарження підзаконних актів або судових рішень, що може нівелювати її ефективність.

Іншим прикладом є запозичення концепції верховенства права. Нагадаємо, що ще близько десяти років тому у вітчизняній правничій науці на позначення цього явища використовувались терміни «верховенство закону» або «верховенство правового закону». Це свідчило про спотворене розуміння сутності верховенства права, оскільки увага зосереджувалася не на правовладді як обмеженні свавілля держави, а на формальній обов'язковості законодавчих актів. Лише поступова доктринальна еволюція та імплементація європейських стандартів

сприяли утвердженню належного розуміння цього принципу, що ґрунтується на сукупності фундаментальних цінностей, а не лише на дотриманні позитивного закону.

Ці приклади демонструють, що права рецепція потребує не просто формального перенесення конструкцій, а їхньої глибокої концептуальної інтеграції, яка враховувала б особливості національної правової системи та не призводила до втрати їхньої початкової функціональності.

Висновки. Отже, діалектика взаємозв'язку юридичних конструкцій і правового регулювання полягає у їхньому взаємному впливі, що вимагає балансу між стабільністю концептуальних моделей і гнучкістю нормативного впливу. Оптимальне поєднання цих характеристик є необхідною умовою ефективного функціонування правової системи та її відповідності принципу правовладдя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дудченко В. В. Універсалізація сучасного права. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 41–44.
2. Бойко Г.І. Юридична конструкція як особлива процедура правотворчості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27(1). С. 15–18.
3. Кунцевич М.П. Юридична конструкція форми реалізації виконавчої влади. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2. С. 43–47.
4. Підгородський Б.М. Роль юридичних конструкцій у реалізації матеріального та процесуального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.
5. Дутко А.О. Юридична техніка: види та зміст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 3. С. 25–33.
6. Легка О. В. Юридична техніка законодавчих та правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 101–107.
7. Ленгер Я.І., Бисага Ю.Ю. Нормотворчість в контексті реформування права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 15–19.
8. Кучук А.М., Замковий Є.М. Юридична техніка як засіб ефективності правових актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 90–97.
9. Попутняк І.О., Кулініч О.О. Суб'єкти та види правотворчості. Трансформаційні процеси в умовах війни та післявоєнного періоду. Збірник матеріалів Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 10 червня 2022 року). Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 319–321.
10. Завальнюк В. В. Офіційне та неофіційне право: антропологічне дослідження. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. Одеса, 2014. Вип. 51. С. 12–21.
11. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 468 с.
12. Кучук А.М. Імплементація західних правничих концептів: людські права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3(96). С. 12–15.
13. Кучук А.М., Пекарчук А.В. Теорія людських прав: концептуальні зміни на межі століть. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 21–23.
14. Кучук А.М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.

Кельбя С. Г.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
деканеса юридичного факультету
Буковинського університету
<https://orcid.org/0000-0002-1817-8160>

ІДЕЯ ПРАВОВЛАДДЯ В СУДОВИХ СТАТУТАХ 1864 Р.

THE IDEA OF THE RULE OF LAW IN THE JUDICIAL STATUTES OF 1864

У статті розкривається ідея правовладдя в судових статутах 1864 р. Зазначається, що судові статuti були запроваджені у результаті модернізаційних заходів з реформування судової системи, що мало на меті забезпечити якісно нові принципи функціонування судових установ. Судова реформа була покликана наслідувати кращі традиції західного правосуддя і таким чином запровадити нові демократичні суди. Наголошується, що вже станом на середину XIX століття потреба в модернізації системи судочинства була очевидною, оскільки питання відсутності в державі правосуддя набувало все більшого публічного обговорення. Критика імперської системи судочинства ставала дедалі помітнішою як серед учасників суспільно-політичних рухів, так і серед практиків. Поступово з'являлися реальні ідеї реформування суду на нових демократичних принципах. Стверджується, що з метою реформування судової системи було прийнято чотири закони: Заснування судових установлень, Статут цивільного судочинства, Статут кримінального судочинства, Статут про покарання, які накладаються мировими судьями. Судові статuti 1864 року були створені на міцному фундаменті, а їхня загальна структура відповідала вимогам того часу. Наголошується, що у цивільних справах судові статuti запровадили якісно нові доміанти цивільного судочинства, суттєво змінили діяльність судових установ та забезпечили нові підходи в питанні щодо доступу до правосуддя. Вони були закріплені у Статуті цивільного судочинства, який в цілому створив загальну модель змагального цивільного судочинства. Зауважується, що далеко не всі проголошені зміни були інституційно закріплені, і наприкінці XIX – на початку XX століття слідчий елемент у цивільному судочинстві значно посилювався. Це виявилось у збільшенні активності суду, зміцненні письмових основ ведення процесу, відході від принципу безпосередності у вивченні доказів. Зазначається, що у процесі розгляду кримінальних справ судові статuti запровадили радикально новий кримінальний процес, заснований на принципах, відмінних від дореформеного періоду. Статут кримінального судочинства надав судам незалежність і самостійність, забезпечив широкі можливості учасникам процесу, зокрема стороні обвинувачення і стороні захисту, а обвинуваченого перетворив з об'єкта судового розгляду на активного суб'єкта процесу. При цьому суди отримали процесуальну незалежність, свободу діяти в межах закону та вільно оцінювати докази.

Ключові слова: *правовладдя, правосуддя, суд, судова реформа, судові статuti 1864 р.*

The article reveals the specifics of the reflection of the idea of the rule of law in the judicial statutes of 1864. The judicial statutes were introduced as a result of modernization measures to reform the judicial system, which aimed to provide qualitatively new principles of functioning of judicial institutions. Judicial reform was intended to follow the best traditions of Western justice and thus introduce new democratic courts. It is emphasized that as of the middle of the nineteenth century, the need to modernize the judiciary was obvious, society began to publicly raise the issue of lack of justice in the state. The criticism of the imperial justice system has become more noticeable among participants in socio-political movements and among practitioners. The real ideas of court reform on new democratic principles gradually emerged. It is argued that in order to reform the judicial system, four laws were adopted: Establishment of judicial establishments, Statute of Civil Procedure, Statute of Criminal Procedure, Statute of Punishments imposed by peace judges. The judicial statutes of 1864 were created on a solid foundation, and their general structure meets the requirements of the time. It is emphasized that in civil cases, judicial statutes introduced qualitatively new dominants of civil proceedings, significantly changed the activities of judicial institutions and provided new approaches in the issue of access to justice. They were enshrined in the Statute of Civil Procedure, which generally created a general model of competitive civil proceedings. It is noted that not all of the proclaimed changes were institutionally fixed, and at the end of the XIX – early XX century the investigator element in civil proceedings increased significantly. This was manifested in the enhancement of the court's activity, strengthening the written foundations of the process, the departure from the principle of immediacy in the study of evidence. It is noted that in the process of criminal proceedings, judicial statutes introduced a radically new criminal process based on principles different from the pre-reform period. The statute of criminal proceedings gave the courts

independence and independence, provided great opportunities to the participants of the process, in particular the prosecution and the defense party, and transformed the accused from the object of trial into the active subject of the process. In doing so, the courts gained procedural independence, freedom to act within the law and freely evaluate the evidence.

Key words: *rule of law, justice, court, judicial reform, judicial statutes of 1864.*

Постановка проблеми. Станом на XIX століття українські землі, що входили до складу російської імперії, мали надзвичайно заплутану, неефективну та незавершену станову судову систему, сформовану ще у XVIII столітті. Окремі губернії мали цілий ряд судових та судово-адміністративних органів з нечітко визначеною юрисдикцією та складним, формальним судочинством. На околицях країни існували власні судові установи. Судові справи передавалися з однієї судової установи до іншої роками або десятиліттями без ухвалення остаточного рішення. Деякі з дореформених судових установ працювали надмірно повільно або занадто поспішно, а їхня діяльність часто характеризувалася адміністративною залежністю, упередженістю та корисливими інтересами. Така ситуація явно не відповідала вимогам часу. Влада дедалі більше усвідомлювала необхідність проведення судової реформи, яка була втілена в життя судовими статутами 1864 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі присвячували увагу багато відомих учених, серед яких: О. Биркович, Ю. Варушка, В. Кравчук, С. Крушинський, Ю. Левчук, С. Обрусна, В. Павелко, О. Петришин, Л. Прокопенко, Д. Слинько, О. Таваркіладзе, М. Цвік, О. Чудновський, О. Ярмиш, Д. Ясинок та інші. Віддаючи належне зробленому, слід констатувати, що в працях дослідників відображено окремі аспекти досліджуваної проблематики, що суттєво актуалізує її комплексне дослідження в умовах сьогодення.

Метою даної статті є дослідження ідеї правовладдя в судових статутах 1864 р.

Виклад основного матеріалу. Судова реформа 1864 року вважається однією з найбільших, найдемократичніших і найпоспільовніших реформ. Вона була запроваджена прийняттям судових статутів від 20 листопада 1864 року, які зачіпали інтереси всіх класів і всіх верств суспільства, що входили на той час до складу російської імперії. Судові статuti складалися із чотирьох книг. Першу – Заснування судових установлень, можна позначити як закон про судоустрій. Друга та третя кни-

ги – Статут кримінального судочинства та Статут цивільного судочинства – два кодифіковані закони, два процесуальні кодекси. Четверта книга – Статут про покарання, що накладаються мировими суддями по суті являє собою певного роду кодекс, який підлягає застосуванню мировими суддями у зв'язку з розглядом мало-значних справ [6, с. 324]. Уперше в тогочасному законодавстві з'явився термін «судова влада». Ініціатори судової реформи закликали до створення незалежної судової влади, делегованої судовим органам і незалежної від адміністративної влади.

Однією з ключових змін, запроваджених реформою, було введення юрисдикції мирових суддів. Більшість кримінальних і цивільних справ у повсякденному житті були передані під юрисдикцію мирових суддів. Ініціатори судової реформи покладали на мировий суд історичну місію залучення селянства до громадянського життя на засадах рівності всіх перед законом. Він належав до системи мирових судів континентальної (французької) моделі [8, с. 38]. Мирова юстиція відокремлювалася від загальних судів, що було вкрай незвично для тогочасного досвіду судового будівництва. Це підкреслювалося окремим правовим регулюванням діяльності мирових суддів та загальних судів.

Судочинство в мирових судах регулювалося главою «Порядок провадження у мирових судових установах», відповідно до Статуту кримінального судочинства і Статуту цивільного судочинства. При накладенні стягнень мирові судді посилалися на Статут про покарання, що накладаються мировими суддями. Система мирового судочинства ґрунтувалася на принципах виборності, всестановості та незалежності. Впродовж періоду, на який був обраний мировий суддя, він користувався правом незмінності. Ця система передбачала два рівні судів: дільничних мирових суддів та повітових з'їздів мирових суддів. Перший рівень оголошувався одноосібним судом, другий – колегіальним [2, с. 15].

Недоторканність і незалежність суддів гарантувалися особливою процедурою притяг-

нення їх до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарних проступків. Вона була визначена так само, як і для членів окружних судів. Дисциплінарне провадження передбачалося для членів окружних судів – з власної ініціативи або за поданням міністра юстиції – слідство проводили судові палати. Процедура розгляду справи здійснювалася у закритому режимі, а обвинувачений суддя мав право найняти адвоката. Існувало також право оскаржити дисциплінарне рішення до Сенату протягом одного тижня. Якщо суддю тричі притягували до дисциплінарної відповідальності протягом року, він міг бути за рішенням касаційних департаментів Сенату притягнутий до кримінальної відповідальності.

У загальній судовій системі судом першої інстанції був окружний суд. Функції таких судів регулювалися Заснуванням судових установлень у розділі «Порядок формування штатів та вимоги до суддів», правовий статус чиновників окружних судів було визначено у розділі «Про визначення, звільнення та переміщення посадових осіб судового відомства», права та переваги суддів були передбачені статтями 235–248 Заснування судових установлень, питання їх дисциплінарної відповідальності, процедура притягнення до відповідальності унормовані статтями 261–296 Заснування судових установлень.

Процесуальні засади діяльності та юрисдикція місцевих судів були визначені у Статуті кримінального судочинства та Статуті цивільного судочинства. Юрисдикція місцевих судів поширювалася на кілька повітів, межі яких не збігалися з адміністративними межами повіту, що було важливою гарантією незалежності судів. Межі юрисдикції визначалися відповідно до чисельності населення та кількості справ у даній місцевості. Ініціатори судової реформи керувалися тим, що в кожному повіті не вистачало кваліфікованих юристів у необхідній кількості, що і мотивувало таку судово-регіональну структуру. Перевагою такої судової структури було те, що суди були незалежними від адміністративних органів. Така структура унеможлиблювала вплив на діяльність суду з боку керівників повітів або інших осіб, які займають високе становище в регіоні. Що стосується суддів другої інстанції, то вони

були вільні від тиску з боку місцевої бюрократії [9, с. 21].

Окружний суд поділявся на кримінальний та цивільний відділи. Голова суду іноді очолював одне з відділень. Ротація членів колегії (з кримінальної палати до цивільної і навпаки) використовувалася для запобігання надмірній спеціалізації суддів, підтримання балансу у складі колегій та забезпечення постійного вдосконалення і набуття суддями відповідного досвіду. Однак на практиці така ротація виявилася складною. Навантаження на суддів було значним, і вони часто не могли з однаковою ретельністю та увагою стежити за законодавством і судовою практикою як у цивільній, так і в кримінальній сферах. Це ускладнювало їхню однакову кваліфікацію в цих сферах, і на практиці вони лише поглиблювали свої знання в одному або іншому напрямку. У випадках, коли не вистачало суддів, до розгляду справи міг залучатися судовий слідчий цього окружного суду (за винятком випадку, коли саме він розслідував цю кримінальну справу) або один із почесних суддів [3, с. 326].

Окружні суди були організовані як колегіальні органи і складалися з голови, заступника голови та членів, які мали рівні права. Крім того, кількість членів місцевих судів не була однаковою і варіювалася залежно від середньої кількості справ, що розглядалися. Усі судді місцевих судів, відомі як «коронні судді», призначалися імператором. Це підтверджувало кадрову прерогативу верховної влади в абсолютній монархії. При цьому коронні судді користувалися незмінними правами. Хоча це і суперечило ідеї абсолютизму, але повністю відповідало принципу незалежності суддів, який утвердився в тогочасній правовій державі. На суддів покладалася низка обов'язків, з-поміж яких – здійснення правосуддя відповідно до закону та дотримання правил судочинства. Судді були зобов'язані підтримувати авторитет судової влади своїми діями як у сфері службових відносин, так і поза нею [4, с. 12–13].

Другою інстанцією була судова палата, яка вважалася структурно вищою за місцеві суди і створювалася по одній на судовий округ. Юрисдикція кожного суду включала кілька губерній або областей та, відповідно, ряд окружних судів [9, с. 21]. Організаційні

засади функціонування судових палат було регламентовано Заснуванням судових установлень. Порядок і вимоги до комплектування судів суддями та статус працівників апарату судів регулювалися главою 6 «Про визначення, звільнення та переміщення посадових осіб судового відомства»; права суддів регулювалися главою 7; підстави і порядок притягнення суддів до відповідальності та стягнення регулювалися статтями 261-296 Заснування судових установлень. Судова палата, як перша інстанція, спочатку мала розглядати лише категорії кримінальних справ про державні та посадові злочини [5, с. 444]. Що стосується положень про цивільну юрисдикцію судової палати, то слід відзначити, що вона була дуже вузькою і охоплювала лише позови про відшкодування шкоди, заподіяної недбалістю, необачністю або зволіканням з боку посадових осіб адміністративних органів.

Судова палата поділялася на цивільний та кримінальний відділи. Кожна палата складалася з голови та певної кількості суддів, які називалися членами палати і визначалися кожним штатом. Члени цивільної палати могли бути призначені до кримінальної палати і навпаки, але це робилося лише у випадках крайньої необхідності. Якщо в палаті не вистачало відповідної кількості фахівців, голова міг запросити членів місцевих судів, за винятком суддів, які брали участь у місцевих судах у вирішенні справ, що підлягали розгляду в палаті. У деяких великих палатах кількість членів департаменту наближалася до десяти. Усі члени судової палати призначалися імператором, а судді користувалися правом недоторканності [8, с. 39].

Члени Судової палати призначалися з числа осіб, які прослужили не менше трьох років у ранзі судді або прокурора місцевого суду. Старші голови палати призначалися імператором за поданням міністра юстиції з числа осіб, які не менше трьох років працювали прокурором або членом судової палати, головою або віце-головою окружного суду. Під егідою судової палати було організовано і діяло багато інших юридичних органів і посадових осіб. Кожна судова палата мала у своєму складі одного прокурора та кількох його колег, а також судових слідчих для особливо важливих справ [3, с. 326]. Кожна судова палата

мала канцелярію з секретарем та помічниками. У залах судових засідань працювали кандидати на суддівські посади. При кожній судовій палаті також створювалися Ради присяжних повірених (адвокати). У кожній судовій палаті були також судові пристави, присяжні фотографі, судові розсильні, присяжні перекладачі тощо.

Маємо підстави стверджувати, що судові палати стали офіційним апеляційним судом для рішень окружних судів, які не розглядалися судом присяжних. Вони були апеляційною інстанцією у всіх кримінальних і цивільних справах, а також судом першої інстанції у справах про державні та посадові злочини, скоєні державними службовцями під час виконання ними своїх обов'язків. Попереднє слідство провадилося одним із членів судової палати. Для розгляду справ залучалися станові представники в особі губерньського очільника дворянства тієї губернії, де було створено судову палату, одного із повітових начальників дворянства, одного із міських голів, представника волосної старшини тощо [5, с. 444]. На практиці це було значним відступом від принципу незалежності суддів, проголошеного судовою реформою.

Судова реформа детально регламентувала повноваження касаційного департаменту Сенату. Закон передбачав створення в Сенаті двох судових департаментів: кримінальних і цивільних справ [8, с. 40]. Фактично касаційним департаментам належали всі права, надані Сенату законом. Касаційне оскарження судових рішень було новим для тогочасної судової системи і остаточно з'явилося в рамках судової реформи 1864 року [11, с. 87]. Як вища апеляційна інстанція, Сенат мав наглядати за дотриманням точної дії закону та його однаковим застосуванням усіма судовими органами імперії, не вирішуючи справи по суті. Судді Сенату переглядали кримінальні та цивільні судові рішення. Якщо вирок скасовувався, справа розглядалася повторно в тому ж або іншому суді. Суд, якому доручався новий розгляд, повинен був врахувати офіційний висновок Касаційного департаменту Сенату.

Судова реформа мала значний вплив і на прокуратуру. Після реформи вона була реорганізована за французьким зразком і набула суто судового характеру, вперше отримавши функції обвинувача у кримінальному процесі

[10, с. 24]. Основні функції, форми та порядок діяльності органів прокуратури переважно врегульовані у процесуальному законодавстві, зокрема Статуті кримінального судочинства та Статуті цивільного судочинства. Окремі положення містяться також і в Заснуванні судових установлень.

Законодавством вперше передбачено правову оцінку та закріплення підстав для здійснення прокурорської діяльності. Особи прокурорського нагляду повинні діяти виключно на підставі переконань та чинного законодавства. Особи прокурорського нагляду безпосередньо підпорядковувалися Міністру юстиції з усіх питань, що стосувалися їх обов'язків, а також у більшості процесуальних питань.

Прокуратура була організована за принципом приєднання до судів, але в той же час відокремлена від них. Прокуратура складалася з сенатської обер-прокуратури та місцевого прокурорського нагляду, куди входила прокуратура судових палат та прокуратура окружних судів. Зазначені типи прокуратури були повністю незалежними одна від одної і об'єднувалися лише під особливим наглядом міністра юстиції як генерал-прокурора [10, с. 25–26].

Прокурори призначалися імператором за поданням міністра юстиції. На відміну від суддів, вони не мали строку повноважень і не могли бути ні переведені, ні звільнені без його згоди, тому вони значною мірою залежали від голови відомства, який також був Міністром юстиції та Генеральним прокурором. Закон встановлював дуже суворі вимоги до кандидатів на посаду прокурора, включаючи, в першу чергу, наявність вищої юридичної освіти.

Судовою реформою закладалися підвалини для функціонування інституту адвокатури, відомого тоді як стан присяжних повірених. Прикметно, що при його створенні творці статутів спиралися на австрійський та німецький досвід організації адвокатури. З точки зору внутрішньої автономії та дисциплінарних процедур, організаційна структура адвокатури нагадувала французьку модель [7, с. 18].

Судові статuti проголосили адвокатуру незалежною та автономною корпорацією і визначили ряд ключових принципів її організації. Вони включали поєднання юридичного та судового представництва, відносну свободу

професії, відсутність зв'язку з магістратурою, частково класову організацію та дисциплінарну підпорядкованість судам, а також визначення винагороди за домовленістю. Присяжні повірені могли повністю замінювати позивачів і відповідачів, представляти їх у цивільному процесі, захищати їхні інтереси, а також захищати їхні інтереси в процесі. Виконуючи роль фактичного захисника, адвокат був юридичним помічником довірителя і здійснював своєрідну юридичну опіку [7, с. 18].

Участь захисту в судовому процесі усувала ризик однобічного та неповного дослідження доказів вини чи невинуватості. Це сприяло встановленню фактичної істини у справі, реалізації принципу змагальності та реалізації права обвинуваченого на кваліфіковану правову допомогу в захисті своїх процесуальних прав і відстоюванні своєї невинуватості. Дійсно, участь адвокатів у захисті у кримінальних справах була необхідна не тільки в інтересах обвинуваченого, тобто приватних осіб, але й в інтересах правосуддя, тобто публічно-правових інтересів.

Закон передбачав, що сторона захисту повинна мати такі ж умови, як і сторона обвинувачення [3, с. 327]. Однак на практиці захист був поставлений у менш рівне становище в суді через неможливість захисту в участі у досудовому розслідуванні та передачі справи до суду, а також через неможливість проводити власні слідчі дії та збирати докази. Крім того, на практиці суд надавав стороні обвинувачення більшої уваги у викладі власної позиції по справі. Наданим ними доказам надавався найвищий пріоритет. На це ганебне явище досить влучно вказували як теоретики, так і практики тогочасної судової системи. Часто у своїх промовах адвокати порушували загальнодержавні питання, викривали свавілля влади і доводили, що держава своїм беззаконням сама часто провокує революційні дії. Державна влада вважала такі дії небезпечними і такими, що підривають основи диктатури [1, с. 166].

Грунтуючись на принципах незалежності та професіоналізму, а також враховуючи свою автономію, діяльність присяжних адвокатів поєднувала функції судового представництва та судового захисту з незалежністю у висловленні своїх правових позицій. Однак на практи-

ці інститут зіткнувся з негативним ставленням влади до своїх функцій, особливо в політичній сфері. Одночасно адвокатура, як самоврядна корпорація, у пореформений період розробила власні етичні та професійні стандарти з метою забезпечення своєї моральної єдності.

Судові статuti також передбачали наявність двох категорій судових приставів – судових приставів при мирових судах і судових приставів при загальних судах, але цей поділ був умовним. Законодавство не визначало жодних принципових відмінностей у правовому статусі чи організації їх роботи. Пристави не утворювали системи, не було їх об'єднання в одну організаційну структуру. Закон не дозволяв координувати дії судових приставів різних судів. Не існувало спеціального департаменту судових приставів з координуючим центром, не було поділу на підпорядковані підрозділи, не було єдиної процедури призначення судових приставів та нормативно-правової бази для їх діяльності.

Судові пристави відповідали за широке коло питань. До них належало безпосереднє виконання судових рішень, участь у провадженнях, забезпечення позовів та допомога в судовому адмініструванні. Термін позовної давності становив 10 років, або три роки у випадку заочно-го судового рішення. Способи виконання включали передачу майна особі, на користь якої воно було присуджено, накладення арешту на рухоме і нерухоме майно боржника, виконання кредитором за рахунок боржника будь-якої дії або роботи, які не зроблено ним у призначений судом термін.

14 квітня 1866 р. було видано Положення про нотаріальну частину, якою засновувались нотаріальні інстанції: нижча – в особі нотаріусів, які називалися на практиці молодшими, і вища – в особі старших нотаріусів. Передбачалось також, що нотаріальні контори знаходилися під безпосереднім контролем і наглядом судових інституцій [1, с. 166]. Нотаріуси пере-

бували під юрисдикцією окружного суду, в якому вони знаходилися, і працювали виключно в межах своєї юрисдикції. Кількість нотаріусів визначалася Міністерством юстиції за погодженням з Міністерством внутрішніх справ і Міністерством фінансів відповідно до чисельності населення кожного міста чи повіту. Щоб стати нотаріусом, потрібно було скласти іспит у місцевому суді перед комісією, до складу якої входили голова місцевого суду, прокурор і старший нотаріус. Комісія перевіряла ступінь знання законодавства і робила висновок про форму нотаріальної процедури та вміння вчиняти нотаріальні дії. Враховуючи близькість нотаріату до судової влади, теоретики пропонували, щоб нотаріуси мали щонайменше дворічну практику при суддях, але це не було реалізовано.

Висновки. Судові статuti 1864 року мали на меті наслідувати кращі традиції західного правосуддя і таким чином модернізувати систему судочинства в державі. Запроваджені демократичні принципи сприяли доступу до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах, що є важливим елементом правовладдя у сучасних умовах. Було проголошено відокремлення судової влади від законодавчої, виконавчої та адміністративної, принцип рівності перед законом, незмінність і незалежність суддів, усне судочинство, відкритість судових засідань, змагальність сторін та презумпцію невинуватості. Низка заходів з модернізації також включала запровадження судів усіх рівнів та суду присяжних, створення Ради адвокатів, реорганізацію прокуратури, створення мирової юстиції та системи судових слідчих, незалежних від міліції. Позивачі та відповідачі були рівними учасниками судового процесу з комплексом незалежних прав, які мали поважатися судами. Судове законодавство ґрунтувалося на концепції правосуб'єктності, яка сформувала якісно новий погляд на роль особистості в судовому процесі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биркович О. І. Особливості впровадження судової реформи 1864 р. на Наддніпрянщині. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32), vol. 1. Рр. 163–168.
2. Кравчук В. М. Конституційно-правові основи статусу суддів за судовою реформою 1864 року. *Право і суспільство*. 2016. №. 5. С. 14–19.
3. Крушинський С. А. Поняття доказів у кримінальних справах за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3(39). С. 324–329.

4. Обрусна С. Ю. Правовий статус мирових суддів за судовою реформою 1864 року. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 9–14.
5. Павелко В. О. Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України; НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 46. С. 439–446.
6. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право. 2008. 728 с.
7. Прокопенко Л., Варушка Ю. Становлення та розвиток адвокатури в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10. № 2. С. 16–22.
8. Слинько Д. В. Особливості розвитку процесуального права на українських землях у складі Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 37–42.
9. Таваркіладзе О. М. Створення Одеської судової палати, як основний елемент судової реформи 1864 року в Російській імперії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 20–24.
10. Чудновський О.В. Судова реформа 1864 р. та прокуратура на українських землях у складі Російської імперії. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Т. 1. С. 22–27.
11. Ясинок Д. Принцип справедливості як природна складова частина цивільного процесу: історико-правовий аспект. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 3(25). С. 85–88.

Луценко І. М.,

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
завідувачка кафедри фізичного виховання та спеціальної підготовки
Університету митної справи та фінансів*

Кондратенко В. В.,

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
доцент кафедри фізичного виховання та спеціальної підготовки
Університету митної справи та фінансів*

Нестеренко О. М.,

*старший викладач кафедри фізичного виховання та спеціальної підготовки
Університету митної справи та фінансів*

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ СИМУЛЯЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВОГНЕВІЙ ТА ТСП ПІДГОТОВЦІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТРЕНУВАННЯ ВІРТУАЛЬНОГО БОЮ

APPLICATION OF MODERN SIMULATION TECHNOLOGIES IN FIRE AND TSP TRAINING: EFFECTIVENESS OF VIRTUAL COMBAT TRAINING

У статті здійснено ґрунтовний науковий аналіз потенціалу та ефективності використання сучасних симуляційних технологій у системі вогневої та тактико-спеціальної підготовки фахівців сектору безпеки і оборони. Обґрунтовано, що симуляційне моделювання створює унікальні умови для формування професійних компетентностей шляхом багатофакторного моделювання складних бойових ситуацій у контрольованому, динамічному та безпечному навчальному середовищі. Акцентовано на здатності сучасних симуляторів відтворювати широкий спектр тактичних умов – від відкритих просторів до щільної урбанізованої забудови – з включенням змінних факторів: часу доби, наявності цивільних, шумових і візуальних перешкод, втрати командування чи радіозв'язку.

Особливу увагу приділено принципам функціонування таких систем, зокрема: інтерактивності, адаптивності до поведінки здобувача, змінності параметрів середовища та можливості автоматизованого аналітичного моніторингу результатів тренування. На основі емпіричних спостережень та методичних напрацювань підтверджено, що поєднання симуляційного навчання з традиційною вогневою підготовкою забезпечує підвищення стресостійкості, покращення навичок командної взаємодії та розвиток критичного мислення у динамічних бойових ситуаціях.

У межах дослідження сформульовано низку методичних рекомендацій щодо інтеграції симуляційних технологій у програми професійної освіти та бойової підготовки. У висновках визначено напрями подальших наукових розвідок: створення національних стандартів підготовки із залученням симуляційних засобів, розробка універсальних тренувальних сценаріїв, систематизація вимог до інструкторського складу та формування моделей оцінювання довготривалої ефективності симульованого досвіду у реальному бойовому середовищі.

Ключові слова: *симуляційне моделювання, бойове тренування, професійна підготовка, вогнева взаємодія, ситуаційна адаптація, критичне мислення, командна координація, стресостійкість, віртуальне середовище, аналітичний зворотний зв'язок.*

This article presents a comprehensive academic analysis of the potential and effectiveness of modern simulation technologies in the system of firearms and tactical-special training of security and defense sector personnel. It is substantiated that simulation-based training creates a unique opportunity for developing professional competencies by modeling complex combat scenarios in a controlled, dynamic, and safe environment. The study emphasizes the capacity of next-generation simulators to replicate a wide range of tactical conditions – from open terrain to dense urban environments – including variable factors such as time of day, presence of civilians, sensory interference, loss of command, or communication breakdowns.

Particular attention is given to the key principles of simulation platforms: interactivity, adaptability to user behavior, variability of environmental parameters, and automated analytical feedback. Empirical observations and methodical studies confirm that combining simulation-based training with traditional firearms practice leads to increased psychological resilience, enhanced teamwork, and the development of critical thinking under high-pressure combat conditions.

The article proposes methodological recommendations for integrating simulation technologies into the curricula of security and defense training institutions. In the conclusions, future research directions are outlined, including the creation of national standards for simulation-based training, the development of universal tactical scenarios, standardization of instructor qualifications, and the formation of long-term evaluation models for assessing the impact of virtual combat experience on real-world decision-making and operational readiness.

Key words: *immersive environment, critical decision-making, adaptive behavior, psychological resilience, combat cognition, tactical variability, stress training, sensor overload, operational coordination, instructor qualification.*

Актуальність теми дослідження. Сучасні збройні конфлікти, гібридні загрози та трансформація характеру бойових дій зумовлюють потребу в принципово нових підходах до підготовки особового складу підрозділів сектору безпеки й оборони. В умовах високої динаміки, багатовимірності загроз і психологічного тиску недостатньо лише традиційних форм навчання, орієнтованих на стандартизовані вправи та полігонну підготовку. Все більшої актуальності набуває використання симуляційних технологій, які дозволяють багаторазово моделювати різні тактичні ситуації з урахуванням змінних параметрів, рівня складності, поведінки супротивника та взаємодії в команді. Саме віртуальне бойове тренування як компонент симуляційного підходу дає змогу не лише зменшити витрати ресурсів, а й забезпечити безпечне та ефективне формування практичних навичок вогневого ураження, ухвалення рішень, маневрування та злагодженості підрозділу.

Важливою обставиною, що посилює актуальність дослідження, є потреба у відпрацюванні бойових алгоритмів у середовищі, максимально наближеному до умов реального бою, але без загрози для життя. Сучасні системи на базі віртуальної та доповненої реальності дозволяють створити динамічні, інтерактивні тренувальні простори, які імітують місто, приміщення, перешкоди, втрату зв'язку, зміну метеоумов тощо, що забезпечує комплексну психофізіологічну адаптацію здобувачів до складних ситуацій. Водночас в Україні досвід інтеграції симуляційних технологій у вогневу та тактико-спеціальну підготовку перебуває на стадії становлення. Це потребує наукового осмислення, методичного узагальнення та створення єдиних стандартів використання таких технологій у системі підготовки правоохоронців та військовослужбовців.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлюється як об'єктивними змінами у безпековому середовищі, так і внутрішніми

потребами освітнього процесу в секторі безпеки та оборони, де інноваційні технології мають забезпечити гнучкість, адаптивність, ефективність та безпечність бойової підготовки.

Застосування симуляційних технологій у бойовій підготовці є предметом активного наукового вивчення як у зарубіжній, так і у вітчизняній дослідницькій традиції. У країнах НАТО (США, Велика Британія, Ізраїль, Польща) вже десятиліттями впроваджуються інтерактивні симулятори, цифрові полігони та системи віртуального бою, які довели свою ефективність у навчанні особового складу. У працях А. Craig та J. Allison розглядається досвід Збройних сил США щодо застосування програмно-апаратних комплексів VBS3 (Virtual Battlespace 3) у тренуванні підрозділів до дій в урбанізованому середовищі, зокрема в умовах обмеженої видимості та стресових факторів. Зазначається, що симулятори дозволяють знизити витрати на підготовку до 40 % і водночас підвищити показники злагодженості дій особового складу на 20–25 %

В українському науковому дискурсі питання ефективності симуляційних технологій у тактико-спеціальній та вогневій підготовці знаходять все ширше висвітлення. Так, у тезах доповіді науковців Національної гвардії України [4, с. 151–152] обґрунтовується потреба у створенні цілісного середовища симуляційного тренування на базі навчальних закладів, де поєднуються електронні тири, мультимедійні тренажери, VR-системи та аналітичні модулі для зворотного зв'язку. Автори підкреслюють значення симуляційних систем у формуванні в здобувачів оперативної обізнаності, навичок поведінки в умовах раптової загрози, втрати командира або зв'язку [4, с. 151].

Окрему увагу заслуговують аналітичні напрацювання [4, с. 154–155], де проаналізовано функціональні можливості програмного забезпечення типу SimCentric, CATT, MILSIM та інших. Зазначено, що ефективно симуляцій-

не середовище має включати не лише стрілецьку складову, але й тактичну, логістичну, управлінську компоненти, що дозволяє здійснювати міжвидову взаємодію/

Вітчизняні науковці, практики обґрунтовують доцільність упровадження віртуального бою у процесі підготовки підрозділів правоохоронних органів, зокрема завдяки можливості створення змінної обстановки, включення ефектів «тривожних тригерів», оцінки тактичного мислення та динамічного ухвалення рішень. Автори підкреслюють важливість адаптивності таких систем, можливості оцінювання поведінки здобувача в умовах багатфакторної загрози [9].

Разом із тим, значна частина досліджень зосереджена переважно на технічному описі симуляторів, залишаючи поза увагою педагогічну, психологічну та нормативно-правову складові процесу інтеграції симуляційних технологій у вогневу та тактичну підготовку. Недостатньо також вивчено питання довготривалого впливу симуляцій на професійну готовність та формування критичних навичок у порівнянні з традиційними методами навчання. Отже, ця сфера потребує подальшого комплексного осмислення з точки зору міждисциплінарного підходу та практичної апробації в умовах українського безпекового середовища.

Метою даної статті є комплексне дослідження можливостей та ефективності застосування сучасних симуляційних технологій у системі вогневої та тактико-спеціальної підготовки, а також обґрунтування методичних і організаційних підходів до впровадження віртуального бойового тренування як інструменту формування професійної компетентності, психологічної стійкості та тактичної гнучкості особового складу підрозділів сектору безпеки й оборони. Стаття спрямована на виявлення переваг симуляційних систем порівняно з традиційними методами навчання, визначення їх місця у загальній структурі підготовки та окреслення перспектив подальшої інтеграції у відповідні освітні програми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах трансформації форм і способів ведення бойових дій, підвищення рівня терористичних загроз, розширення гібридного інструментарію впливу та загальної динаміза-

ції безпекового середовища постає об'єктивна потреба у модернізації підходів до професійної підготовки особового складу сектору безпеки й оборони. Ефективне забезпечення бойової та службової готовності неможливе без використання інноваційних засобів навчання, які відповідають сучасним викликам і дозволяють реалізувати принципи випереджувального, практикоорієнтованого та адаптивного навчання. У цьому контексті особливого значення набуває впровадження симуляційних технологій як ключового елементу інноваційної моделі підготовки фахівців, орієнтованої на відтворення реалістичних, динамічних і багатфакторних бойових ситуацій у контрольованому навчальному середовищі [4].

Симуляційні технології створюють можливість багатоканального моделювання оперативної обстановки, яке включає інтеграцію візуальних, звукових, тактильних, когнітивних та комунікативних факторів впливу. На відміну від традиційних методів підготовки, що здебільшого базуються на відпрацюванні ізольованих технічних дій або стандартних вправ, симулятори дозволяють реалізувати цілісний підхід до тренування – від тактичного аналізу ситуації до виконання бойового завдання у змінному середовищі із багатьма змінними. Завдяки високому ступеню варіативності, адаптивності сценаріїв та інтерактивності взаємодії, такі технології сприяють формуванню не лише навичок володіння зброєю, а й розвитку вмінь прогнозувати зміну ситуації, приймати оперативні рішення, ефективно діяти в умовах стресу та браку часу [5, с. 682].

Однією з ключових переваг симуляційних рішень є можливість створення умов, максимально наближених до бойових, без загрози життю та здоров'ю учасників. Це забезпечує систематичність, повторюваність і безпечність тренувального процесу, дає змогу багаторазово відпрацьовувати сценарії зростаючої складності, адаптовані під конкретні функціональні обов'язки здобувачів. У такий спосіб формується так звана бойова готовність другого рівня – не лише здатність діяти згідно з інструкцією, а й готовність до спонтанної реакції, ініціативного ухвалення рішень, підтримання функціональної ефективності в умовах психоемоційного навантаження. Відтак, впроваджен-

ня симуляційних технологій у процес професійної підготовки особового складу не є просто технічною інновацією, а становить собою якісну зміну парадигми навчання: від знання – до дії, від стандартизованості – до тактичної гнучкості, від пасивного спостереження – до активної участі у моделюванні сценаріїв реальної загрози. Це робить симуляційне навчання не лише ефективним, а й необхідним інструментом формування нової генерації фахівців сектору безпеки й оборони [5, с. 700].

До основних принципів, що лежать в основі функціонування сучасних симуляційних систем, належать інтерактивність, адаптивність до поведінки здобувача, змінність параметрів середовища, а також можливість аналітичного моніторингу результатів тренування. Кожен із цих принципів має ключове значення для забезпечення реалізму, ефективності та гнучкості навчального процесу.

Інтерактивність передбачає постійний зворотний зв'язок між діями здобувача та віртуальним середовищем, у якому він перебуває. Наприклад, при моделюванні вогневого контакту будь-яке рішення – зайняти укриття, відповісти вогнем, відступити чи передати координати супротивника – призводить до негайної зміни ситуації: ворог може змінити позицію, розпочати маневр чи застосувати інший тактичний прийом. У такий спосіб моделюється динаміка бойового середовища, яка змушує здобувача адаптуватися до нових умов, реагувати у реальному часі та нести наслідки за власні рішення [10].

Адаптивність до поведінки здобувача реалізується через налаштування рівня складності сценарію залежно від результатів попередніх дій. Якщо курсант успішно долає перешкоди на базовому рівні – система автоматично ускладнює завдання: збільшує кількість супротивників, вводить фактор часу, обмежує боєприпаси, додає несподівані зміни (наприклад, цивільних у зоні бою, пораненого побратима або втрату зв'язку з командиром). Це дозволяє уникнути механічного засвоєння та постійно тримати рівень когнітивного та емоційного напруження на межі допустимої норми, що максимально наближає тренування до реального бойового стресу [8, с. 125].

Змінність параметрів середовища забезпечує моделювання тактичних ситуацій у різних просторових, часових та кліматичних умовах. Наприклад, в одному тренувальному сеансі здобувач виконує бойове завдання в умовах яскравого денного освітлення на відкритій місцевості, а в іншому – у нічний час у щільній міській забудові, де поле зору обмежене, а джерела небезпеки можуть бути приховані. Зміна параметрів моделюється як до початку завдання, так і в реальному часі: раптове вимкнення освітлення, поява диму, затримка евакуації або зміна маршруту відступу. Це дозволяє перевірити не лише технічну, а й психологічну та когнітивну готовність до нестандартних рішень.

Аналітичний моніторинг результатів тренування є одним із найцінніших інструментів симуляційних платформ. Системи автоматично реєструють та аналізують такі параметри, як час реакції на загрозу, кількість точних пострілів, частота звернення до командира, ефективність використання укриттів, дотримання правил взаємодії з групою, кількість помилкових рішень тощо. Наприклад, при моделюванні ситуації із втратами у підрозділі, система фіксує, як швидко здобувач перебрав на себе роль командира, чи правильно розподілив задачі, чи ефективно координував евакуацію поранених. На основі таких даних формується об'єктивний зворотний зв'язок, який використовується для подальшої корекції індивідуальної навчальної траєкторії [3, с. 87].

У процесі віртуального бою моделюються ситуації, які надзвичайно важко або неможливо реалізувати під час класичних тренувань. Зокрема, це втрата каналу зв'язку в момент штурму будівлі, поява цивільної особи у секторі вогню, несподіваний вибух у безпосередній близькості до групи, порушення командної злагодженості через поранення одного з учасників. Такі умови не лише ускладнюють виконання бойового завдання, а й дозволяють діагностувати ступінь стресостійкості, психологічної адаптивності та здатності до самостійного мислення кожного здобувача. Таким чином, функціонування сучасних симуляційних систем базується на низці принципів, які забезпечують неформалізовану, варіативну та гнучку підготовку до умов, максимально наближених до реальної бойової обстановки.

Це дозволяє не лише підвищити ефективність навчання, а й сформувати у здобувачів нову якість професійного досвіду – здатність діяти рішуче, відповідально та результативно в умовах ризику, невизначеності та багатофакторної загрози.

Симулятори нового покоління забезпечують високий рівень реалістичності та варіативності навчального середовища, створюючи змогу відтворювати широкий спектр оперативно-тактичних умов, у яких може діяти особовий склад. До таких середовищ належать як відкриті простори з обмеженою кількістю укриттів (поля, лісосмути, ділянки з нерівним рельєфом), так і урбанізовані зони з щільною забудовою, наявністю багатоповерхових будівель, вузьких провулків, сходових клітин, технічних приміщень, віконних прорізів. У межах віртуального простору можуть бути змодельовані замкнені середовища дії: підземні тунелі, коридори, складські ангари, приміщення з обмеженим оглядом або складним плануванням [9].

Окрім просторового розмаїття, сучасні симуляційні платформи моделюють і динамічні чинники обстановки – такі як шумовий фон (вибухи, стрілянина, крики, сирени), візуальні перешкоди (димові завіси, миготіння світла, імітація пожежі), зміни мікроклімату (затемнення, дощ, нічна обстановка) та психологічні тригери (раптова поява цивільного, втрати серед товаришів, помилкові сигнали). Таке багаторівневе опрацювання середовища дозволяє вивести тренування на якісно новий рівень – від формального виконання дій до реального занурення у складну, багатофакторну ситуацію, яка вимагає аналітичного мислення, стресостійкості та командної взаємодії.

У практиці бойового моделювання особливе місце займають завдання з розподілу секторів вогневого контролю, що вимагає від кожного учасника чіткого орієнтування у просторі, правильного позиціонування відносно інших членів підрозділу, уникнення перехресного вогню та ефективного прикриття напрямків можливого наближення супротивника. Наприклад, під час віртуального штурму будівлі один із учасників виконує роль провідного, інший – контролює тил, а третій – забезпечує резерв. У момент зміни сценарію (раптове поранення одного з учасників або виявлення озброєного супротивника

у сусідньому приміщенні) система фіксує, як група перерозподіляє функції, чи здатна підтримувати комунікацію, чи приймаються рішення згідно з тактичною ситуацією [7, с. 27].

Погоджуємося з авторами, які наголошують на ключовій ролі симуляцій у тренуванні в умовах сенсорного перевантаження, що є типовим для сучасного бою. У такому середовищі здобувач водночас піддається впливу кількох каналів інформації – аудіальних (сигнали, команди, радіозв'язок), візуальних (рух супротивника, мітки, зміна освітлення), когнітивних (необхідність ухвалити рішення, змінити маршрут, надати допомогу). Завдяки цьому формується стійкість до бойового стресу, що проявляється у здатності не втрачати концентрацію уваги, дотримуватися алгоритму дій, підтримувати зворотний зв'язок з групою навіть у момент підвищеного психоемоційного напруження.

Крім того, формується вміння комунікувати ефективно – коротко, за стандартами, без дублювання або хаотичних команд, що особливо важливо в умовах обмеженого часу та простору. Таке тренування моделює не лише фізичну активність, а й інтелектуальну взаємодію між учасниками, що забезпечує синергію колективних зусиль.

У цьому контексті доцільним є поєднання віртуального бойового моделювання з традиційною вогневою та тактичною підготовкою, оскільки лише комплексний підхід дозволяє формувати цілісний набір бойових компетентностей. Таке поєднання дозволяє з одного боку – забезпечити автоматизацію технічних дій (вихоплення зброї, заряджання, постріл), а з іншого – сформувати адаптивне мислення, психологічну готовність, здатність діяти автономно або у складі групи, враховуючи морально-етичні та правові аспекти застосування сили. У результаті досягається синергетичний ефект, за якого підготовка максимально наближається до реального бойового досвіду, але здійснюється у контрольованому та безпечному середовищі [7, с. 28].

Важливою перевагою симуляцій є можливість автоматичного збору та обробки результатів тренувань. Кількісна фіксація таких параметрів, як час реакції, кількість допущених помилок, ефективність використання укриттів, точність стрільби та дотримання алгоритмів взаємодії, надає

об'єктивну картину рівня підготовленості здобувача. Це, своєю чергою, створює підґрунтя для розробки індивідуалізованих траєкторій підготовки та прийняття обґрунтованих рішень щодо корекції навчального процесу [10].

З огляду на вищезазначене, симуляційні технології слід розглядати як повноцінний елемент системи професійної підготовки, що забезпечує формування цілісної бойової компетентності. Таке навчання дає змогу не лише навчити стріляти чи діяти за інструкцією, а й сформувати критичну здатність мислити тактично, зберігати самоорганізацію в умовах інформаційного перевантаження, ефективно взаємодіяти у складі групи та швидко адаптуватися до мінливої оперативної обстановки. У цьому сенсі симульований бойовий досвід, здобутий у віртуальному просторі, виступає як підготовчий ресурс до реальних ситуацій, дозволяючи мінімізувати бойові втрати, підвищити ефективність виконання завдань та забезпечити безперервність бойової готовності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Симуляційні технології виявили себе як

ефективний інструмент у системі вогневої та тактико-спеціальної підготовки, що дозволяє моделювати складні бойові ситуації з високим ступенем реалізму та адаптивності. Їх використання сприяє розвитку не лише технічних умінь, а й тактичного мислення, психологічної стійкості та командної взаємодії. Особливої цінності набуває тренування в умовах сенсорного перевантаження, яке формує готовність діяти в умовах стресу, часової обмеженості та невизначеності. Поєднання симуляційного моделювання з традиційною підготовкою забезпечує комплексне формування професійної компетентності. Водночас існує потреба у методичному упорядкуванні процесу впровадження таких технологій, стандартизації підходів до їх застосування та підготовки інструкторського складу. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку уніфікованих програм підготовки з використанням симуляцій, створення механізмів оцінювання їх ефективності, а також вивчення впливу симульованого досвіду на реальну бойову готовність особового складу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Громов М. В. Використання симуляційних тренажерів у системі бойової підготовки: зарубіжний досвід та вітчизняні перспективи. *Збірник наукових праць Національного університету оборони України*. 2022. № 2(67). С. 105–112.
2. Луцький І. О. Інноваційні методи вогневої підготовки військовослужбовців із використанням технологій віртуальної реальності. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2021. № 4(44). С. 88–93.
3. Рудковський В. П., Нестеров М. Ю., Плахтій О. С. Симуляційні технології у системі професійної підготовки військовослужбовців: досвід та перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 52–59.
4. Симуляційне навчальне середовище в системі підготовки НГУ: тези доповідей. *Збірник тез доповідей науково-практичної конференції факультету з підготовки фахівців для підрозділів бойового забезпечення НГУ*. Харків: НАНГУ, 2023. С. 151–155.
5. Craig A., Allison J. Military Simulation and Serious Games: Where We Came From and Where We Are Going. *Simulation & Gaming*. 2021. Vol. 52(6). P. 682–699.
6. Бакалов С. А. Психофізіологічна ефективність симуляційних тренувань у підготовці до бойових дій. *Проблеми військової медицини та психології*. 2020. № 3. С. 34–42.
7. Верещака С. В., Могильний Д. В. Впровадження віртуальних полігонів у навчальні плани закладів вищої освіти сектору безпеки. *Теоретичні та прикладні аспекти діяльності правоохоронних органів*. 2022. № 4. С. 27–31.
8. Жук І. В. Підготовка особового складу до дій в умовах бойового стресу засобами симуляційного моделювання. *Вісник кримінальної юстиції*. 2023. № 1. С. 119–125.
9. SimCentric Technologies. Overview and Capabilities of Military Simulation Systems. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.simct.com/solutions>
10. NATO Modelling and Simulation Master Plan. NATO Science & Technology Organization. 2020. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.sto.nato.int>

Чорнозуб Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцентка, в.о. завідувача кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Лазарева Н. М.,

викладачка кафедри загальнотеоретичної конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Данильченко О. В.,

старша викладачка кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОТИДІЯ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

PREVENTION AND FIGHT AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE IN THE LIGHT OF ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

У статті розкриваються особливості співпраці України та ЄС у сфері протидії та боротьби з корупцією з акцентом на гармонізацію законодавства у контексті поточної динаміки переговорного процесу з ЄС та останніх тенденцій розвитку антикорупційного асвісу ЄС. Підкреслюється, що ефективна боротьба з корупцією є не лише обов'язковою умовою для вступу України до Європейського Союзу, а й важливим фактором для розвитку демократичного суспільства та економічного зростання країни.

Наголошується, що боротьба з корупцією є одним із ключових викликів для України на шляху до членства в Європейському Союзі. У рамках загальноєвропейського правового простору корупція розглядається як серйозна загроза верховенству права, демократії та економічному розвитку. Європейський Союз визначає боротьбу з корупцією ключовим політичним пріоритетом, що відображено у відповідних директивах, регламентах та міжнародних угодах. Антикорупційна стратегія ЄС охоплює як боротьбу з корупцією у межах Союзу, так і оцінку антикорупційних заходів країн-претендентів на вступ. Відтак ЄС висуває чіткі антикорупційні вимоги до країн-кандидатів, оскільки прозорість, верховенство права та ефективні антикорупційні механізми є невід'ємною частиною європейських стандартів.

Представлено огляд правової основи протидії та боротьби з багатоаспектними проявами корупційних правопорушень на рівні Європейського Союзу, а також політичних документів Союзу у цій сфері у рамках політики розширення ЄС. Узагальнено законодавчі підходи щодо посилення антикорупційних механізмів в Україні з укладанням Угоди про асоціацію 2014 р. У світлі наближення законодавства до асвісу ЄС наголошується на необхідності вивчення стану відповідності українського законодавства проєкту Директиви про боротьбу із корупцією та рішення, що передбачає запровадження спеціального санкційного режиму для боротьби з корупцією у випадках, коли йдеться про загрозу для фундаментальних засад Союзу. При цьому додану вартість до реалізації антикорупційних механізмів в Україні може додати вивчення кращого досвіду держав-членів ЄС та посилення співпраці зі спеціалізованими органами Союзу.

Ключові слова: *корупція, корупційні правопорушення, боротьба з корупцією, антикорупційна стратегія, наближення законодавства, антикорупційне асвіс ЄС, європейська інтеграція, членство в ЄС.*

The article discusses the features of Ukraine's cooperation with the EU in the field of anti-corruption efforts, focusing on the harmonization of legislation in the context of the current dynamics of the negotiation process with the EU and the latest trends in the development of the EU's anti-corruption acquis. It emphasizes that effective anti-corruption measures are not only a prerequisite for Ukraine's accession to the European Union but also an important factor for the development of a democratic society and the country's economic growth.

It is stressed that the fight against corruption is one of the key challenges for Ukraine on its path to European Union membership. Within the framework of the European legal space, corruption is seen as a serious threat to the rule of law, democracy, and economic development. The European Union considers the fight against corruption a key political

priority, as reflected in relevant directives, regulations, and international agreements. The EU's anti-corruption strategy covers both the fight against corruption within the Union and the assessment of anti-corruption measures in candidate countries. Thus, the EU sets clear anti-corruption requirements for candidate countries, as transparency, the rule of law, and effective anti-corruption mechanisms are integral to European standards.

An overview of the legal framework for countering and combating various manifestations of corruption offenses at the European Union level is presented, as well as political documents of the Union in this area within the context of the EU's enlargement policy. Legislative approaches to strengthening anti-corruption mechanisms in Ukraine since the signing of the 2014 Association Agreement are summarized. In light of the alignment of legislation with the EU *acquis*, attention is drawn to the need to study the compliance of Ukrainian legislation with the draft Directive on combating corruption and the decision that provides for the introduction of a special sanctions regime for fighting corruption in cases where there is a threat to the Union's fundamental principles. At the same time, the added value of implementing anti-corruption mechanisms in Ukraine can be enhanced by studying the best practices of EU member states and strengthening cooperation with specialized Union bodies.

Key words: *corruption, corruption offenses, anti-corruption fight, anti-corruption strategy, legislative alignment, EU anti-corruption acquis, European integration, EU membership.*

Актуальність теми дослідження. У рамках загальноєвропейського правового простору корупція розглядається серйозною ерозією суспільного ладу, оскільки становить ключову загрозу верховенству права, демократії і правам людини, знецінює соціальну справедливість, підриває економічний розвиток та належне функціонування ринкової економіки (преамбула Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 [1]). Європейський Союз розглядає корупцію як деструктивний феномен, який є головною перешкодою стійкого економічного розвитку, відволікаючи ресурси від продуктивних результатів та загострюючи соціальну нерівність. У Повідомленні Європейської комісії про боротьбу з корупцією від 03.05.2023 [2] наголошується, що ефективна стратегія у попередженні та боротьбі вказаним явищем є українською необхідною як для захисту європейських цінностей, так і ефективної реалізації його політик, підтримки верховенства права та довіри до публічних інституцій. Відтак ЄС з особливою прискіпливістю ставиться до корупційної проблематики у рамках політики розширення, оцінюючи потенціал зацікавлених у вступі країн протидіяти їй численним проявам. Формально це пов'язується із третім копенгагенським критерієм членства, який передбачає необхідність приведення законодавства держави у відповідність до *acquis* ЄС, у тому числі у сфері антикорупції. З огляду на зазначене варто вказати, що підходи Європейського Союзу щодо антикорупційної стратегії мають принципову важливість для України у контексті набуття членства в ЄС, яке в умовах повномасштабної російської

агресії є не лише ключовим зовнішньополітичним пріоритетом, а стратегією екзистенційного значення.

Стан наукового дослідження теми. Проблематика протидії корупції традиційно привертала увагу українських дослідників у різних галузях права. Зокрема, можна виділити О. Банчук, І. Дір, О. Дудурова, Н. Задираку, Є. Зосімова, Р. Кабанець, О. Коваль, В. Луцка, В. Поповича, О. Проневич, О. Сороку, М. Хавронюка. Окрім того, окремими науковцями вказана тематика вивчалася крізь призму наближення вітчизняного законодавства до антикорупційних стандартів ЄС. Важливий внесок у цьому напрямку зробили М. Буроменський, А. Гнітій, А. Мороз, Ю. Пономаренко, Т. Сироїд, О. Трагнюк, І. Яковюк. Водночас вказані представники української науки зосереджувалися здебільшого на виконанні Україною міжнародних зобов'язань у сфері протидії і боротьби з корупцією, що закріплені в міжнародних договорах, угодах Ради Європи та договорах із співробітництва з ЄС, серед яких центральне місце обіймає Угода про асоціацію з ЄС 2014 р. При цьому у представлених теоретичних розробках не розкрито особливостей співпраці та гармонізації законодавства у контексті поточної динаміки переговорного процесу з ЄС та останніх тенденцій розвитку антикорупційного *acquis* ЄС.

Мета статті полягає у визначенні стану і особливостей співробітництва України з ЄС, наближення законодавства до антикорупційного *acquis* ЄС та надання рекомендацій у світлі набуття членства з урахуванням останніх змін у правопорядку Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Повідомлення Європейської Комісії від 03.05.2023 [2] боротьба з корупцією є одним із ключових політичних пріоритетів на загальноєвропейському рівні. У рамках Європейського Союзу розроблено значну правову основу протидії та боротьби з багатоаспектними проявами корупційних правопорушень. Засади антикорупційного асвіс ЄС визначаються положеннями установчих договорів Союзу, які своєю чергою є основою розвитку національного законодавства усіх його держав-членів. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 67 Договору про функціонування ЄС 1957 р. (далі – ДФЄС) Союз має докласти зусиль для забезпечення високого рівня безпеки, включаючи протидію і боротьбу зі злочинністю та зближення норм кримінального права. Статтею 83 ДФЄС корупція віднесена до категорії сврозлочинів – злочинів, що є особливо тяжкими та мають транснаціональний характер, щодо яких на рівні ЄС можуть запроваджуватися мінімальні стандарти криміналізації та пеналізації. Окремим напрямком у боротьбі із корупцією є захист фінансових інтересів Союзу. Йдеться про його бюджетні кошти, які надаються державам-членам, а також використовуються його установами для забезпечення реалізації статутної мети та цілей Союзу. Відповідно до ст. 325 ДФЄС держави-члени та ЄС зобов'язалися забезпечувати захист таких коштів та протистояти шахрайству та будь-якій іншій незаконній діяльності, яка, зокрема, може набувати ознак корупційного правопорушення.

Вказані положення набувають деталізації у численних джерелах вторинного права, які визначають вимоги до боротьби з корупцією, встановлюють стандарти щодо криміналізації корупційних правопорушень, створення ефективних механізмів запобігання корупції та забезпечення відповідальності винних осіб, співробітництва держав-членів та їхньої взаємодії з відповідними установами ЄС. Зокрема, необхідно виділити Конвенції про боротьбу з корупцією, що охоплює посадових осіб ЄС або посадових осіб держав-членів Союзу 1997 р.; Рамкове рішення Ради про протидію корупції в приватному секторі 2003 р., яке криміналізує активне та пасивне хабарництво; Рішення Ради ЄС 2008/852/JHA про контактну

мережу протидії корупції; Директиву 2015/849 про попередження використання фінансових систем з метою відмивання коштів або фінансування тероризму; Директиву 2017/1371 Про боротьбу з шахрайством, що завдає шкоди фінансовим інтересам Союзу; Директиву 2018/1673 про протидію відмиванню грошей за допомогою засобів кримінального права; Директиву 2019/1937 про захист викривачів корупції; Регламент 2021/785 про Європейську прокуратуру (EPPO); Регламент 883/2013 про Європейський офіс протидії шахрайству тощо. Окрім того, Європейський Союз поряд з усіма його державами-членами є учасником Конвенції ООН проти корупції 2003 р., яка на універсальному рівні є єдиним міжнародним договором у цій сфері.

Необхідно звернути увагу, що на сьогодні на обговоренні на рівні ЄС перебувають дві важливі законодавчі пропозиції, спрямовані на посилення заходів у боротьбі з корупцією, які представлені Європейською Комісією 03.05.2023. Перша, проєкт Директиви про боротьбу з корупцією [3], спрямована на оновлення та гармонізацію норм, що визначають та криміналізують корупційні правопорушення. Метою законодавчої ініціативи є забезпечення уніфікації законодавства держав-членів задля визначення єдиного підходу щодо встановлення відповідальності за такі діяння, щоб вони каралися ефективними, пропорційними та стримуючими санкціями, таким чином гармонізуючи пеналізацію у межах Союзу. Друга пропозиція подана Верховним представником Союзу із закордонних справ і політики безпеки, який за підтримки Комісії пропонує доповнити інструментарій обмежувальних заходів (санкцій) у рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП) спеціальним санкційним режимом для боротьби з корупцією у випадках, коли акти корупції серйозно впливають або становлять загрозу для фундаментальних інтересів Союзу та цілей цієї політики відповідно до ст. 21 Договору про Європейський Союз 1992 р.

Науковці дають позитивну оцінку вказаним законодавчим пропозиціям, водночас наголошують на важливості забезпечення якісної гармонізації національних антикорупційних систем із стандартами, запропонованими в про-

ектах вищевказаних актах. Так, М. Белінгері та Ф. Луппі підкреслюють, що «втручання ЄС у боротьбу з корупцією, безумовно, створює додану вартість, яку неможливо досягти лише за допомогою репресивної політики окремих держав. Необхідно зблизити кримінальне законодавство держав-членів, сприяючи створенню рівних умов та забезпечуючи кращу координацію... Невдача у досягненні мети гармонізації правопорушень на європейському рівні може призвести до неефективності антикорупційної системи на рівні Союзу» [4].

Окрім держав-членів, Європейський Союз значну увагу приділяє антикорупційному законодавству та стратегіям держав-претендентів на вступ, оцінюючи рівень наближення їхнього законодавства *acquis* ЄС. У Повідомленні Європейської Комісії від 03.05.2023 [2, с. 17] наголошується, що антикорупція є пріоритетом політики ЄС у сфері розширення і сусідства. Відтак у процесі розширення рівень узгодження з *acquis* ЄС та здійснення належної антикорупційні реформи значною мірою визначають темпи просування країн-кандидатів до вступу в ЄС.

У цьому контексті важливо звернути увагу, що Європейська комісія здійснює регулярний моніторинг антикорупційних та пов'язаних з ними реформ у межах щорічного «пакету розширення», який включає детальну оцінку поточного стану в кожній країні-кандидаті та державі-заявниці, а також надання рекомендацій щодо майбутніх пріоритетів реформ. Європейська Комісія аналізує законодавчі та інституційні механізми як у сфері запобігання, так і боротьби з корупцією, приділяючи особливу увагу реальним результатам у проведенні активних розслідувань, висуненні обвинувачень і судових рішеннях, особливо щодо корупції на високому рівні. Окрім того, у 2022 році Комісія також розпочала серію оцінювальних місій за участі незалежних експертів, які вивчають ефективність заходів по боротьбі з корупцією, організованою злочинністю та відмиванням коштів. Останні аналітичні звіти щодо України, Молдови та Грузії висвітлюють рівень їхньої спроможності виконувати зобов'язання, пов'язані з членством у ЄС, де боротьба з корупцією визначається одним із ключових пріоритетів. Зокрема, одним із

центральної питань у фокусі уваги – заходи із «деолігархізації», що спрямовані на усунення надмірного впливу зацікавлених груп на економічне, політичне та суспільне життя у відповідній країні.

Необхідно зазначити, що співпраця з Європейським Союзом у сфері протидії корупції та приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄС у цій сфері як зобов'язання для поглиблення процесів європейської інтеграції України було чітко визначено Угодою про асоціацію 2014 р. (далі – УА), яка на сьогодні залишається центральним міжнародним договором про співробітництво. Так, у ст. 3 УА наголошується, що боротьба з корупцією є одним із головних принципів для посилення відносин між Сторонами. Статтями 14 та 22 УА боротьба з корупцією як у державному, так і приватному секторі, визнається важливим напрямком співпраці у сфері юстиції, свободи та безпеки. Дотримання стандартів, які охоплюють вимоги запобігання корупційним ризикам, вимагається при укладанні державних контрактів (ст. 151 УА). Окрім того, створення надійних механізмів протидії та боротьби з правопорушеннями, які зачіпають фінансові інтереси ЄС та співпраця з спеціалізованими установами Союзу, зокрема, шляхом взаємної адміністративної допомоги та спільної правової підтримки, передбачена у рамках фінансового співробітництва за ст. ст. 347, 459 УА.

Реалізація вказаних зобов'язань вимагає не лише приведення законодавства у відповідність до антикорупційного *acquis* ЄС, але й вироблення комплексного підходу, ефективної всеохоплюючої національної стратегії. Своєрідним орієнтиром у контексті очікувань від України стали щорічні звіти Європейської комісії про стан виконання Угоди про асоціацію, яка перетворилася на дороговказ для реформ, спрямованих на європейську інтеграцію з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Вивчаючи особливості наближення законодавства України до *acquis* ЄС після укладання Угоди про асоціацію, А. Гнітій вказує на два основні законодавчі треки, за якими відбуваються законодавчі зміни: перегляд та внесення змін до чинних нормативних актів, які повністю або частково охоплюються сферою антико-

рупції, та розроблення нових актів [5, с. 481]. На нашу думку, доцільно виділити ще третю групу законодавчих змін, які відбулися у формі відновлення дії механізмів, які стосуються протидії та боротьби із корупцією.

Зокрема, пакет антикорупційних новацій передбачав внесення змін до законів України «Про запобігання корупції», «Про прокуратуру», «Про державну службу», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу, а також Кримінального процесуального кодексу України. Крім того, важливими законодавчими змінами стала криміналізація корупційних діянь та посилення кримінальної відповідальності шляхом розширення суб'єктного складу вчинення корупційних кримінальних правопорушень за рахунок юридичних осіб та запровадження процедури конфіскації майна.

У рамках другого треку було прийнято спеціальні законодавчі акти та планів заходів, спрямовані на виконання антикорупційної стратегії. Ключовим актом став Закон України «Про запобігання корупції» 2014 р. [6], який визначив правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів та правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Окрім того, у 2019 р. до вказаного Закону було внесено доповнення про викривачів корупції, визначено гарантії їхнього захисту та способи повідомлення інформації про злочини. Вказані новації ґрунтуються на положеннях Директиви (ЄС) 2019/1937 про захист осіб, які звітують про порушення права ЄС.

Новації стосувалися також створення мережі спеціалізованих антикорупційних органів у 2015 р., що відбулося за підтримки Консультативної місії ЄС в Україні, яка надавала стратегічну практичну допомогу у проведенні реформ згідно з європейськими стандартами. Зокрема, йдеться про Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) та Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних

та інших злочинів (Агентство з розшуку та менеджменту активів, АРМА). Принагідно зазначимо, що АРМА була створена за аналогом установ з повернення та управління активами, які функціонують у державах-членах ЄС відповідно до рішення Ради Європейського Союзу 2007/845/JHA від 06.12.2007.

У рамках третього треку законодавчих змін відбулося відновлення правових механізмів, які спрямовані на протидію та боротьбу із корупційними правопорушеннями. Зокрема, важливим організаційно-правовим заходом стало відновлення електронного декларування та посилення контролю за статками посадовців, що ґрунтується на положеннях Закону «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» від 20.09.2023. Окрім того, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 крім відновлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення оновлено механізм цивільної конфіскації, що не вимагає засудження особи для вилучення необґрунтованих активів.

Європейська Комісія у двох звітах за 2023 та 2024 роки у рамки політики розширення ЄС надала позитивну оцінку законодавчим новаціям, запровадженим в Україні. Водночас висловила окремі рекомендації у сфері антикорупції, які потребують особливої уваги у світлі набуття членства в ЄС. Так, в останньому Звіті від 30.10.2024 [7, с. 6] відзначено «певний рівень підготовки у попередженні та боротьбі з корупцією» (такі ж висновки зроблено по Молдові [8, с. 6]). Зокрема, відзначається посилення національного інституційного механізму, а також розширення співробітництва з OLAF та Європейською прокуратурою. Водночас серед заходів, які потребують якнайшвидшої реалізації, названо збільшення кількості суддів та адміністративного персоналу у Вищому антикорупційному суді (ВАКС); подальше вдосконалення результативності у справах про корупцію на високому рівні, включаючи арешт

і конфіскацію кримінальних активів, зосереджуючись на топ-посадовцях та резонансних справах, що стосуються системної корупції в найбільш важливих секторах та установах; усунування існуючих перешкод, які заважають цим зусиллям; активне просування та реалізація Державної антикорупційної програми до задовільного рівня; зміцнення спроможності НАБУ щодо проведення судових експертиз та незалежного прослуховування; забезпечення повноцінного функціонування системи електронного управління справами для антикорупційних органів і ВАКС; забезпечення ВАКС належними постійними приміщеннями.

Це лише конкретні пропозиції, висловлені Україні для просування на шляху до членства в ЄС. Зі стратегічних документів Європейського Союзу у сфері антикорупції випливає, що заходи мають бути всеосяжними та регулярними, а також адаптивними до нових викликів і загроз. Ми повністю погоджуємося із В. М. Тертишником та О. В. Сачком, що «проблеми протидії корупції ... мають вирішуватись системно в комплексі інтегративних заходів державно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного, інформаційного, кримінологічного, правничого

і моральноетичного характеру та реального відновлення курсу суспільства на побудову соціальної правової держави, невідкладного виконання таких стратегічних засад, як демонополізація, деолігархізація, деофшоризація, розмежування бізнесу і влади та усунення корупційних ризиків, забезпечення ефективної фіскальної та митної політики» [9, с. 109].

У світлі вищевикладеного, додамо, що у сфері запобігання та боротьби із корупцією на доповнення до вищевказаних системних заходів, важливо враховувати кращий досвід держав-членів Європейського Союзу, які характеризуються одними із найнижчих показників в рейтингу індексу сприйняття корупції. Окрім того, серед поточних завдань у світлі наближення законодавства до *acquis* ЄС – вивчення стану його відповідності проекту Директиви про боротьбу із корупцією та проекту рішення, що передбачає запровадження спеціального санкційного режиму для боротьби з корупцією у випадках, коли акти корупції серйозно впливають або становлять загрозу для фундаментальних інтересів Союзу та цілей цієї політики. Це актуальне завдання для подальших наукових розробок.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Council of Europe's Civil Law Convention on Corruption of 4 November 1999 (Preamble). URL: <https://rm.coe.int/168007f3f6>.
2. Joint Communication of the European Commission on the fight against corruption, 03.05.2023. URL: https://commission.europa.eu/document/download/b6888f6a-45ed-4af7-b85a-6712dfe8952c_en?filename=JOIN_2023_12_1_EN.pdf
3. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_11272_2024_INIT
4. Bellingeri M., Luppi F. Combatting corruption in EU legislation. An Analysis of Some Aspects of the Commission Proposal for the EU Anti-corruption Directive. *Ecrim*, 3/2023. P. 281–286.
5. Гнітій А. О., Козаченко Д. І., Лисенко Є. П. Адаптація національного законодавства України до *acquis* ЄС щодо боротьби з корупцією. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023, № 12. С. 480–483.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. 2024 Communication on EU enlargement policy: Ukraine 2024 Report, 30.10.2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf
8. 2024 Communication on EU enlargement policy: Moldova 2024 Report 30.10.2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/858717b3-f8ef-4514-89fe-54a6aa15ef69_en?filename=Moldova%20Report%202024.pdf
9. Тертишник В. М., Сачко О. В. Доктринальні аспекти діяльності Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024, № 4. С. 108–116.

Чубата М. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВО-СУДОВИХ УСТАНОВ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ

FORMATION AND ACTIVITIES OF MILITARY JUDICIAL INSTITUTIONS DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921: HISTORICAL-LEGAL AND HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS

Авторкою обґрунтовується актуальність даної статті, адже в умовах розв'язаної агресивним путінським режимом російсько-української війни, досвід державного будівництва через призму революційних потрясінь та військового протистояння ворожій експансії, що характерний для доби Української революції 1917–1921 рр., стає сьогодні і актуальним, і повчальним. Структурно матеріал викладено шляхом висвітлення особливостей становлення та функціонування військового судочинства на різних етапах національного революційного державотворення, починаючи з періоду Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР та завершуючи добою ЗУНР. Охарактеризовано аналіз дослідниками перших законів УЦР, які стосувались військового правосуддя, обґрунтовано різницю між повноваженнями військово-революційних і військових судів, наголошено, що за часів свого існування Центральна Рада не встигла прийняти жодного законодавчого акту, який регулював би питання військово-кримінального права. Що стосується гетьманування П. Скоропадського, то авторка підтримує думку науковців, що за досить незначний період існування Української Держави було створено судову і правоохоронну системи й здійснювалися заходи, зокрема правові, спрямовані на забезпечення їх повноцінного функціонування, а виняткове військове судочинство у квітні – грудні 1918 р. розповсюдилось по всій території України. Щодо Директорії УНР, то в статті наголошується, що вона проводила реорганізацію судової системи, хоча за своєю суттю ця реформа повернула систему судочинства на ті засади, які були встановлені Центральною Радою. Директорія сформулила низку норм, які засвідчували про дотримання демократичних основ судочинства, проведення в життя принципу законності, зміцнення правопорядку в Україні, незважаючи на умови воєнного часу. Стосовно ЗУНР наголошується, що структура військових судів виглядала так: 1) Найвищий військовий трибунал; 2) Військові обласні суди, які діють на території трьох областей, утворених Державним Секретаріатом військових справ; 3) Військові окружні суди, головами яких були окружні коменданти. У висновках підведено підсумки дослідження та виокремлено ряд аспектів, які потребують подальшого більш ґрунтовного вивчення.

Ключові слова: Законодавство доби Української революції 1917–1921 рр., право, військові суди, війна, національна державність, історіографія.

The author substantiates the relevance of this article, emphasizing that in the context of the Russian-Ukrainian war unleashed by Putin's aggressive regime, the experience of state-building through the prism of revolutionary upheavals and military resistance to enemy expansion—characteristic of the era of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 remains both relevant and instructive today. Structurally, the material is presented by highlighting the peculiarities of the formation and functioning of military justice at various stages of national revolutionary state-building, starting from the period of the Central Rada, the Ukrainian State, and the Directory of the Ukrainian People's Republic (UPR), and concluding with the era of the Western Ukrainian People's Republic (WUPR). The article examines researchers' analyses of the first laws of the Central Rada related to military justice, substantiating the differences between the powers of military-revolutionary and military courts. It is emphasized that during its existence, the Central Rada did not manage to adopt any legislative act regulating military criminal law. Regarding the Hetmanate of P. Skoropadskyi, the author supports scholars' opinions that, despite the short existence of the Ukrainian State, a judicial and law enforcement system was established, and legal measures were taken to ensure its proper functioning. In particular, exceptional military justice spread across the entire territory of Ukraine between April and December 1918. As for the Directory of the UPR, the article highlights that it carried out a reorganization of the judicial system, although in essence, this reform restored the

judicial system based on the principles established by the Central Rada. The Directory introduced several norms that confirmed adherence to democratic principles of justice, the implementation of the rule of law, and the strengthening of legal order in Ukraine despite wartime conditions. Regarding the WUPR, the article notes that the structure of military courts was as follows: 1) the Supreme Military Tribunal; 2) Military Regional Courts, operating in three regions established by the State Secretariat for Military Affairs; 3) Military District Courts, chaired by district commandants. The conclusions summarize the study and highlight several aspects that require further, more in-depth research.

Key words: *Legislation of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, law, military courts, war, national statehood, historiography.*

Актуальність теми дослідження. В умовах розв'язаної агресивним путінським режимом російсько-української війни, яка плюндрує нашу країну уже більше десяти років, досвід державного будівництва в умовах революційних потрясінь та військового протистояння ворожій експансії, що характерний для доби Української революції 1917–1921 рр., стає сьогодні і актуальним, і повчальним. Важливе місце в державотворчих процесах належить системі судочинства, в тому числі й діяльності військових судів.

Метою статті є з'ясування особливостей дослідження правознавцями законодавчого забезпечення становлення і діяльності військових судів на різних етапах Української революції 1917–1921 рр., а також виокремлення малодосліджених та дискусійних аспектів для подальшого їх вивчення та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Ідея та перші спроби створення власної судової системи пов'язані з діяльністю Української Центральної Ради (далі – УЦР). Так, вже в Декларації її Генерального Секретаріату від 14 червня 1917 р. зазначалось, що «завдання Секретаріату в справах судових має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і до того стану, в якому вони мають бути в автономній Україні» [1, с. 47]. Проте всі ці процеси гальмувалися Тимчасовим урядом, який ліквідував військово-польові суди та відновив діяльність мирових суддів.

Після проголошення незалежності Української Народної Республіки (далі – УНР) в умовах розпочатої більшовиками війни політична та воєнна ситуація складається не на користь Центральної Ради, тому виникає нагальна потреба в організації військово-революційних і військових судів [2, с. 134].

В літературі чітко обґрунтовується різниця між повноваженнями військово-революційних і військових судів. Можливість

створення військово-революційних судів надавалася головним губернським комендантам (посади запроваджено 14 лютого 1918 р.). Згідно з «Інструкцією Військовому революційному суду» від 6 березня 1918 р. їх підсудність поширювалася на всіх військових і цивільних громадян УНР у випадках вчинення ними таких злочинів як: вбивство, підпал, зґвалтування, грабіж і розбій. Військово-революційні суди розглядали лише визначене коло справ, тобто їх юрисдикція поширювалася лише на той перелік злочинів, який був зазначений у цьому нормативно-правовому акті, а тому не виконували повною мірою свої завдання [2, с. 134]. Як зазначає М. Дубіна, «в цей історичний період військова влада фактично підміняла судову та мала її повноваження» [10, с. 732].

Що стосується військових судів, то вони створювалися на території УНР для розгляду злочинів і провин з боку виключно військовослужбовців. Нормативно-правовою основою їх діяльності був спеціальний циркуляр Центральної Ради до Головного управління військових судових справ – «Наказ про Військові Суду» від 23 квітня 1918 р. [2, с. 134].

Про розуміння Центральною Радою важливості реформування законодавства про військове судочинство наголошують у своєму дослідженні Я. Романюк та І. Іванченко, зазначаючи, що 18 квітня 1918 р. було внесено на розгляд проєкт Закону «Про зміну Артикулу І закону про Генеральний Суд», де Генеральному Суду пропонувалося надати повноваження «Головного воєнного суду щодо справ, вирішених на території України» [1, с. 51].

Щодо правових основ функціонування військових судів в судовій системі УНР періоду Центральної Ради вміщено стислий сюжет до статті Ю. Вовка [3, с. 9–15]. Окремі аспекти цієї проблеми розглянуто також в дисертації та серії статей Л. Бородича [4; 5], хоча основну увагу автор сконцентрував на дослідженні пра-

воохоронних органів часів Української Держави 1918 р.

Серед перших законів УЦР, які, на думку В. Німченка та В. Сердюка, стосувались і військового правосуддя, в їх статті аналізується закон від 19 листопада 1917 р. «Про амністію», за яким «сила цього закону простягається на справи, підсудні як загальним і мировим установам, так і військовим судам, і виконання постанови цього закону доручити також і військовому морському начальству, військовим окружним і військовим місцевим судам» [6, с. 112]. Аналізуючи статті закону від 2 грудня 1917 р. «Про утворення Генерального Суду», автори наголошують, що він тимчасово виконував і функції Головного Воєнного Суду. Особливістю спеціалізації Генерального Суду, на думку авторів, було надання йому права розглядати справи, пов'язані зі скоєнням злочинів не тільки цивільними, а й військовими особами, тобто спеціальними суб'єктами судочинства, що й вилилося у тимчасовому здійсненні правосуддя у сфері діяльності Головного Воєнного Суду [6, с. 112].

Однією з публікацій узагальнюючого характеру, що стосуються досліджуваного нами аспекту проблеми, стала стаття М. Дриги та М. Хавронюка у спеціальному збірнику, присвяченому історії військових судів України, в якій виокремлено підрозділ «Про діяльність військових судів на території України після революції 1917 р.» [7, с. 5–34], проте написана вона в описовому стилі, а аналітичний матеріал про становлення національного законодавства в досліджуваній нами галузі фактично відсутній. Єдине, що безпосередньо стосується предмету нашого дослідження, це висновок авторів, що «за часів свого існування Центральна Рада не встигла прийняти жодного законодавчого акту, який регулював би питання військово-кримінального права» [7, с. 22].

Значний інтерес виявили правознавці щодо діяльності військових судів за доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Крім Ю. Вовка, який одним з перших взявся до розробки цього аспекту проблеми [8, с. 66–73], згодом вийшли з друку публікації і інших авторів. Так, дослідженню органів військової юстиції доби Гетьманату присвятив свою статтю О. Тимошук. Вчений зазначає, що система військово-судових установ була започаткована ще

Центральною Радою під час створення «Осібної української армії», але кардинальні зміни він пов'язує з ухваленням гетьманом 21 червня 1918 р. закону «Про організацію судово-військових інституцій та їхню компетенцію», за яким військові суди поділялися на вищі (Київський і Катеринославський) і штабові (при штабах дивізій, корпусів та Головному штабі [9, с. 52–53].

В літературі обґрунтовується також думка, що широкого застосування за Української Держави набула надзвичайна юстиція. Так, 30 травня 1918 р. гетьман затвердив Закон «Про військову підсудність», відповідно до якого за певних підстав компетенція військових судів могла поширюватися на цивільних осіб [2, с. 148].

Особливе місце в Українській Державі належало німецьким та австрійським військово-політичним судам, до юрисдикції яких належали справи «про всі порушення громадського порядку і всі злочинні вчинки проти союзних військ» [2, с. 149]. Таке широке формулювання відкривало простір для фактично необмеженої сваволі військово-політичних судів. Варто зазначити, що цей аспект проблеми ще й сьогодні залишається малодослідженим.

Порівняльний аналіз діяльності військових судів у період з 1917 по 1919 рік спробували здійснити В. Німченко та В. Сердюк. Звертає на себе увагу безпідставна констатація факту, ніби першими законодавчими актами Української Держави, датованими 29 квітня 1918 р., «скасовано всі закони Центральної Ради» [6, с. 113], про помилковість цього твердження ми вже зазначали вище. Досить стисло дослідники висвітлюють діяльність окупаційних військових судів, які діяли на території Української Держави у 1918 р. і були судами виняткової юрисдикції особливого роду [6, с. 115].

Науковці зазначають, що за досить незначний період існування Української Держави П. П. Скоропадського було створено судову і правоохоронну системи й здійснювалися заходи, зокрема правові, спрямовані на забезпечення їх повноцінного функціонування. Усі судові органи Гетьманату поділялися на загальні, місцеві та військові суди [2, с. 155].

Проблему спеціалізації судових органів доби Української революції 1917–1921 рр.

намагалася висвітлити в своїй статті М. Дубіна, проте стислий аналіз судочинства Української Держави 1918 р. обмежила лише особливостями становлення військових судів та Державного Сенату [10, с. 733]. Дослідниця доходить висновку, що «у квітні – грудні 1918 р. виняткове військове судочинство розповсюдилось по всій території України» [10, с. 733].

Якщо з 14 листопада 1917 р. Циркуляром №1 встановлювалось, що на території України «проголошувати присуди, вироки і постанови «Іменем Української Народної Республіки» [1, с. 48], то, як наголошують у своїй статті Я. Романюк та І. Іванченко, «25 травня 1918 р. гетьманом було підписано Закон про титул, іменем якого твориться суд – «Іменем Української Держави» [1, с. 53]. Автори дійшли висновку, що за короткий період правління гетьмана П. Скоропадського «фактично була проведена та завершена реформа у системі судочинства та норм державного права», але ... «опозиційні сили не мали наміру миритися з існуванням Української Держави» [1, с. 55]. До влади прийшла Директорія, яка «відновила судові установи, які діяли на території України за часів УЦР» [1, с. 56].

Вивченню судочинства за доби Директорії присвятив серію публікацій О. Мироненко. В одній з них розкривається діяльність військово-польових судів – надзвичайних судових установ, які почали створюватися через тиждень після виникнення самої Директорії [11, с. 57–59]. О. Мироненко дослідив також і діяльність надвищих судів, перші з яких з'явилися у січні 1919 р. [12, с. 19–20]. Слід зазначити, що переважна більшість дослідників вживає оригінальну назву «Надвищий суд», «надвищі судді» як це прописано в законі від 2 січня 1919 р., проте окремі дослідники, зокрема М. Дубіна, В. Іванов, безпідставно підмінюють цей термін на «Найвищий суд» та відповідно «найвищі судді», що, на наш погляд, значно применшує науково-інформаційну значущість їх публікацій [10, с. 733; 13, с. 203]. Аналізуючи діяльність Надвищого суду УНР, О. Мироненко зазначає, що він складався з трьох департаментів: цивільного, карного та адміністративного [12, с. 19].

Досліджуючи військові суди доби Української революції 1917–1921 рр. В. Німченко та

В. Сердюк зазначають, що Директорія проводила реорганізацію судової системи, хоча за своєю суттю ця реформа повернула систему судочинства на ті засади, які були встановлені Центральною Радою [6, с. 115]. Таку ж думку висловили в своїй статті і Я. Романюк та І. Іванченко [1, с. 56].

Проте, історіографічний аналіз юридичної літератури свідчить, що, насправді, все було не так однозначно. Наприклад, як зазначає В. Землянська, закони гетьманської держави П. Скоропадського від 21 червня 1918 р. «Про організацію військових судових установ та їх компетенцію» та 30 травня 1918 р. «Про підсудність військовим судам» були змінені і суттєво доповнені. Дослідниця продовжила розпочатий П. Михайленком аналіз законодавства про Штабні суди. Вона вважає, що «за воєнного часу Штабним судам були підсудні не лише справи про злочини, скоєні військовослужбовцями, а й справи стосовно цивільних злочинців, а в деяких місцях ці суди розглядали не тільки кримінальні, а й цивільні справи [14, с. 101–102; 15, с. 125–129]. Узагальнення піднятих аспектів В. Землянська здійснює ще в одній статті [16], а також у своєму дисертаційному дослідженні [17].

Особливості організації, структури і компетенції судових органів УНР доби Директорії досліджує в окремому розділі своєї дисертації Ю. Вовк, звертаючи основну увагу на правові основи становлення Надвищого суду, Київського апеляційного суду, Вищого військового суду, військово-польових та штабних судів [18, с. 15–16]. Вчений наголошує, що з цивільних судів в добу Директорії діяли лише деякі окружні суди і мирові судові інституції на тих територіях, які контролювалися армією УНР [18, с. 16].

Таким чином, в юридичній літературі наголошується, що в основу моделі судової системи «другої» УНР Директорія поклала принципи судоустрою дореволюційної Росії, дещо модифіковані УЦР і гетьманом П. Скоропадським. Спочатку основними судовими установами УНР доби Директорії стали військово-польові суди, започатковані 22 листопада 1918 р., але формування надзвичайної судової системи на цьому не закінчилося, оскільки 20 грудня 1918 р. був створений позасудовий

орган – «дев'ятка» – комісії у складі дев'яти осіб: представників від Головного військового юридичного управління, військових частин і міністерства юстиції для термінового розгляду справ усіх ворогів нової влади. 26 січня 1919 р. військово-польові суди на території УНР були скасовані, але того ж дня Директорія затвердила Закон «Про надзвичайні військові суди». Вони були винятковими і діяли на фронтах і місцевостях, де оголошений воєнний стан (до речі 24 січня 1919 р. було оголошено військовий стан на всій території УНР). Виходить так, що «класичне» правосуддя відтіснялося військовим правосуддям [2, с. 158].

Узагальненню різних аспектів досліджуваної проблеми присвячена колективна монографія, в якій автори в окремому розділі висвітлюють особливості розвитку судової системи та судочинства в УНР доби Директорії [19, с. 99–124]. На відміну від М. Дубіної та Н. Омельченко, автори спростовують повне та одномоментне відновлення всього законодавства Центральної Ради, наголошуючи, що відновлювалась лише більша частина законодавства [19, с. 99]. Слід зазначити, що автори проаналізували не лише законодавство про становлення вищого судового органу – Надвищого суду УНР, а й з метою більш ґрунтовного аналізу виокремили спеціальні підрозділи: «Окружні суди та мирові судові інстанції УНР доби Директорії» та «Діяльність надзвичайних військових судів в УНР доби Директорії». Дослідники наголошують, що законодавці намагалися врахувати окремі позитивні якості законодавства і судової практики Російської імперії та своїх революційних попередників, Директорія сформувала низку норм, які засвідчували про дотримання демократичних основ судочинства, проведення в життя принципу законності, зміцнення правопорядку в Україні, незважаючи на умови воєнного часу [19, с. 132].

На завершення охарактеризуємо ступінь висвітлення науковцями-правознавцями процесів становлення судочинства в ЗУНР, основну увагу зосередивши на вивченні діяльності військових судів. Як зазначають Я. Романюк та І. Іванченко «колишні австрійські суди та колишні повітові суди Галичини стали повітовими та окружними судами ЗУНР», а «всіх судів і працівників суду, які не скомпрометували

себе антинародною, антиукраїнською діяльністю та зобов'язалися служити українському народові і державі та склали про це відповідну присягу, влада ЗУНР залишила на їхніх посадах» [1, с. 56].

На думку М. Дубіної, «16 листопада 1919 р. було видане розпорядження Державного Секретаріату «Про організацію військового судочинства», згідно з яким на території ЗУНР утворювалися військові суди. Структура військових судів виглядала так: 1) Найвищий військовий трибунал; 2) Військові обласні суди, які діють на території трьох областей, утворених Державним Секретаріатом військових справ; 3) Військові окружні суди. Головами їх були окружні коменданти» [10, с. 734–735].

Науковці також зазначають, що розпорядженням Державного Секретаріату від 3 грудня 1918 р. при кожній окружній команді були створені військово-польові суди, а в січні 1919 р. – військово-польові суди груп «Північ», «Південь», «Львів». Розпорядженням від 16 липня 1919 р. створено військово-польовий суд Начальної Команди Української Галицької Армії та військово-польові суди I, II, III корпусів [2, с. 168].

Що стосується військового судочинства ЗУНР, то багато аспектів цієї проблеми висвітлено також в працях Б. Тищика, В. Кульчицького, О. Вівчаренка, написаних у співавторстві [20; 21]. Згодом Б. Тищик в монографії за 2004 р. суттєво доповнив попередні публікації матеріалом про законодавче забезпечення військового судочинства, про діяльність та організаційну структуру Державного секретарства військових справ [22, с. 204–226]. Слід зазначити, що дана публікація Б. Тищика є, на нашу думку, одним з найґрунтовніших історико-правових досліджень, що стосуються законодавчого забезпечення військового будівництва в ЗУНР, в якому знайшли своє стисле відображення і найважливіші аспекти проблеми військового судочинства.

На сьогодні єдиним дослідженням, в якому комплексно висвітлюється проблема діяльності силових структур ЗУНР є монографія В. Ортинського [23], в якій дослідник зазначає, що формування вищих органів державної влади, місцевих органів влади й управління та силових структур фактично відбувалося одно-

часно і ці процеси були взаємопов'язаними, наприклад, компетенція Секретаріатів судівництва (юстиції), внутрішніх справ і військових справ поширювалася на таку важливу сферу, як забезпечення життєдіяльності і ефективного функціонування органів права, порядку і безпеки держави [23, с. 79]. Слід підкреслити, що В. Ортинський застосовує досить розгалужену структуру та продумані підходи для ґрунтовності викладу фактичного й аналітичного матеріалу, що стосується висвітлення проблеми становлення та діяльності органів права, порядку і безпеки держави. Загальна характеристика політико-правових основ їх діяльності знайшла своє продовження в двох окремих підрозділах, присвячених конкретизації діяльності Державного Секретаріату військових справ та Державного Секретаріату внутрішніх справ. Законодавчо-правове забезпечення та особливості діяльності органів охорони суспільного порядку висвітлюються через призму становлення судової системи, прокуратури, адвокатури, нотаріату, народної міліції, державної жандармерії. Завершується дослідження аналізом законодавчо-правових основ діяльності збройних сил ЗУНР: Галицької армії, польової сторожі (жандармерії) Галицької армії, військового судівництва, залізничної військової управи та жандармерії. Фактичний матеріал супроводжується стислим аналізом, коментарями, вкрапленням у виклад основного матеріалу десятків текстів законодавчих актів або їх витягів чи основних положень, причому ана-

лізуються не лише закони та законодавчі акти УНРади, а й виконавчої влади (уряду та відповідних секретарств).

Висновки. Таким чином, здійснений нами стислий історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних правознавців, присвяченого проблемі становлення та діяльності військових судів за доби Української революції 1917–1921 рр. дає нам підстави стверджувати, що в цілому основні аспекти цієї проблеми висвітлені науковцями досить ґрунтовно. Більшість дослідників наголошують, що велика робота проводилася національними урядами на всіх етапах революційного державотворення, тобто і за доби «першої» та «другої» УНР, коли діяла Центральна Рада, а потім Директорія, і за періоду Української Держави, і за доби ЗУНР, але найбільших успіхів у створенні та реальному функціонуванні судової системи було досягнуто все ж за короткий період існування Української Держави гетьмана П. Скоропадського, коли новостворені судові органи поділялися на загальні, місцеві та військові суди. Піднято дослідниками також питання про особливе місце в Українській Державі німецьких та австрійських військово-політичних судів, які фактично були наділені необмеженими повноваженнями. Варто зазначити, що цей аспект проблеми ще й сьогодні залишається малодослідженим і дискусійним та потребує залучення для більш ґрунтовного вивчення архівних джерел, основна маса яких знаходиться в зарубіжних архівних установах Австрії та Німеччини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Романюк Я., Іванченко І. Іменем України: становлення судової влади у період Української революції 1917–1921 рр. *Право України*. 2017. № 3. С. 46–61.
2. Історія судових і правоохоронних органів України. / Наук. ред. В. М. Щербатюк. Київ: Фенікс, 2022. 280 с.
3. Вовк Ю. Є. Створення Центральною Радою судової системи в Україні (1917–1918 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 1999. Вип. 4. С. 9–15.
4. Бородич Л. В. Внутрішні й прикордонні війська в Україні у 1917–1941 рр. (історико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Леонід Васильович Бородич; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1999. 22 с.
5. Бородич Л. В. До питання про організацію та правове становище спеціальних військових та охоронних підрозділів у період Української революції (1917–1920 рр.). *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 3. С. 3–11.
6. Німченко В., Сердюк В. Військові суди в Україні у 1917–1919 роках (історико-правовий аспект). *Право України*. 2000. № 6. С. 112–116.
7. Дрига М., Хавронюк М. Військове правосуддя в Україні від сивої давнини до сьогодення. Військові суди – органи правосуддя у Збройних Силах України. К.: Реферат, 2002. С. 5–34.

8. Вовк Ю. Є. Військові суди Української Держави у 1918 році: досвід і сучасність. *Держава і право*. 1999. Вип. 4. С. 66–73.
9. Тимошук О. В. Органи військової юстиції Української Держави гетьмана П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. Дніпропетровськ, 2000. № 1. С. 52–57.
10. Дубіна М. М. Спеціалізація судових органів у період відродження державності в Україні (1917–1921 рр.). *Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць*. Миколаїв, 2009. Вип. 38. С. 731–736.
11. Мироненко О. Військово-політичні суди Директорії. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник. К.: Либідь, 1997. С. 57–59.
12. Мироненко О. Надвищий суд. Юридична енциклопедія. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4. С. 19–20.
13. Іванов В. М. Історія держави і права України. К.: Атіка, 2003. 416 с.
14. Землянська В. Організація військово-судових установ в Українській Народній Республіці. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2000. Вип. 36. С. 100–102.
15. Землянська В. Судове законодавство Директорії. *Право України*. 2000. № 1. С. 125–129.
16. Землянська В. Діяльність надзвичайних військових судів у добу Директорії. *Право України*. 2000. № 10. С. 107–109.
17. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Віра Вікторівна Землянська; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2002. 20 с.
18. Вовк Ю. Є. Судові органи Української Народної Республіки та Української Держави (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Юрій Євгенович Вовк; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2000. 19 с.
19. Єфремова Н. В., Тищик Б. Й., Марчук В. Т. Суд і судочинство в Українській Народній Республіці, Українській Державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917–1920 рр.). Одеса; Львів: Фенікс, 2007. 280 с.
20. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2001. 320 с.
21. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Керівник авт. колективу й відповідальний редактор Олександр Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.
22. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
23. Ортинський В. Л. Силкові структури Західно-Української Народної Республіки. Львів: Львівський юрид. ін-т МВС України, 2004. 368 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 331.1:658.3:621

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-7>

Павліченко Є. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

Бобошко О. М.,

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

ВНУТРІШНЬО КОРПОРАТИВНЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГЛАМЕНТУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОРГАНІЗАЦІЇ

INTERNAL CORPORATE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE CORPORATE CULTURE OF AN ORGANIZATION

У статті були розглянуті документи, що відіграють безпосередню роль в формуванні корпоративної культури організації. Аналізуючи документацію можна зробити висновок про рівень корпоративної культури, а також зрозуміти чи відповідає заявлена в документах корпоративна культура дійсності.

Наведено сутність корпоративної культури організації. Корпоративна культура розглядається як інструмент управління організацією. Корпоративна культура це сукупність моделей поведінки, котрі запроваджені в організації в процесі її адаптації до внутрішнього середовища та внутрішньої інтеграції.

У статті відзначено, що документи є сполучною ланкою і взаємодії керівництва і підлеглих. Грамотно написаний документ і естетично оформлений служить показником високої культури організації. Визначено структуру документів.

Вказано, що статут організації є основним документом, що регламентує норми поведінки працівників.

Корпоративний кодекс виступає втіленням філософії організації. В ньому закріплюються добровільні обов'язки перед працівниками у зовнішньому світі, які організація приймає на себе звернувшись до тих настанов, що прописані в законодавстві. Кодекс декларує більш високий рівень ділової культури, пропонує дотримання високих ідейних принципів і норм, сприяє чіткому впорядкуванню організації по відношенню до своїх клієнтів і працівників.

Структура корпоративного кодексу може бути різною, але головна його мета повинна полягати в об'єднанні всіх ресурсів організації задля досягнення поставлених цілей.

Посадова інструкція це документ, котрий призначений для чіткого визначення місця і призначення конкретної посади в організації. Саме в ній відображені такі важливі питання як вимоги, що висовуються до кандидатів на вакантні посади, посадові обов'язки працівників, їх права і відповідальність, посадові інструкції призначені полегшувати адаптацію нових працівників. Вони слугують основою для оцінки результатів діяльності працівників та їх атестації.

Накази це документи керівників, що відіграють основну роль в управлінні персоналом. З наказу про прийом на роботу починається трудова діяльність працівника, з наказами про звільнення закінчується. Накази можуть стосуватися практично будь-якої сфери організації. На основі наказів можна регламентувати різні заборони. Вони можуть слугувати додатковою мотивацією.

Брендбук це офіційний опис сутності і цінності бренду, самоідентифікації організації, а також форм і методів її визначення. Це документ для внутрішнього використання працівниками організації. Це книга бренду (сукупність властивостей, асоціацій і образів) з продуманою системою стандартів і правил, де послідовно описуються його концепції, характер і місія, а також унікальне бачення і візуальне рішення. В брендбуці міститься основа змісту місії і філософії організації, опис цінностей, опис ключових ідентифікаторів організації, опис ключових повідомлень організації, опис можливих каналів передачі повідомлень. Брендбук є невід'ємним, внутрішньо корпоративним виданням, що орієнтовне на працівників організації, які мають безпосереднє відношення до управління брендом і роботи з ним.

Нормативні документи це процедури і регламенти, що описують основні процеси, що існують в організації, їх можна назвати операційними стандартами.

Ключові слова: документ, статут, кодекс, посадова інструкція, наказ, брендбук.

The article examined documents that play a direct role in the formation of the organization's corporate culture. Analysing the documentation, we are able to draw a conclusion about the level of corporate culture, as well as understand whether the corporate culture stated in the documents corresponds to reality.

The essence of the corporate culture of an organization is presented. Corporate culture is considered as a tool for managing an organization. Corporate culture is a set of behavioural models introduced into an organization in the process of its adaptation to the internal environment and internal integration.

The article notes that documents are a connecting link and interaction between management and subordinates. A competently written and aesthetically designed document serves as an indicator of the high culture of the organization. The structure of documents is determined.

It is indicated that the organization's charter is the main document regulating the norms of behaviour of employees.

The corporate code is the embodiment of the philosophy of the organization. It enshrines voluntary obligations to employees in the outside world that the organization assumes in addition to the guidelines prescribed in the legislation. The code declares a higher level of business culture, suggests adherence to high ideological principles and norms, and contributes to a clear orderliness of the organization in relation to its clients and employees.

The structure of a corporate code may vary, but its main goal should be to unite all the resources of the organization to achieve its goals.

A job description is a document that is designed to clearly define the place and purpose of a specific position in an organization. It reflects such important issues as the requirements for candidates for vacant positions, job responsibilities of employees, their rights and responsibilities, job descriptions are designed to facilitate the adaptation of new employees. They serve as the basis for assessing the results of employees' activities and their certification.

Orders are documents of managers that play a major role in personnel management. An employee's employment begins with an order to hire, and ends with an order to dismiss. Orders may concern almost any area of the organization. Various prohibitions can be regulated on the basis of orders. They can serve as additional motivation.

A brand book is an official description of the essence and values of a brand, the organization's self-identification, as well as the forms and methods of its definition. This is a document for internal use by employees of an organization. It is a brand book (a set of properties, associations and images) with a well-thought-out system of standards and rules, which consistently describes its concepts, character and mission, as well as a unique vision and visual solution. The brand book contains the basis of the content of the organization's mission and philosophy, a description of values, a description of the organization's key identifiers, a description of the organization's key messages, a description of possible message transmission channels. The brand book is an integral, internal corporate publication that is focused on employees of the organization who are directly related to brand management and work with it.

Regulatory documents are procedures and regulations that describe the basic processes that exist in an organization; they can be called operational standards.

Key words: document, charter, code, position, instruction, order, brand book.

Постановка проблеми. Корпоративна культура розглядається як інструмент управління організацією. Корпоративна культура це сукупність моделей поведінки, котрі запроваджені в організації в процесі її адаптації до внутрішнього середовища та внутрішньої інтеграції.

На даний час існує близько 250 різних трактувань корпоративної і організаційної культури [1].

Зазвичай існуюча в організаціях корпоративна культура представлена складним комплексом передбачень, що приймаються усіма членами колективу і задають загальні рамки поведінки. Основними функціями корпоративної культури є забезпечення бажаного результату в майбутньому, формування іміджу орга-

нізації, виховання відчуття спільності членів організації [2].

Важливу роль в процесі управління відіграють нормативно-правові документи. Саме в них відображаються і фокусуються цінності організації, місії тощо. Основною функцією документів є комунікативна функція. Документи є сполучною ланкою і взаємодії керівництва і підлеглих [3].

Аналізуючи інформацію, що містяться в документах, в планах, програмах, наказах, розпорядженнях, положеннях, можна виявити основні уявлення керівництва відносно процесу управління, зрозуміти наскільки забюрократизованою є організація. Складаючи документи, необхідно приймати до уваги не лише

їх зміст, а й форму. Грамотно написаний документ і естетично оформлений служить показником високої культури організації [4].

Стан наукової розробленості проблеми. Вивченні феномену корпоративної культури вивчався в рамках наукових досліджень національних та зарубіжних вчених. Сутність та зміст корпоративної культури досліджували у своїх працях національні вчені Б.М. Андрушків, В.О. Аніщенко, М.Г. Артеменко, О.І. Бала, О.В. Мукач, О.Ю. Бобровська, О.О. Білецька, П.Л. Гавкалова, М.Й. Дмитренко, К.Л. Жежер, Д.В. Задихайло, О.Р. Кібенко, Г.В. Назарова, Г.А. Колесніков, С.М. Малаш, М.М. Надейко, Т.І. Олійник, Г.П. Пасемко, Г.С. Бесєдіна, Ю.Ю. Волошин, Н.С. Приймак, Т.О. Сазонова, І.П. Потапюк, В.В. Шаповал, О.Г. Сидницька, Н.А. Тяхтенко, С.М. Макаренко, Я.А. Олексенко, Н.В. Трушкіна, Н.С. Ранкевич та інші.

Теоретичні та емпіричні аспекти корпоративної культури представлені в працях зарубіжних вчених С. Адамса, Р. Аккофа, М. Альберта, П. Друкера, Б. Мільнера, Т. Пітерса, Р. Уотермана та інших. При цьому проблема нормативно-правового регулювання формування корпоративної культури органів місцевого самоуправління не вивчалась.

Мета статті полягає у вивченні внутрішньо корпоративного нормативно-правового регламентування корпоративної культури організації.

Виклад основного матеріалу. В структуру документів, що регламентують корпоративну культуру, відносять посадові інструкції спеціалістів, корпоративний кодекс ділової етики, статут організації, штатний розклад, правила трудового розпорядження, накази, положення, стандарти, анкети, брендбук та інші документи, що фіксують діяльність організації.

Далі розглянемо їх більш детально.

Статут організації це документ, що регламентує норми поведінки працівників. Статут повинен бути прописаним на 10 сторінках друкованого тексту, але може й представляти собою талмуд із 500 сторінок. Все залежить від розміру і статусу організації та амбіцій керівництва.

Корпоративний кодекс виступає втіленням філософії організації, в ньому закріплюються добровільні обов'язки перед працівниками

у зовнішньому світі, які організація приймає на себе звернувшись тих настанов, що прописані в законодавстві. Кодекс декларує більш високий рівень ділової культури, пропонує дотримання високих ідейних принципів і норм, сприяє чіткому регулюванню організації по відношенню до своїх клієнтів і працівників.

Кодекс використовується для управління персоналом, дозволяє регулювати поведінку працівників на робочому місці, виступає як інструмент розвитку і підтримки корпоративної культури, чітко визначає основні цінності і цілі організації, підсилює корпоративну ідентичність суб'єктів організації усіх рівнів, виступає як інструмент інвестиційної привабливості.

Корпоративні кодекси приймаються, перш за все, з метою поліпшення корпоративного управління конфліктами. Належний рівень такого управління суттєво знижує ризик виникаючих розбіжностей. Для ефективного управління сучасний менеджер повинен враховувати всю сукупність інтересів.

На теперішній час кодекси корпоративної етики запроваджуються в багатьох організаціях, однак, внаслідок складності використання вони часто залишаються формальною декларацією.

При формуванні документа важливо, не лише створювати кодекс корпоративної етики, який буде відповідати всім пред'явленим для документів такого рівня вимогам, але й головне зробити його дійсно працюючим. Для цього кодекс має бути прийнятий усіма працівниками організації, стати інтегруючим документом.

Структура корпоративного кодексу може бути різною, але головна його мета повинна полягати в об'єднанні всіх ресурсів організації задля досягнення поставлених цілей.

Зміст кодексу організації визначається перш за все її особливостями, структурою, задачами розвитку, настановами керівництва організації.

Посадова інструкція це документ, котрий призначений для чіткого визначення місця і призначення конкретної посади в організації. Саме в ній відображені такі важливі питання як вимоги, що висовуються до кандидатів на вакантні посади, посадові обов'язки працівників, їх права і відповідальність, посадові інструкції призначені полегшувати адаптацію нових працівників. Вони слугують основою

для оцінки результатів діяльності працівників та їх атестації. Слід зазначити, що типові посадові інструкції містять лише загальну інформацію, а задача HR-спеціаліста та інших зацікавлених осіб переробляти типову посадову інструкцію на основі корпоративних стандартів своєї організації.

Корпоративні стандарти це принципи і правила, що регулюють діяльність організації і нормативні документи, що закріплюють ці правила. Корпоративні стандарти дозволяють відтворювати задану технологію робіт, допомагають виявити типові помилки, формувати бажану корпоративну культуру. Працівники отримують готові рішення для типових задач, а керівники організації чітко сформовані, формалізовані вимоги до результатів діяльності працівників.

Нормативні документи це процедури і регламенти, що описують основні процеси, що існують в організації, їх можна назвати операційними стандартами. Можна виділити стандарти, що визначають відношення до клієнта, колег, партнерів організації, котрі регламентують виконання професійних обов'язків, оформлення робочого місця. В стандартах визначаються навички і компетенції, котрими має володіти працівник, який займає певну посаду. Крім того, тут фіксується рівень якості виконуваних обов'язків і описуються зовнішні обставини, в яких буде оцінюватись якість роботи. Кожна організація формує свій перелік корпоративних стандартів.

Брендбук це офіційний опис сутності і цінності бренду, самоідентифікації організації, а також форм і методів її визначення. Це документ для внутрішнього використання працівниками організації. Це книга бренду (сукупність властивостей, асоціацій і образів) з продуманою системою стандартів і правил, де послідовно описуються його концепції, характер і місію, а також унікальне бачення і візуальне рішення. В брендбуці міститься основа змісту місії і філософії організації, опис цінностей, опис ключових ідентифікаторів організації, опис ключових повідомлень організації, опис можливих каналів передачі повідомлень. Брендбук є невід'ємним, внутрішньо корпоративним виданням, що орієнтовне на працівників організації, які мають

безпосереднє відношення до управління брендом і роботи з ним.

Брендбуки різних організацій можуть суттєво відрізнитись, усе пов'язане з родом діяльності організації і поставленими задачами. На зміст брендбука впливають особливості організації і різноманітність носіїв форменого стилю. Вони об'єднують всі зовнішні комунікативні засоби.

Накази це документи керівників, що відіграють основну роль в управлінні персоналом. З наказу про прийом на роботу починається трудова діяльність працівника, з наказами про звільнення закінчується. Накази можуть стосуватися практично будь-якої сфери організації. На основі наказів можна регламентувати різні заборони. Вони можуть слугувати додатковою мотивацією.

Як вже зазначалося вище, документи є засобом комунікації, вони можуть бути зовнішніми і внутрішніми.

Зовнішня комунікація це комунікація із зовнішнім оточенням, що знаходиться за межами організації, з іншими організаціями, це комунікації із зовнішнім середовищем. Задача зовнішніх комунікацій - задоволення інформаційної потреби організації, налагодження зв'язків із державними органами, громадськістю, постачальниками, клієнтами. З допомогою зовнішніх комунікацій формується і підтримується імідж організації.

Внутрішні або внутрішньо організаційні комунікації (між підрозділами, комунікація в підрозділі за рівнем виробництва і управління, між особі комунікації, неформальні комунікації) є частиною виробничо-господарської діяльності. Ці комунікації включають в себе інструктування, інформацію, навчання, менеджмент. Метою внутрішніх комунікацій в організації є створення серед працівників підтримки цілей і політики, що проводяться керівниками організації.

Таким чином, комунікація це важливий інструмент і необхідна умова для ефективного розвитку і запровадження корпоративної політики.

Можна також виділити документи, що регламентують проведення різних заходів в організації, що пов'язані з корпоративною культурою. Це можуть бути накази, плани заходів, положення про заходи тощо.

Правильне оформлення документів, грамотність, акуратність в поводженні з документами відіграє важливу роль і є частиною іміджу організації. Слід зазначити, що помилки в документах відображаються негативно на репутації організації.

Висновки. У статті були розглянуті документи, що відіграють безпосередню роль

в формуванні корпоративної культури організації. Аналізуючи документацію можна зробити висновок про рівень корпоративної культури, а також зрозуміти чи відповідає заявлена в документах корпоративна культура дійсності.

Подальші дослідження будуть спрямовані на специфіку формування Кодексу корпоративної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бобровська О. Ю. Корпоративність місцевого самоврядування як інтегральний чинник його розвитку. Аспекти публічного управління. 2016. № 3. С. 74–85. Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2016.
2. Приймак Н. С. Корпоративна культура в системі управління змінами підприємства. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 2. С. 91–97. Електронний ресурс. Режим доступу: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/26.pdf4.
4. Корпоративні норми. Велика українська юридична енциклопедія: у 20т. О. В. Петришин (відп. ред.) та ін. 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 255. ISBN 978-66-937-233-8.
5. Формування нової корпоративної культури в умовах реалізації реформи місцевого самоврядування та розвитку міжмуніципального співробітництва. За заг. редакцією Щербак Н.В., Журавля Т.В., Толкова В.В. Київ : Видавництво «Фенікс». 2018. 156 с. Електронний ресурс. Режим доступу: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/26.pdf.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 356.7:001.895

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-8>

Іванова В. С.,

*аспірантка Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ

LEGAL REGULATION OF THE INNOVATION SPHERE IN THE CONTEXT OF WAR AND POST-WAR PERIOD

У статті досліджено особливості змін законодавчої бази, що регулює інноваційну сферу внаслідок повномасштабного вторгнення у 2022 році. Проаналізовані зміни у державній інноваційній політиці та її адаптацію до нових викликів та реалій воєнного стану. Особливу увагу приділено нормативно-правовим актам, спрямованими на зміну пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та визначено шляхи інноваційного розвитку країни у післявоєнний період.

Окрема увага у статті приділена впливу воєнних дій на інноваційну систему, а саме руйнування інфраструктури, скорочення рівня фінансування та падіння ВВП.

Так, у статті аналізується процес розвитку стартапів у важливих для країни напрямках в умовах війни, а саме у сфері оборонних технологій, дронів та систем безпеки. Проведені дослідження доводять, що навіть у воєнний період так само відбувається технологічний прогрес, який відіграє важливу роль у зміцненні національної безпеки та модернізації військово-промислового комплексу. Також, у роботі наведені приклади підприємств, які проводять новітні розробки в умовах воєнного стану.

Так, окрім впливу воєнних дій, також досліджується питання розвитку нових сфер в інноваційній сфері у післявоєнний період, а саме у сферах цифрових технологій, штучного інтелекту та імерсивних технологій. Одним із ключових аспектів відновлення країни після закінчення воєнних дій є активний розвиток інноваційних стартапів та наукових досліджень, що як результат виведе Україну на міжнародний рівень у сфері технологій та інновацій.

У роботі окрім аналізу ключових напрямків розвитку інновацій, досліджено питання державного управління в інноваційній сфері, зокрема проблеми, пов'язані з розпорошеністю повноважень між різними центральними органами виконавчої влади. Зазначено, що відсутність координації між органами може призвести до дублювання функцій та неефективної реалізації інноваційної політики у післявоєнний період.

Автор приходить до висновку, що незважаючи на виклики з якими стикнулася держава внаслідок повномасштабного вторгнення, правове регулювання не лише зуміло адаптуватися до поточних умов, а й закладає фундамент для подальшого розвитку у післявоєнний період. Такі зміни сприятимуть побудові України як інноваційної та технологічно-розвиненої країни, яка матиме змогу ефективно конкурувати на міжнародному ринку інновацій.

Ключові слова: державний вплив; інноваційна політика; цифрові технології; технологічний розвиток; законодавче регулювання.

The article examines the features of changes in the legislative framework regulating the innovation sector as a result of the full-scale invasion in 2022. It analyzes modifications in state innovation policy and its adaptation to new challenges and the realities of martial law. Particular attention is given to regulatory and legal acts aimed at shifting the priorities of innovation activities and outlining the pathways for the country's innovation development in the post-war period.

Special focus is placed on the impact of military actions on the innovation system, including infrastructure destruction, reduced funding, and GDP decline.

The article also analyzes the development of startups in strategically important areas during wartime, specifically in defense technologies, drones, and security systems. The research confirms that technological progress continues even during wartime, playing a crucial role in strengthening national security and modernizing the military-industrial complex. Additionally, the study provides examples of enterprises engaged in advanced technological developments under martial law conditions.

Beyond the direct impact of military actions, the article explores the potential growth of new innovation-driven sectors in the post-war period, particularly in digital technologies, artificial intelligence, and immersive technologies. One of the key aspects of the country's recovery after the end of hostilities is the active development of innovative startups and scientific research, which will ultimately elevate Ukraine to the international level in the field of technology and innovation.

In addition to analyzing key areas of innovation development, the article investigates issues related to state governance in the innovation sector, particularly the challenges arising from the fragmentation of responsibilities among different central executive bodies. It is noted that the lack of coordination between these institutions may lead to the duplication of functions and ineffective implementation of innovation policies in the post-war period.

The author concludes that despite the challenges faced by the state due to the full-scale invasion, legal regulation has not only managed to adapt to current conditions but has also laid the foundation for further development in the post-war period. These changes will contribute to establishing Ukraine as an innovative and technologically advanced country capable of effectively competing in the global innovation market.

Key words: *state influence, innovation policy, digital technologies, technological development, legislative regulation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Повномасштабне вторгнення у 2022 році спричинило суттєві зміни не лише у суспільних сферах життя людей, а також у сферах державного управління, що не оминуло й інноваційну сферу. Така ситуація створила необхідність змін у законодавчій базі, враховуючи поточну ситуацію та виклики, спричинені воєнними діями. Актуальність цього дослідження в першу чергу пов'язана із необхідністю аналізу поточного стану законодавства. Важливо оцінити як прийняті нормативно-правові акти сприяють стимулюють технологічний розвиток та впровадження інноваційних рішень.

Окрім цього, дане дослідження має і практичне значення для оцінки планів держави щодо впровадження інноваційної політики у післявоєнний період. Аналіз цих питань дозволить як Україні планує адаптуватися до нових умов та які заходи будуть реалізовуватися для трансформації та побудови інноваційного сектору за новими правилами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблеми функціонування інноваційної сфери в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду окреслені в працях таких науковців як М. Грант, І. Химич, С.В. Захарін, І.С. Іщенко, О. Юрчак, М. Зозуляк. Високо оцінюючи зазначені дослідження провідних науковців щодо функціонування інноваційної сфери в умовах воєнного стану, варто зазначити, що питання

аналізу законодавчої бази щодо пріоритетних напрямів інноваційної діяльності у післявоєнний період залишається недостатньо вивченим та потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою наукового дослідження є аналіз законодавчого регулювання в інноваційній сфері внаслідок повномасштабного вторгнення, а також визначення перспективних напрямів інноваційної діяльності у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році зумовило кардинальні зміни в усіх сферах життя людей. Воєнні дії не лише змінили звичний побут громадян, а також вплинули на управлінські процеси всередині держави. Держава почала адаптуватися та вчитися швидко реагувати на нові виклики, впроваджуючи зміни як в економічній так і в правовій сферах з метою гарантування стабільності, безпеки та ефективного функціонування державних та приватних інститутів. Поточна ситуація змусила змінити пріоритеті в державній політиці та адаптувати нормативно-правову базу до нових викликів, спричинених повномасштабним вторгненням на територію України.

Одним із напрямів державної політики, який зазнав змін внаслідок повномасштабного вторгнення стала інноваційна сфера. В умовах воєнного стану стала очевидною актуальність розробки нових технологій, що призвело до прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня» від 5 липня 2024 року № 787 (далі – Постанова 1) [1]. Від-

повідно до Постанови 1 були визначені такі середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності: технологічне оновлення та розвиток сфер національної безпеки і оборони;

- освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;

- освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;

- освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;

- впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;

- широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;

- розвиток сучасних інформаційних комунікацій, робототехніки [1].

Окрім цього, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності» [2] були внесені зміни до статті 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» та визначено такі стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності:

- 1) технологічне оновлення та розвиток сфер національної безпеки і оборони;

- 2) освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;

- 3) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;

- 4) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;

- 5) технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;

- 6) впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;

- 7) широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;

- 8) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки [3].

Доцільно зазначити, що влітку 2022 року були проведені дослідження фахівцями Center 42 на підставі розробленої стратегії для індустрії 4.0, яке було зосереджене на визначенні головних напрямків розвитку інноваційних підприємств України в умовах воєнного стану [4].

Головною метою проведення зазначених досліджень є визначення ініціатив, які здатні підтримувати розвиток інноваційної сфери. За результатами досліджень встановлено, що з'являється все більша кількість інноваційних стартапів у відносно нових сферах. До таких прикладів варто віднести: «Drone.Ua» здійснює виробництво дронів; «Delfast» здійснює виробництво електробайків; «Ajax» здійснює виготовлення систем безпеки й датчиків для приміщень; «AMW Labs» здійснює виробництво ракет і дронів [5].

Окрім змін у правовому регулюванні, інноваційна сфера також зазначала значних трансформацій внаслідок воєнних дій, що підтверджується аналізом Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року (далі – Стратегія) [6].

Так, внаслідок воєнних дій було пошкоджено або зруйновано 1443 будівлі, що належать 177 науковим установам та закладам вищої освіти. Інженерна інфраструктура науководослідних установ також зазнала втрат: 188 інженерних споруд, включаючи лабораторні комплекси та експериментальні майданчики, були пошкоджені або зруйновані.

Окрім фізичних руйнувань знизився рівень інвестицій в інноваційну сферу, поглибилась довгострокова тенденція недостатнього інвестування в наукові дослідження та розробки, а також знизився реальний ВВП, особливо виробництво, яке впало на 37,4%.

Однак, правове підґрунтя у сфері інновацій не лише пристосовується до реалій воєнного стану, а й буде фундаментом для подальшого розвитку, а саме для повоєнного регулювання цієї галузі з урахуванням тих змін.

У згадуваній вище Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період

до 2030 року [6] окреслюються не лише проблеми з якими зіштовхнулося населення України у зв'язку з повномасштабним вторгненням, а також розписані стратегічні цілі, принципи, напрями та завдання державної політики для стимулювання цифрової трансформації, сприяння бізнесу й стартапам, а також розширення міжнародного партнерства у сфері технологій та інновацій. Відповідно до пріоритетних галузей належать: DefenseTech, MedTech, AI, EdTech, Agritech, GovTech, GreenTech, напівпровідникові технології, імерсивні технології, космічні технології, безпілотні технології та автономні системи, безпечний кіберпростір, Borderless Fluid Economy [7].

Здійснивши аналіз зазначеної Стратегії можна виділити такі конкретні дії для реалізації зазначених пріоритетних галузей:

– **DefenseTech** – «Розвиток штучного інтелекту та машинного навчання у сфері оборони прискорить технологічну революцію, забезпечуючи Збройні Сили новим обладнанням і можливостями. Кінцевою метою є створення автономних систем озброєння, здатних самостійно діяти в бойових умовах, і технологій для обробки великих обсягів даних».

– **MedTech** – «В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України сфера медичних технологій (MedTech), до якої належать медичні вироби, діагностика *in vitro*, цифрове здоров'я, стає однією з ключових технологій перемоги. До основних здобутків у медицини належить біонічна роборука, визнана одним із найкращих винаходів людства у 2022 році, додаток для смартфона на основі штучного інтелекту, що керує медичною інформацією пацієнта, аналізує показники здоров'я і може попереджати про можливі проблеми, пристрої, що уможливають дистанційно моніторити самопочуття пацієнтів і на ранній стадії діагностувати серцево-судинні захворювання, платформа для автоматичного моніторингу медичної літератури, біонічні протези».

– **AI** – «Розвиток штучного інтелекту та машинного навчання у сфері оборони задля автоматизованого захисту мережі, вдосконалення логістики, управління запасами та моніторинг даних у реальному часі».

– **EdTech** – «З метою створення сприятливих умов для розвитку освітніх технологій передба-

чається спрощення системи ліцензування загалом EdTech-бізнесу та IT-шкіл. Також передбачається сприяння захисту прав інтелектуальної власності на освітній продукт та Забезпечення доступу EdTech-бізнесу до інших інноваційних кластерів і наукових парків, особливо MedTech і DefenseTech-кластерів».

– **Agritech** – «Відновлення (рекреація) деградованих земель та малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення. Мова йде про землі, що належали до деградованих, малопродуктивних, техногенно забруднених. Поглиблення переробки сільськогосподарської продукції з метою розробки перспектив у нових галузях, зокрема харчовій індустрії, виробництві кормів для тварин, біоенергетиці, фармацевтиці, будівельних матеріалах, парфумерії, легкій промисловості, захисті навколишнього природного середовища».

– **GovTech** – «Створення GovTech-інкубаторів, які дадуть змогу розробляти і тестувати інноваційні рішення для державних установ у спеціально створених тестових середовищах з реальними даними. Просування експорту успішних GovTech-рішень як джерела м'якої сили за допомогою посилення технологічного бренду України».

– **GreenTech** – «Запровадження програм грантової підтримки інноваційних проектів у сфері переробки сільськогосподарської сировини, методів сівозміни, агрохімікатів та засобів захисту рослин, використання відновлюваних джерел енергії».

– **Напівпровідникові технології** – «Запровадження режиму “відкритих дверей” для західних розробників для створення дослідницьких центрів в Україні, зокрема розроблення проекту закону, який передбачає створення сприятливих умов для роботи національних та іноземних науково-дослідних центрів».

– **Імерсивні технології** – «Забезпечення проведення перевірки та перегляду національних стандартів оцифрування та метаданих для забезпечення їх гармонізації з міжнародними та європейськими стандартами; забезпечення функціонування центру компетентності імерсивних технологій, який надаватиме дослідницьку, освітню та консультативну підтримку, сприятиме розробленню та впровадженню інноваційних технологічних рішень».

– **Космічні технології** – «Приведення законодавства України у сфері космічної діяльності у відповідність із законодавством ЄС, зокрема розроблення нової редакції Закону України “Про космічну діяльність”; розроблення Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України, спрямованої на підтримку передових технологій виробництва космічної техніки через вжиття відповідних заходів; удосконалення порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців та кадрів для сфери космічної діяльності та вироблення механізму працевлаштування таких випускників».

– **Безпілотні технології та автономні системи** – «Розвиток систем генерування, накопичення та передачі енергії для військових потреб, включаючи безпілотні літальні апарати та роботизовані системи».

– **Безпечний кіберпростір** – «Розвиток штучного інтелекту у сфері оборони включає автоматизований захист мережі та моніторинг даних у реальному часі».

– **Borderless Fluid Economy** – «Проведення заходів щодо активного просування українських GovTech-рішень та експертизи для іноземних держав» [6].

Проаналізувавши Стратегію можна зробити висновок, що остання націлена на стимулювання технологічного розвитку та адаптацію нашої держави до викликів війни. Однак, розпорошеність повноважень між Міністерством цифрової трансформації України, який відповідає за «подання звіту про стан виконання операційного стану або проведення незалежного аудиту діяльності Українського фонду стартапів» або Міністерством економіки України, яке відповідає за «впровадження системи управління якістю для космічної промисловості з урахуванням вимог стандартів EN9100 та AS9100» не сприяє ефективній співпраці при реалізації Стратегії. Така розпорошеність може призвести до дублювання функцій або неузгодженості в діях представників різних міністерств. З метою ефективної реалізації плану дій, що передбачений у Стратегії доцільно покласти координаційні функції на один орган, а саме на Міністерство освіти

та науки України основним завданням якого є формування та реалізація державної політики у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності та інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій [7]. Такі дії допоможуть уникнути дублювання функцій та забезпечать успішну координації між відповідальними органами державної влади, що підвищить успіх реалізації Стратегії

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати наукового дослідження доводять, що повномасштабне вторгнення спричинило суттєві зміни в усіх сферах життя, що вплинуло як на економічну складову так і на правове регулювання. Держава була змушена оперативно реагувати на виклики, переглядаючи чинне законодавство та адаптуючи його до нових реалій. Однією з таких сфер, що зазнала значних змін стала інноваційна політика, яка почала змінюватися, підлаштовуючись під реалії. Так, воєнні дії стали каталізатором змін в інноваційній політиці, яка почала змінюватися у 2022 році і продовжує формуватися у новому векторі, під впливом поточних викликів та реалій.

Щодо перспективи подальших досліджень, то тут варто зазначити про два ключових аспекти. По-перше, важливо і надалі продовжувати дослідження нормативно-правових актів, що приймаються для регулювання інноваційних процесів. Такі дослідження будуть відображати дієвість нормативно-правових актів та їх відповідність міжнародним стандартам. Аналіз нормативної бази допоможе визначати чи дійсно правове підґрунтя є дієвим для залучення інвестицій та розвитку наукових досліджень.

По-друге, необхідно і надалі досліджувати питання органів державної влади, що володіють повноваженнями в інноваційній сфері та їхнє компетенційне навантаження. Питання відсутності чіткої координації між органами державної влади не є новим, однак досі є не вирішеним. Тому, доречним є вивчення питань оптимізації управлінської ланки у цій сфері задля підвищення ефективності державної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2024 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/787-2024-%D0%BF#Text>
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності: Закон України від 21.12.2023р. № 3534-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2024, № 3, ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3534-IX#Text>
3. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності: Закон України від 8 вересня 2011 року № 3715-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>
4. М. Грант Як Україні розвивати інноваційні виробництва у 2023 році? URL: <https://speka.media/yakukrayini-rozvivati-innovaciini-virobnictva-v-2023-roci-98d36p>
5. І. Химич Особливості інноваційної діяльності в Україні в умовах війни. Галицький економічний вісник. С. 142–150. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/84/1222.pdf>
6. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024р. № 1351-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80>
7. Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text>

Озадовський І. Л.,
аспірант кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРИНЦИП “NON REFORMATIO IN PEIUS” В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

THE PRINCIPLE OF “NON REFORMATIO IN PEIUS” IN COMMERCIAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню правової підстави для застосування в господарському судочинстві України принципу “non reformatio in peius”, відповідно до якого особа, яка оскаржує судові рішення, не може потрапити в гірше становище, порівняно із тим, що така особа досягнула в попередній інстанції, у результаті своєї ж скарги. Автор досліджує взаємозв'язок цього принципу з римським правилом “tantum devolutum quantum appellatum” (скільки скарги, стільки і рішення) та доводить їх відмінність: правило обмежує суд доводами та вимогами особи, зафіксованими в її скаргі, а принцип – у погіршенні зафіксованого оскарженим рішенням становища скажника. Простежено випадки, коли застосування правила “tantum devolutum quantum appellatum” та принципу “non reformatio in peius” призводить до різних результатів. Автор аналізує історію та досвід інших країн щодо застосування принципу “non reformatio in peius”. З'ясовано, що головною метою принципу “non reformatio in peius” є усунення суб'єктивних перешкод у доступі до суду для потенційного скажника у формі остраху перед результатами оскарження. Зроблено висновок, що принцип “non reformatio in peius” не базується на концепції правової вигоди (переваги), принципах заборони подвійної відповідальності, рівності, “res judicata” та диспозитивності. Натомість автор доходить висновку, що процесуальний принцип “non reformatio in peius” забезпечує прогнозованість (передбачуваність), стабільність і послідовність під час реалізації конституційного права на оскарження судових рішень, і є гарантією зазначеного права, а також проявом загальноправового принципу недопустимості змін до гіршого та, в такий спосіб, елементом принципу правової визначеності. Встановлено, що принцип “non reformatio in peius” діє безпосередньо на підставі положень частини першої статті 8 у її взаємозв'язку з пунктом восьмим частини другої статті 129 та статтею 55 Конституції України. Рекомендовано закріпити принцип “non reformatio in peius” у Господарському процесуальному кодексі України.

Ключові слова: *принцип верховенства права; принцип правової визначеності; правило “tantum devolutum quantum appellatum”; принцип диспозитивності; принцип “res judicata”; апеляційне оскарження; касаційне оскарження; господарський процес.*

The article explores the legal basis for applying the principle of non reformatio in peius in Ukraine's commercial proceedings, which prevents an appellant from ending up in a worse position than in the lower instance as a result of their own appeal. The author examines the relationship between this principle and the Roman rule tantum devolutum quantum appellatum (“as much of the appeal, so much of the decision”) and highlights their differences: the rule limits the court to the arguments and claims presented in the appeal, while the principle prevents deterioration of the appellant's position as established by the appealed decision. The article analyzes cases where the application of the two principles leads to different outcomes and explores the historical context and international practices regarding non reformatio in peius. It concludes that the principle aims to eliminate subjective barriers to court access, particularly the fear of worsening one's legal standing through appeal. The author argues that non reformatio in peius is not based on the concepts of legal advantage, double jeopardy, equality, res judicata, or the dispositive principle. Instead, the author concludes that the procedural principle of non reformatio in peius ensures predictability, stability, and consistency in exercising the constitutional right to appeal court decisions. It acts as a safeguard of this right and reflects the general legal principle prohibiting changes for the worse, thus forming an element of legal certainty. The study establishes that the principle operates directly under Part One of Article 8, in conjunction with Clause Eight, Part Two, Article 129, and Article 55 of Ukraine's Constitution. The author recommends its formal inclusion in the Commercial Procedure Code of Ukraine.

Key words: *principle of the rule of law; principle of legal certainty; rule “tantum devolutum quantum appellatum”; dispositive principle; principle of res judicata; appeal proceedings; cassation proceedings; commercial procedure.*

Постановка проблеми. Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) обмежує межі перегляду справи доводами та вимогами апеляційних та касаційних скарг (частина перша статті 269; частина перша статті 300 ГПК України) [1]. При цьому законодавець передбачив деякі винятки із вказаного правила. Так, наприклад, суд апеляційної інстанції звільняється від зазначених обмежень, встановивши порушення норм процесуального права, які є обов’язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права (частина четверта статті 269 ГПК України) [1].

Разом із тим із 2023 року судами під час здійснення цивільного та господарського судочинства на стадії апеляційного та касаційного перегляду почав послідовно застосовуватись принцип заборони повороту до гіршого (лат. *non reformatio in peius*), відповідно до якого «особа, яка оскаржує судові рішення, не може потрапити в гірше становище, порівняно із тим, що така особа досягнула в попередній інстанції[,] в результаті своєї ж скарги» [2, с. 156]. При цьому законодавче регулювання зазначеного принципу в процесуальних кодексах, зокрема і ГПК України, відсутнє [2, с. 156], а тому правова підстава для застосування принципу “non reformatio in peius” залишається не відомою, що ставить під сумнів його дію, а також викликає питання про межі повноважень апеляційних та касаційних судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У правовій науці багатьох іноземних держав принципу “non reformatio in peius” присвячено багато досліджень. Окремо варто виділити праці іспанця Хосе Марії Руїса Морено (José María Ruiz Moreno), угорців Чонгора Герке (Csongor Herke) та Ченге Д. Тот (Csenge D. Tóth), бразильця Ернесто Жозе Тоньйола (Ernesto José Toniolo) та хорваток Невени Альїнович (Nevena Aljinović) і Івани Білушич (Ivana Bilušić). В Україні принцип “non reformatio in peius”, особливо в контексті цивільного чи господарського процесуального права, тривалий час залишався малодослідженим. Наразі серед українських учених варто виділити Андронova I.B., який в кінці 2024 року опублікував статтю “Застосування

принципу “non reformatio in peius” в цивільному та господарському процесі”.

Разом із тим питання правової підстави для дії принципу “non reformatio in peius” в господарському судочинстві України залишається не вирішеним.

Постановка цілей та завдань дослідження. З урахуванням наведеного слід з’ясувати, чи є правова підстава для застосування принципу “non reformatio in peius” в господарському судочинстві України, для цього встановивши зміст та мету вказаного принципу, а також його взаємозв’язок з іншими правовими явищами.

Виклад основного матеріалу. Касаційний господарський суд Верховного Суду у своїх постановках звертає увагу, що принцип “non reformatio in peius”, відповідно до якого особа, яка оскаржує судові рішення, не може потрапити в гірше становище, порівняно із тим, що така особа досягнула в попередній інстанції[,] в результаті своєї ж скарги, тісно пов’язаний із іншим римським правилом: скільки скарги, стільки і рішення (лат. *tantum devolutum quantum appellatum*) [3]. Останнє правило знайшло своє закріплення в національному господарському процесі як результат обмеження перегляду справ доводами та вимогами апеляційних та касаційних скарг.

Імовірно, в основі висновку про тісний зв’язок принципу “non reformatio in peius” та правила “*tantum devolutum quantum appellatum*” лежить те, що обидва з них обмежують повноваження суду при перегляді судового рішення позицією скажника. Однак їх зміст насправді є різним. Так, коли мова йде про застосування правила “*tantum devolutum quantum appellatum*”, суд зобов’язаний враховувати позицію скажника, зафіксовану в його скарзі, а саме: *доводи та вимоги*. Своєю чергою принцип “non reformatio in peius” скеровує суд на врахування позиції скажника в правовідносинах, зафіксованої оскарженим рішенням. Тобто в цьому випадку йдеться про *становище* останнього. Іншими словами правило “*tantum devolutum quantum appellatum*” обмежує суд написаним скажником, а принцип “non reformatio in peius” – набутим.

Для того, щоб прослідкувати різний зміст правила “*tantum devolutum quantum appellatum*” та принципу “non reformatio in

reius” звернімося до ситуації, коли суд враховує доводи та задовольняє вимоги скаржника, однак у такий спосіб, що погіршує його становище. Подібний випадок трапився в господарській справі № 917/264/15, у якій не було складено повного тексту рішення суду першої інстанції про задоволення позову, у зв’язку з чим позивач звернувся з апеляційною скаргою з вимогою змінити рішення суду, доповнивши його описову та мотивувальну частину відповідно до наявних в матеріалах справи доказів та норм чинного законодавства. Однак за результатами розгляду скарги суд апеляційної інстанції в задоволенні позову відмовив. Згадане рішення згодом було залишене без змін Верховним Судом, який виходив з того, що “апеляційний суд діяв в межах як поданої апеляційної скарги та вимог наведених в ній самим скаржником, так і в межах своїх повноважень” [4], з чим ми не згодні з мотивів, викладених далі. Разом із тим обставини справи в трактуванні Верховного Суду є прикладом висловленої тези про те, що суд може врахувати доводи та задовольнити вимоги скаржника всупереч його інтересам.

Нідерландський учений та адвокат Воутер ден Холландер (Wouter den Hollander) у ході міркувань над питанням чи, справді в нідерландському цивільному процесі необхідний окремий принцип “non reformatio in reius”, щоб уникнути погіршення становища апелянта, чи достатньо правила про те, що апеляційний суд повинен приймати рішення в межах апеляції, встановлених самим апелянтом, наводить інший приклад, що демонструє на практиці різний зміст аналізованих концепцій, стверджуючи, що принцип “[non] reformatio in reius” буде необхідним «у разі дискусії про межі оскарження або у разі застосування винятків із цього правила» [5].

У контексті наведеного ілюстративними є обставини господарської справи № 921/703/23, у якій суд апеляційної інстанції, встановивши підстави для виходу за межі вимог апеляційної скарги, скасував рішення суду в іншій частині, ніж оскаржувалося, таким чином, повністю відмовивши в задоволенні позову апелянта, який до того було задоволено частково. Верховний Суд скасував постанову суду апеляційної інстанції у відповідній час-

тині через порушення останнім принципу “non reformatio in reius” [6].

Нормотворчий досвід європейських країн також підтверджує, що принцип “non reformatio in reius” та правило “tantum devolutum quantum appellatum” є різними правовими явищами, результати впливу яких на правовідносини не обов’язково збігаються. Для прикладу, Цивільним процесуальним кодексом Литовської Республіки передбачено, що за загальним правилом суд апеляційної інстанції не може прийняти гірше рішення чи постанову щодо апелянта, ніж оскаржуване, якщо лише одна із сторін оскаржує рішення (стаття 313) та що суд апеляційної інстанції розглядає справу, не виходячи за межі, встановлені в апеляційній скарзі (стаття 320) [7]. Загалом принцип “non reformatio in reius” закріплений у законодавстві Австрії, Угорщини, Польщі, Словаччини, Чехії тощо [2, с. 156].

Однак сучасне тлумачення вказаного принципу є результатом еволюції судового процесу. Звернення до історії дозволяє прослідкувати закономірність між поглядами в державі на роль суду та функціонуванням принципу “non reformatio in reius” в цивільному (господарському) процесі.

Так, відповідний принцип своїм корінням сягає щонайменше Римської імперії, коли з’явилися суди апеляційної інстанції. Разом із тим уже в 530 році імператор Римської імперії Юстиніан I своїм законом фактично дозволив reformatio in reius. Спричинено це було тим, що в той період цивільний процес перш за все розглядали як інструмент, призначений для підтримки порядку, тобто дозвіл судам здійснювати поворот до гіршого був породжений приматом інтересів імператора в збереженні правової системи над індивідуальними інтересами сторін спору [8, с. 6–7].

Тривалий час вираз “reformatio in reius” вживався в значенні неправильної несправедливої зміни апеляційним судом оскаржуваного рішення. Сучасне розуміння цього поняття сформувалося, імовірно в XIX столітті, коли цивільний процес був пронизаний ідеологією лібералізму, що виникла в результаті Французької революції та отримала яскраво виражений індивідуалістичний контур на основі на концепції приватних матеріальних прав; відпо-

відно процес починає розглядатися як приватна справа сторін [8, с. 6-8].

Тобто якщо виходити з того, що суд перш за все має забезпечити правопорядок, то поворот до гіршого розглядається як можливий варіант дій, якщо ж з сучасної концепції, що основною функцією суду є вирішення спору про право між сторонами, то – як правило, вважається небажаним і не допускається.

Угорські науковці Чонгор Герке (Csongor Herke) та Ченге Д. Тот (Csenge D. Tóth), досліджуючи в кримінальному судочинстві дію принципу “non reformatio in peius”, звертають увагу, що він скасовує психологічний тиск на обвинуваченого і є принципом “оскарження без страху” [9, с. 493–494].

Очевидно було б помилкою стверджувати, що для заінтересованої особи важливе значення можуть мати лише результати кримінального провадження, а тому висновки угорських вчених застосовні й до господарського процесу. Отже, головною метою принципу “non reformatio in peius” є усунення суб’єктивних перешкод у доступі до суду для потенційного скаргника у формі остраху перед результатами оскарження. З урахуванням цього слід дати відповідь на питання про правову природу зазначеного принципу.

У доктрині сучасного права склалися різні погляди на те, яке юридичне підґрунтя має процесуальна заборона повороту до гіршого. Її вважають процесуальним принципом і неодмінною складовою верховенства права [9, с. 510]; вимогою принципу рівності [10, с. 49–50]; вимогою принципу заборони подвійної відповідальності (non bis in idem) [10, с. 50]; вимогою принципу правової безпеки [10, с. 51]; правовою вигодою (перевагою) [10, с. 52]; результатом дії принципу диспозитивності [11, с. 18–20]; та наслідком дії принципу “res judicata” [11, с. 20–24] тощо.

Для початку варто відкинути розуміння принципу “non reformatio in peius” як вимоги принципу рівності. Такий взаємозв’язок будується на тому, що особа, яка оскаржила судові рішення, й у результаті чого опинилася в гіршому становищі, зазнає дискримінації порівняно з особою, яка в аналогічній ситуації не звернулася зі скаргою. Однак варто зауважити, що в юридичній літературі загально визнано, що

з принципу рівності не може впливати вимога застосовувати несправедливість однаковим чином [10, с. 49–50]. Таким чином, обмеження суду у праві вирішити справу чи процесуальне питання відповідно до закону не може базуватися на тому, що в подібному випадку щодо іншої особи за аналогічних обставин було ухвалене більш сприятливе для неї, однак незаконне рішення.

Герберт Флед (Herbert Flad) пов’язує заборону “reformatio in peius” із принципом “ne bis in idem” (заборона подвійного покарання), указуючи на те, що рішення суду першої інстанції завершує провадження від імені держави, а отже, будь-яка подальша каральна вимога втрачає силу, якщо обвинувачення не подало апеляцію на шкоду підсудному. Це означало б, що більш суворе покарання, призначене апеляційним судом, фактично є новим покаранням (принаймні щодо різниці між двома вироками) [10, с. 50]. Однак принцип “заборони повороту до гіршого” очевидно має міжгалузевий характер, про що свідчить застосування цього принципу в різних видах судочинства [2, с. 156], тоді як позиція Герберта Фледа застосовна виключно у сфері кримінального процесуального або адміністративно-деліктного права. Окрім того, із науковцем не можливо погодитися також тому, що незважаючи на оскарження рішення суду першої інстанції, провадження залишається єдиним, а отже, остаточне рішення суду відсутнє [10, с. 50].

Так само не можливо погодитися із розумінням заборони “reformatio in peius” як правовою вигодою чи перевагою. До такого тлумачення звертаються науковці, які досліджували згаданий принцип у кримінально-правовій площині, указуючи на те, що обвинувачений під час кримінального провадження перебуває у “накопиченому невигідному становищі”, а заборона “reformatio in peius” є перевагою для захисту [10, с. 55]. Однак наведене розуміння заборони повороту до гіршого також слід відкинути з мотивів того, що принцип “non reformatio in peius” має міжгалузевий характер.

Своєю чергою Верховний Суд пов’язує застосування судами принципу “non reformatio in peius” із дією в цивільному судочинстві принципу диспозитивності [2, с. 157]. Подібної думки дотримуються іноземні науковці Фонт

Серра (Font Serra), Монтеро Арока (Montero Aroca), Ортельс Рамос (Ortells Ramos) та Файрен Гільєн (Fairén Guillén) [11, с. 18]. Однак такий підхід не є переконливим, оскільки зміст принципів диспозитивності та “non reformatio in peius” є різним. Принцип диспозитивності закріплює вільне, на свій розсуд здійснення і розпорядження юридично заінтересованими особами матеріальними правами щодо предмета спору, процесуальними засобами захисту порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу, що спрямовані на розвиток, зміну або припинення розгляду цивільної справи в суді в межах дозволених законом й у встановленому процесуальному порядку [12, с. 306]. Іншими словами, принцип диспозитивності передбачає, зокрема, що заінтересована особа вільно розпоряджається своїми правами. Під час написання та подання скарги на судові рішення принцип диспозитивності проявляється в тому, що скажник окреслює межі оскарження судового рішення, визначаючи доводи та вимоги скарги. Так, Верховний Суд зауважує, що «диспозитивність – один з основних принципів судочинства, на підставі якого особа (зокрема, позивач чи відповідач), самостійно вирішує, чи оскаржувати рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку та в яких межах» [2, с. 157]. Таким чином, принцип диспозитивності обмежує суд дією пов’язаного із ним привила “*tantum devolutum quantum appellatum*” (скільки скарги, стільки і рішення), а не принципом “*non reformatio in peius*”.

Не можливо погодитися і з тим, що заборона повороту до гіршого є наслідком дії принципу “*res judicata*” – поваги до остаточного рішення суду. Автори цієї концепції стверджують, що оскільки скажник оскаржує лише ті аспекти судового рішення, які наносять йому шкоду, то він передає на розгляд суду лише їх, усі інші ж аспекти судового рішення, які не є предметом скарги, набувають остаточного характеру [11, с. 20]. Однак таке розуміння принципу “*res judicata*” відрізняється від загальноприйнятого, підсумованого Венеційською комісією: коли апеляцію остаточно розглянуто, подальші оскарження неможливі; остаточні судові рішення повинні поважатися, якщо тільки не існують вагомні підстави для їх перегляду

[13, с. 17]. Отже, принцип “*res judicata*” стосується остаточності судового рішення в цілому, а не його окремих аспектів, що не були визначені об’єктом доводів та вимог скарги. Протилежний підхід натомість поставив би під сумнів можливість судів вищих інстанцій виходити за межі доводів та вимог скарг, оскільки в такому разі порушувався б принцип поваги до остаточного рішення суду.

Окрім того, теза про те, що заборона повороту до гіршого є наслідком дії принципу “*res judicata*”, не враховує того, що принцип “*non reformatio in peius*” не обмежує суд у праві вийти за межі доводів та вимог скажника, погіршивши при цьому становища інших учасників справи. Водночас наслідки ухвалення остаточного судового рішення настають для усіх учасників справи, а не лише для скажника. На певною мірою подібну ситуацію звертає увагу іспанський учений Хосе Марія Руїс Морено (José María Ruiz Moreno) [11, с. 21–22].

Своєю чергою Матвєєва Ю.І. та Остапенко Г.З. визначають недопустимість змін до гіршого вимогою правової визначеності [14, ст. 24; 15, с. 417–418]. Так, на думку останньої зміст принципу правової визначеності складається із дворівневої системи його елементів: стабільність, прогнозованість, передбачуваність та послідовність науковець відносить до ціннісних елементів принципу правової визначеності, що відображають його мету, навколо яких об’єднуються змістовні елементи, якими правник вважає: ясність і чіткість законодавчих приписів; єдність судової практики, а також недопустимість змін до гіршого, зокрема відсутність зворотної дії юридичних норм, зокрема щодо відповідальності, та ін. [15, с. 417–418].

Вважаємо, що загальноправовий принцип недопустимості змін до гіршого, який є елементом принципу правової визначеності, проявляється в господарському судочинстві України як процесуальний принцип “*non reformatio in peius*”. Останній досягає своєї мети з усунення суб’єктивних перешкод у доступі до суду у формі страху, забезпечуючи прогнозованість (передбачуваність), стабільність і послідовність під час реалізації права на оскарження судових рішень.

Так, принцип “*non reformatio in peius*” забезпечує деякий рівень прогнозованості (перед-

бачуваності) результатів оскарження особою судового рішення, оскільки звужує діапазон їх можливих наслідків, виключаючи з нього погіршення становища заявника в результаті його ж скарги, що усуває страх перед її подачею. Зазначене корелює з думкою Альберта Блекмена (Albert Bleckmann), відповідно до якої заборона “*reformatio in peius*” є принципом, який охороняє загальну довіру. У цьому випадку гарантія захисту довіри базується на тому, що потенційний скаржник має підстави вважати, що судовий процес розвиватиметься певним чином [10, с. 51].

Контраргументом до цієї думки може бути те, що особа, незадоволена судовим рішенням, має подати скаргу до виникнення вищезазначеної довіри, оскільки остання може мати місце лише після завершення строку на оскарження судового рішення, коли скаржник усвідомить, що інша сторона не скористалася правом на подачу скарги [10, с. 52]. Окрім того, сторона, яка програла повністю, не може опинитися в гіршому становищі після оскарження судового рішення і узагалі не потребує відповідних гарантій передбачуваності.

Однак такі доводи не спростовують викладеного вище. По-перше, особа, незадоволена рішенням, може утриматися від його оскарження, допускаючи малоімовірний, але все ж можливий факт того, що її становище, навіть за відсутності інших скарг, буде погіршене в суді вищої інстанції. По-друге, навіть оскарження судового рішення, яким суд повністю став на бік однієї зі сторін, може погіршити становище скаржника, оскільки суд має право змінити мотивувальну частину. Зрештою особа, яка є єдиним скаржником, з тих чи інших мотивів, побоюючись повороту до гіршого, може відмовитися від уже поданої скарги, припинивши таким чином оскарження судового рішення. Отже, принцип “*non reformatio in peius*” забезпечує прогнозованість (передбачуваність) реалізації права на оскарження судового рішення не лише в моменті прийняття рішення про подачу скарги, а й упродовж усього її розгляду.

Принцип “*non reformatio in peius*” також сприяє стабільності правовідносин під оскарження судового рішення, оскільки закріплює набуте за результатами розгляду в суді нижчої інстанції становище скаржника, яке не ста-

виться під сумнів іншими. Це гарантує для нього щонайменше збереження *status quo ante* та узгоджується із сучасним розумінням цілей судового процесу як приватної справи сторін, що відповідає завданню господарського судочинства – вирішенню спорів. Саме відсутність спору щодо набутого становища скаржника зумовлює стабільність правовідносин, обмежуючи суд у праві втрутитися.

Зрештою принцип “*non reformatio in peius*” забезпечує послідовність у діях держави. Угорські вчені Герке Чонгор і Тот Ченге зазначають, що коли правоохоронний орган (прокурор) не подає апеляцію щодо обвинуваченого, слід вважати, що каральна вимога держави виконана і є втраченою (задоволеною), а тому посилення покарання в результаті розгляду апеляційної скарги обвинуваченого означало б суперечливу поведінку держави [10, с. 55]. Отже, в описаному випадку суд, погіршивши становище обвинуваченого, діяв би непослідовно. Відповідні висновки можливо екстраполювати й на господарське судочинство, у якому принцип “*non reformatio in peius*”, наприклад, утримує суд у справі за позовом прокурора в інтересах держави від погіршення становища особи під час розгляду апеляційної скарги, забезпечуючи послідовність у діях держави.

Отже, процесуальний принцип “*non reformatio in peius*” є складовою принципу правової визначеності. Водночас питання нормативної основи першого залишається не вирішеним.

Так, зазначений принцип прямо закріплений у Кримінальному процесуальному кодексі України, наприклад, у його статті 421 (Недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого) [16]. Проте, як зазначалося вище, у ГПК України відповідний принцип не передбачений. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод також не гарантує дію принципу “*non reformatio in peius*” [17]. Вважаємо, що в пошуках для неї нормативної основи слід здійснити аналіз статті 8 Конституції України, якою передбачено дію принципу верховенства права [18]. Фундаментальним елементом принципу верховенства права визнається принцип правової визначеності [19], про конституційну основу якого у вигляді статті 8 Основного закону зазначав Конститу-

ційний Суд України [20]. Разом із тим наведене не робить саме по собі принцип “non reformatio in peius” елементом принципу правової визначеності конституційного значення.

Водночас принцип “non reformatio in peius” забезпечує вільну реалізацію права на оскарження судового рішення, передбаченого п. 8 ч. 2 статті 129 Конституції України, та, як наслідок, права на судовий захист, передбаченого статтею 55 Конституції України, усуваючи суб’єктивні перешкоди в зверненні зі скаргою на рішення суду, що виявляються в страху погіршення набутого становища з урахуванням об’єктивної можливості цього. Отже, принцип “non reformatio in peius” також є гарантією конституційного суб’єктивного права.

Звернувшись до протилежного, розглянемо гіпотетичний закон, який вносить зміни в ГПК України, прямо дозволяючи *reformatio in peius*. Таке законодавче регулювання непрямо обмежило б можливість реалізації права на оскарження, оскільки створювало б психологічний тиск на потенційного скаржника, зменшуючи здатність останнього прогнозувати результати розгляду його скарги.

В американській правовій науці зазначене явище отримало визначення охолоджувального ефекту (англ. *chilling effect*), під яким розуміється будь-який закон або практика, яка серйозно стримує здійснення конституційного права, наприклад права на оскарження [21]. Так, Верховний Суд штату Орегон у кримінальній справі *State v. Turner* (1967) виснував, що “можливість більш суворого покарання у разі успішного розгляду апеляції чи розгляду після винесення обвинувального вироку та подальшого нового судового розгляду та засудження «охолодить» бажання підсудного виправити помилково проведений початковий судовий розгляд” [22]. Варто зауважити, що в цьому контексті різниця між кримінальним і господарським судочинствами не є принциповою: у будь-якому із них для потенційного скаржника можливість постраждати в результаті власної скарги збільшує імовірність того, що вона подана не буде. Так, хоча господарські спори не стосуються особистої свободи скаржника, значущість майнових та інших правовідносин не слід недооцінювати.

На підтвердження викладеної думки варто звернутися також до позиції, яку висло-

вив Центральний апеляційний господарський суд у постанові від 23.12.2021 у справі № 904/6084/21, згідно з якою принцип заборони звороту до гіршого є гарантією того, що у сторони, не задоволеної рішенням суду першої інстанції, не має бути побоювань в тому, що після оскарження рішення її становище може погіршитись; в іншому випадку це призведе до завуальованого обмеження права на апеляційне оскарження [23].

Таким чином, *reformatio in peius* створює обмеження у реалізації конституційного права на оскарження судового рішення і, як наслідок, права на судовий захист. Перевірка конституційності подібного роду обмежень в правовій науці здійснюється за допомогою спеціальних тестів.

Так, Конституційний Суд України вважає, що обмеження щодо реалізації конституційних прав не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов’язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права і не порушувати сутнісний зміст такого права [24]. Своєю чергою, для прикладу, Конституційний суд Туреччини, оцінюючи втручання держави в реалізацію конституційних прав, перевіряє дотримання принципу пропорційності, аналізуючи нормативне регулювання на предмет доцільності, необхідності та співмірності, де: доцільність вимагає, щоб передбачене обмеження було придатним для досягнення поставленої мети; необхідність – щоб обмеження було обов’язковим для досягнення цієї мети, тобто щоб неможливо було досягти тієї ж мети за допомогою менш обтяжливого обмеження; а співмірність – щоб було дотримано розумний баланс між обмеженням права та поставленою метою [25].

Прямий дозвіл суду на *reformatio in peius*, як обмеження права на оскарження судового рішення, відповідав би критерію встановлення законом. Окрім того, впровадження

reformatio in reus могло б переслідувати легітимну мету – забезпечення законності судового рішення, а заодно і єдності судової практики. Своєю чергою ця легітимна мета вочевидь була б обґрунтована суспільним запитом на справедливість та однакове застосування закону.

Безперечно зазначене обмеження з певним ступенем ефективності придатне для досягнення поставленої мети, що свідчить про його доцільність, однак не є необхідним. Так, право на оскарження судового рішення заінтересованими особами, особливо за умови дії принципу “*non reformatio in reus*”, забезпечує контроль над дотриманням законності судом.

При цьому принцип “*non reformatio in reus*” не слід розглядати як абсолютний і застосовувати без будь-якої гнучкості. Його потрібно використовувати з урахуванням того, що він ґрунтується на принципі правової визначеності, а тому має слугувати його ціннісним елементам. Відповідно, якщо оскаржене судове рішення через очевидні дефекти не здатне стабілізувати спірні правові відносини, то скаргник не може стверджувати, що набув за результатами розгляду становище, яке надає йому певні очікування. Як, наприклад, у згаданій справі № 917/264/15, де був відсутній повний текст рішення суду першої інстанції і де за результатами розгляду скарги позивача суд апеляційної інстанції у задоволенні позову відмовив [4]. На нашу думку, Верховний Суд у цій справі мав підтвердити рішення суду апеляційної інстанції саме з тих мотивів, що за відсутності мотивувальної частини останнє не може вважатися таким, що вирішило спір, а тому скаргник не може посилаватися на погіршення його становища апеляційним судом.

Окрім того, принцип “*non reformatio in reus*” не обмежує законодавця в можливості надати суду вищої інстанції право в мотивувальній частині постанови вказувати на помилки суду нижчої інстанції, однак без зміни оскарженого рішення, що б позитивно вплинуло на забезпечення єдності судової практики. Таким чином, принцип “*non reformatio in reus*” із метою усунення ризиків його дії підлягає законодавчому регулюванню зі встановленням відповідних обмежень щодо його застосування.

Отже, цілі, які ставить перед собою гіпотетичний законодавець, обмірковуючи впрова-

дження *reformatio in reus*, можуть бути досягнуті в інший спосіб, а саме завдяки інституту оскарження судового рішення, а також законодавчому регулюванню принципу заборони повороту до гіршого. Таким чином, умовний закон, який прямо допускає застосування *reformatio in reus*, обмежуючи цим можливість реалізації права на оскарження судового рішення, не відповідає вимозі необхідності, а отже, є неконституційним.

З урахуванням наведеного, вважаємо, що процесуальний принцип “*non reformatio in reus*”, що гарантує право на оскарження судового рішення, діє безпосередньо на підставі частини першої статті 8 у її взаємозв’язку з пунктом восьмим частини другої статті 129 та статтею 55 Конституції України.

Разом із тим слід погодитися з Андроновим І.В. про наявність прогалини у законодавчому регулюванні, яка має бути усунута шляхом законодавчого закріплення принципу “*non reformatio in reus*” [2, с. 157] із відповідними межами та обмеженнями його застосування, що забезпечить формування єдиної практики використання зазначеного принципу.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Аналіз процесуального принципу “*non reformatio in reus*”, що застосовується господарськими судами, указує на його відмінність від інших правових явищ, з якими його часто пов’язують, зокрема концепцію правової вигоди (переваги), принципу заборони подвійної відповідальності, рівності, “*res judicata*” та диспозитивності, який обмежує суди вищих інстанцій через пов’язане з ним правило “*tantum devolutum quantum appellatum*”.

Забороняючи погіршення становища особи, яка оскаржує судове рішення, у результаті розгляду її ж скарги, принцип “*non reformatio in reus*” забезпечує прогнозованість (передбачуваність), стабільність і послідовність під час реалізації права на оскарження судових рішень і таким чином досягає своєї мети з усунення суб’єктивних перешкод у доступі до суду у формі остраху перед відповідними результатами.

Вважаємо, що принцип “*non reformatio in reus*” є проявом загальноправового принципу недопустимості змін до гіршого та,

в такий спосіб, елементом принципу правової визначеності.

При цьому, будучи також гарантією реалізації конституційного права на оскарження судових рішень, принцип “non reformatio in peius” діє безпосередньо на підставі положень частини першої статті 8 у її взаємозв’язку

з пунктом восьмим частини другої статті 129 та статтею 55 Конституції України.

Подальші дослідження принципу “non reformatio in peius” можуть бути спрямовані на визначення особливостей його застосування, зокрема визначення випадків, коли аналізований принцип не використовується.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII : станом на 8 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 16.02.2025).
2. Андронов І. В. Застосування принципу «non reformatio in peius» в цивільному та господарському процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 155–158. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/34> (дата звернення: 16.02.2025).
3. Постанова Верховного Суду від 22.05.2024 у справі № 910/12778/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119486377> (дата звернення: 16.02.2025).
4. Постанова Верховного Суду від 13.06.2024 у справі № 917/264/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119775248> (дата звернення: 16.02.2025).
5. Wouter den Hollander. No reformatio in peius in Dutch civil procedure: a principle to be cherished? *Stibbe*. URL: <https://www.stibbe.com/publications-and-insights/no-reformatio-in-peius-in-dutch-civil-procedure-a-principle-to-be> (date of access: 16.02.2025).
6. Постанова Верховного Суду від 22.10.2024 у справі № 921/703/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122679465> (дата звернення: 16.02.2025).
7. Lietuvos respublikos civilinio proceso kodeksas : Įstatymas of 28.02.2002 no. IX-743 : as of 1 January 2025. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.162435/asr> (date of access: 16.02.2025).
8. Toniolo E. J. The evolution of the meaning of reformatio in peius and its prohibition on the appeal system of civil procedure. *Revista de processo*. 2016. No. 254. URL: https://www.mpsp.mp.br/portal/page/portal/documentacao_e_divulgacao/doc_biblioteca/bibli_servicos_produtos/bibli_boletim/bibli_bol_2006/RPro_n.254.13.PDF (date of access: 16.02.2025).
9. Aljinović N., Bilušić I. The prohibition of reformatio in peius in criminal procedure. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*. 2023. Vol. 30, no. 2. P. 491–514. URL: <https://doi.org/10.54070/hlj.30.2.10> (date of access: 16.02.2025).
10. Herke C., D. Tóth C. Prohibition of reformatio in peius and the principle of constitutionality. *Journal of politics and law*. 2012. Vol. 5, no. 2. URL: <https://doi.org/10.5539/jpl.v5n2p49> (date of access: 16.02.2025).
11. Moreno J. M. R. Un intento de aclaración conceptual en el orden jurisdiccional civil: la interdicción de reforma en perjuicio del recurrente. *Revista digital facultad de derecho*. 2010. No. 3. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4125941> (date of access: 16.02.2025).
12. Неклеса Ю. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції. *Форми права*. 2010. № 3. С. 305–311.
13. Venice commission. Rule of law checklist. Strasbourg, 2016. 52 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e) (дата звернення: 16.02.2025).
14. Матвєєва Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 220 с.
15. Остапенко Г. З. Принцип правової визначеності: теоретико-прикладні засади : монографія. Київ : Парлам, 2023. 460 с.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.02.2025).
17. Думка судді Зупанчіча, що збігається з думкою більшості Європейського суду з прав людини від 04.06.2015 у справі Руслан Яковенко проти України (Заява № 5425/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a79#n163 (дата звернення: 16.02.2025).
18. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 16.02.2025).
19. Judgment of European Court of Human Rights of 28.10.1999 in Brumărescu v. Romania. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58337%22%7D> (date of access: 16.02.2025).

20. Рішення Конституційного Суду України від 13.09.2023 у справі № 3-80/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-23#Text> (дата звернення: 16.02.2025).
21. Black's law dictionary. 6th ed. 1990. URL: <https://pdfcoffee.com/blacks-law-6th-edition-sec-c-pdf-free.html> (date of access: 16.02.2025).
22. Decision of Supreme Court of Oregon of 21.06.1967 in State v. Turner. URL: <https://law.justia.com/cases/oregon/supreme-court/1967/247-or-301-4.html> (date of access: 16.02.2025).
23. Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 23.12.2021 у справі № 904/6084/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102724055> (дата звернення: 16.02.2025).
24. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 у справі № 1-1/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 16.02.2025).
25. KARARI of ANAYASA MAHKEMESİ of 17.10.2024 in no. 2024/104. URL: [https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2024/173?KelimeAra\[\]=VERGİ](https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2024/173?KelimeAra[]=VERGİ) (date of access: 16.02.2025).

Ярмоленко О. С.,
кандидат юридичних наук, докторант
Донецького державного університету внутрішніх справ

ПРИНЦИПИ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

BANKRUPTCY PRINCIPLES IN UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL SPECIFICITIES

У статті розглянуто принципи банкрутства в Україні з урахуванням міжнародного досвіду та національних особливостей. Актуальність теми обумовлена тривалою економічною кризою в Україні, яка посилюється зовнішніми факторами, такими як воєнний стан та глобальні економічні виклики. Це призводить до зростання кількості банкрутств юридичних та фізичних осіб, що створює потребу у вдосконаленні механізмів банкрутства для мінімізації негативних наслідків для економіки. Аналіз принципів банкрутства в Україні та порівняльний огляд досвіду інших країн (Італії, Бразилії, Китаю, Австралії) демонструє необхідність удосконалення національного законодавства для забезпечення ефективності процедур неплатоспроможності. Аргументовано, що українська система банкрутства потребує більш чіткого визначення принципів, які б враховували сучасні економічні реалії, міжнародні стандарти та національні особливості.

Особливу увагу приділено принципам прозорості, рівноправності учасників, максимальної вартості активів, фінансового оздоровлення та захисту інтересів всіх сторін. Запропоновано впровадження нових принципів, таких як принцип «другого шансу», превентивного банкрутства, пріоритету реструктуризації над ліквідацією, ефективного судового контролю та захисту прав працівників, які можуть стати основою для модернізації українського законодавства. Доведено, що впровадження цих принципів сприятиме підвищенню прозорості процедур, захисту інтересів усіх учасників процесу та збереженню економічної стабільності.

Наголошено на тому, що активне використання цифрових технологій, запозичення прогресивних механізмів із досвіду інших країн (наприклад, раннє попередження фінансових труднощів у Німеччині або створення державних фондів для захисту виплат працівникам в Австралії) допоможуть оптимізувати процедури банкрутства та зменшити їх негативний вплив на суспільство.

Визначено, що удосконалення принципів банкрутства в Україні є важливим кроком на шляху до інтеграції у світову економічну систему, підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення верховенства права.

Ключові слова: банкрутство, принципи банкрутства, неплатоспроможність, реструктуризація боргів, ліквідація, судовий контроль, міжнародний досвід, економічна стабільність, захист прав кредиторів.

The article examines the principles of bankruptcy in Ukraine, taking into account international experience and national characteristics. The relevance of the topic is due to the prolonged economic crisis in Ukraine, which is exacerbated by external factors, such as martial law and global economic challenges. This leads to an increase in the number of bankruptcies of legal entities and individuals, which creates a need to improve bankruptcy mechanisms to minimize negative consequences for the economy. An analysis of the principles of bankruptcy in Ukraine and a comparative review of the experience of other countries (Italy, Brazil, China, Australia) demonstrate the need to improve national legislation to ensure the effectiveness of insolvency procedures. It is argued that the Ukrainian bankruptcy system requires a clearer definition of principles that would take into account modern economic realities, international standards and national characteristics.

Particular attention is paid to the principles of transparency, equality of participants, maximum value of assets, financial recovery and protection of the interests of all parties. The introduction of new principles, such as the principle of “second chance”, preventive bankruptcy, priority of restructuring over liquidation, effective judicial control and protection of employees’ rights, which can become the basis for the modernization of Ukrainian legislation, is proposed. It is proved that the implementation of these principles will contribute to increasing the transparency of procedures, protecting the interests of all participants in the process and preserving economic stability.

It is emphasized that the active use of digital technologies, borrowing progressive mechanisms from the experience of other countries (for example, early warning of financial difficulties in Germany or the creation of state funds to protect employee payments in Australia) will help optimize bankruptcy procedures and reduce their negative impact on society.

It is determined that improving the principles of bankruptcy in Ukraine is an important step towards integration into the global economic system, increasing investment attractiveness and ensuring the rule of law.

Key words: *bankruptcy, principles of bankruptcy, insolvency, debt restructuring, liquidation, judicial control, international experience, economic stability, protection of creditors' rights.*

Постановка проблеми. Україна переживає тривалу економічну кризу, що посилюється через зовнішні фактори (воєнний стан, глобальні економічні виклики). Це призводить до зростання кількості банкрутств юридичних та фізичних осіб. Тому виникає потреба у вдосконаленні механізмів банкрутства для мінімізації негативних наслідків для економіки.

Актуальність та необхідність дослідження обумовлюється поєднанням кількох факторів, а саме: по-перше, впливом процедури банкрутства на економіку та суспільство; по-друге, неможливістю забезпечення ефективності відповідної процедури без реальної та актуальної державної політики у зазначеній сфері; по-третє, відповідність процедури банкрутства міжнародним принципам та сталим стандартам.

Україна активно інтегрується у світову економічну систему, що вимагає гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами (наприклад, принципи UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency). Отже, як слідство, виникає необхідність врахування досвіду розвинених країн для покращення процедур банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи банкрутства були предметом дослідження багатьох вчених, в тому числі таких, як: В. Е. Беяневич, О. А. Беяневич, І. А. Бутирська, А. А. Бутирський, Л. І. Грабован, Ю. В. Кабенюк, Л. М. Ніколенко, О. П. Подцерковний, Б. М. Поляков, Р. Б. Поляков, Т. В. Степанова та інші поважні вчені. Разом з тим, питання дослідження принципів банкрутства з врахуванням міжнародного досвіду у сучасний період не отримало належної уваги з боку науковців.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження принципів банкрутства в Україні з врахуванням міжнародного досвіду та національних особливостей.

Виклад основних положень. Аналізуючи Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) слід підкреслити відсутність в його тексті окремих статей, присвячених без-

посередньо принципам банкрутства (неплатоспроможності) [1]. В теорії права під принципами права (від лат. *principium* – основа, засада) зазвичай розуміють загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку, є універсальними за невизначеністю строку існування, є ідейною основою для об'єктивного права, концентровано виражають закономірності його розвитку, сутність і соціальне призначення; описують (конкретизують) установлене право, вносять однаковість у систему правових норм; слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, надають злагожденості усьому його механізму, виступають орієнтирами формування та вдосконалення правової системи, є її каркасом, опорою, відображають об'єктивно існуючі зв'язки між елементами правової системи та соціальної системи, усувають суперечності, що виникають між ними, зумовлюють напрями нормотворчої, правозастосовчої та інших форм правової діяльності [2, с. 242–243]. У науковій літературі принципи поділяють на: загальноправові (загальногалузеві), міжгалузеві, галузеві, підгалузеві та інституційні принципи права [3, с. 118–121].

Принципи права банкрутства (неплатоспроможності) пронизують зміст усіх складових системи права банкрутства (неплатоспроможності), визначають усю специфічну юрисдикційну діяльність та втілюються у суб'єктивних правах та обов'язках учасників правовідносин банкрутства (неплатоспроможності). Не завжди будучи закріпленими у конкретних нормативних положеннях, принципи права банкрутства (неплатоспроможності) виводяться із аналізу усієї сукупності правових норм, які регулюють відносини банкрутства (неплатоспроможності) [4, с. 466].

У зв'язку з відсутністю встановленого переліку принципів у законодавстві, в якості орієнтиру слід звернути увагу на позицію, викладену в окремій думці від 15.04.2021 р. у справі

№ 904/3325/20, в якій до принципів, які характерні для банкрутства можна віднести: процесуальний плюралізм; оптимальне дотримання приватно-правових та публічно-правових інтересів; принцип загального, пропорційного та співрозмірного до черговості задоволення вимог кредиторів; принцип єдиного правового захисту інтересів кредиторів в межах процедур банкрутства; принцип належності та повноти дій ліквідатора під час здійснення ним ліквідаційної процедури; принцип судового контролю у процедурах банкрутства щодо повноти на належності дій учасників провадження у справі про банкрутство, що зобов'язує суд з достатньою повнотою встановити об'єктивні обставини правовідносин сторін по множинних предметах спорів, які виникають у процедурах банкрутства і [5, п. 120–122]. Зрозуміло, що крім вищезазначених принципів у процедурі банкрутства застосовуються принципи визначені у процесуальному законодавстві.

Якщо аналізувати принципи, які застосовуються у процедурі банкрутства інших держав, то, наприклад, в Італії основним законодавчим актом, що регулює процедури банкрутства є Закон про банкрутство (*Legge Fallimentare*), який був оновлений у 2019 році та відповідає міжнародним стандартам, зокрема директивам Європейського Союзу. До основних принципів банкрутства в Італії можна віднести:

принцип прозорості на підставі якого усі процедури банкрутства проводяться відкрито, з доступом до інформації для кредиторів, боржників та інших зацікавлених сторін;

принцип публічності, який спрямований на запобігання корупції та забезпечення довіри до судової систем, на підставі якого інформація про банкрутство публікується у спеціалізованих реєстрах та офіційних джерелах;

принцип рівноправності учасників на підставі якого усі кредитори мають однакові права на отримання задоволення своїх вимог з активів боржника. Особлива увага приділяється захисту прав міноритарних кредиторів та дотриманню прав кредиторів в межах певної групи (наприклад, забезпечені та незабезпечені);

принцип максимальної вартості активів: процедури банкрутства спрямовані на те, щоб максимізувати вартість активів боржника для задоволення вимог кредиторів. Для цього

передбачено можливість реструктуризації боргів або продажу активів через аукціони чи інші механізми;

принцип фінансового оздоровлення. Італійське законодавство надає перевагу реструктуризації боргів перед ліквідацією підприємства. Процедура «*concordato preventivo*» дозволяє боржнику укласти угоду з кредиторами про реструктуризацію боргів або часткове їх списання. Це допомагає уникнути повної ліквідації бізнесу та сприяє збереженню робочих місць та підтримці економіки;

принцип захисту інтересів усіх учасників. Законодавство Італії враховує інтереси не лише кредиторів, але й боржників, працівників та інших зацікавлених сторін. Наприклад, у разі банкрутства підприємства працівники мають право на компенсацію через фонд гарантування заробітної плати (*Fondo di Garanzia per il Lavoro*);

принцип міжнародного співробітництва. Італія є частиною Європейського Союзу, тому її законодавство враховує положення Директиви ЄС 2019/1023 про реструктуризацію та банкрутство. Крім того, Італія ратифікувала *UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency*, що дозволяє координувати процедури банкрутства з іншими країнами у разі наявності міжнародних активів;

принцип судового розгляду. Усі справи про банкрутство розглядаються спеціалізованими комерційними судами (*Tribunale delle Imprese*). Суд призначає *curatore fallimentare* (куратора банкрутства), який відповідає за управління активами боржника та проведення встановлених законодавством процедур [6].

Принципи банкрутства в Італії базуються на захисті прав учасників, прозорості процедур та прагненні до фінансового оздоровлення боржників. Італійська система є прикладом успішного поєднання національних особливостей з міжнародними стандартами. Україна може взяти за основу досвід Італії для покращення своєї системи банкрутства, зокрема в частині захисту прав кредиторів, прозорості процедур та створення механізмів фінансового оздоровлення.

В Бразилії процедура банкрутства регулюється Законом про банкрутство та реструктуризацію (*Lei de Recuperação de Empresas*

е *Falências*, № 11.101/2005). Цей закон встановлює сучасні принципи, які відповідають міжнародним стандартам, зокрема тим, що використовуються у країнах із розвинутою економікою. При розгляді справ про банкрутство використовуються такі принципи:

принцип відновлення платоспроможності (*Princípio da Preservação da Empresa*). Основна мета бразильського законодавства про банкрутство – забезпечити можливість відновлення платоспроможності боржника. Цей принцип передбачає, що особа, яка зіткнулася з фінансовими труднощами, має право на реструктуризацію боргів замість негайної ліквідації. В Бразилії існують спеціальні процедури реструктуризації (*recuperação judicial*), які дозволяють боржникам продовжувати свою діяльність під захистом суду;

принцип справедливості (*Princípio da Igualdade*) підкреслює, що всі кредитори мають право на рівне ставлення під час процедури банкрутства. Однак закон передбачає категорії кредиторів (наприклад, працівники, державні органи, забезпечені кредитори), які мають пріоритет у задоволенні своїх вимог. Крім того, цей принцип також передбачає захист прав міноритарних кредиторів, які часто є найбільш вразливими у процесі банкрутства;

принцип прозорості (*Princípio da Transparência*) спрямований на надання доступу до інформації всім зацікавленим учасникам, що включає оприлюднення інформації про фінансовий стан боржника, плани реструктуризації та результати аудиторських перевірок. Прозорість також забезпечується через судовий нагляд та участь кредиторів у прийнятті ключових рішень;

принцип ефективності (*Princípio da Eficiência*). Бразильське законодавство націлене на швидке та ефективне вирішення справ про банкрутство, що включає скорочення бюрократичних процедур та забезпечення оперативного розгляду справ у судах. Для цього створено спеціалізовані суди, які займаються виключно справами про банкрутство та реструктуризацію;

принцип захисту соціальних інтересів (*Princípio da Proteção Social*). У Бразилії велика увага приділяється захисту прав працівників під час процедури банкрутства. Закон гарантує,

що виплати заробітної плати та інших соціальних виплат мають пріоритет перед іншими вимогами кредиторів. Цей принцип також передбачає захист інтересів суспільства, зокрема у випадках банкрутства великих компаній, які мають значний вплив на економіку;

принцип судового контролю (*Princípio do Controle Judicial*), означає, що всі процедури банкрутства та реструктуризації здійснюються під наглядом суду. Судовий контроль забезпечує дотримання законності та захищає права всіх учасників процесу;

принцип забезпечення прав кредиторів (*Princípio da Proteção dos Credores*). Закон гарантує, що кредитори мають право брати участь у процесі прийняття рішень, зокрема щодо планів реструктуризації. Кредитори також мають право оскаржувати рішення, які порушують їх інтереси. Закон передбачає механізми забезпечення вимог кредиторів, зокрема через продаж активів боржника;

принцип попередження банкрутства (*Princípio da Prevenção*). Бразильське законодавство передбачає механізми, спрямовані на запобігання банкрутству, зокрема через раннє виявлення фінансових труднощів та надання можливості для реструктуризації боргів до настання кризової ситуації;

принцип міжнародної гармонізації (*Princípio da Harmonização Internacional*). Бразильське законодавство враховує міжнародний досвід у сфері банкрутства, зокрема рекомендації Міжнародного валютного фонду та Всесвітнього банку. Це дозволяє країні ефективно вирішувати питання, пов'язані з транснаціональними банкрутствами [7].

Бразильська система банкрутства базується на сучасних принципах, які поєднують захист прав кредиторів, інтересів боржників та суспільства. Досвід Бразилії може бути корисним для України, зокрема щодо попередження банкрутства, захисту соціальних інтересів та забезпечення ефективного судового контролю.

У Китаї інститут банкрутства регулюється Законом про банкрутство Китайської Народної Республіки (*Enterprise Bankruptcy Law of the People's Republic of China*), який набрав чинності у 2007 році. Цей закон встановлює сучасні принципи, що відповідають міжнародним стандартам, але з урахуванням національних

особливостей китайської економіки. До основних принципів, які застосовуються при розгляді справ про банкрутство у Китаї можна віднести наступні:

принцип фінансового оздоровлення. Китайське законодавство надає пріоритет реорганізації боржника, щоб уникнути ліквідації. Це відповідає державній політиці підтримки економічного розвитку та стабільності;

принцип державного контролю та втручання. Китайський уряд може втручатися у процес банкрутства стратегічно важливих підприємств, щоб запобігти економічним ризикам або соціальним потрясінням. Наприклад, державні органи можуть впливати на рішення суду або запропонувати альтернативні шляхи реструктуризації;

принцип судової участі означає, що всі справи про банкрутство в Китаї розглядаються спеціалізованими народними судами (People's Courts), суд активно приймає участь у розгляді справ, призначає адміністратора банкрутства (Bankruptcy Administrator), який відповідає за управління активами боржника, проведення переговорів з кредиторами та реалізацію процедур;

принцип прозорості. Всі процедури банкрутства проводяться відкрито, інформація про них доступна для учасників процесу. У 2016 році було запроваджено Національну платформу інформації про банкрутство (National Enterprise Bankruptcy Information Platform), яка забезпечує доступ до даних про всі справи про банкрутство. Крім того, активно впроваджуються цифрові технології для підвищення ефективності процедур банкрутства. Наприклад, онлайн-аукціони активів стають стандартною практикою;

принцип запобігання зловживанням банкрутством. Влада КНР активно бореться із фіктивними банкрутствами та маніпуляціями, що можуть використовуватися для ухилення від боргів або незаконного виведення активів [8].

Китайська система є прикладом того, як традиційні правові принципи поєднуються із сучасними економічними реаліями. Україна може взяти за основу досвід КНР, зокрема в частині застосування цифрових технологій та захисту соціальних інтересів.

Австралія має добре розвинену та сучасну систему регулювання банкрутства, яка спря-

мована на захист прав учасників процесу, забезпечення ефективного управління активами боржника та підтримку економічної стабільності. Основними законодавчими актами є Закон про банкрутство (Bankruptcy Act 1966) для фізичних осіб та Закон про корпорації (Corporations Act 2001) для юридичних осіб. До основних принципів, які застосовуються при розгляді справ про банкрутство у Австралії відносять:

принцип прозорості, який означає, що всі процедури банкрутства проводяться відкрито, з доступом до інформації для учасників процесу. Інформація про банкрутство публікується у реєстрах, таких як Australian Financial Security Authority (AFSA), що дозволяє кредиторам та іншим зацікавленим сторонам слідкувати за ходом справи;

принцип рівноправності: кредитори мають однакові права на отримання задоволення своїх вимог з активів боржника, незважаючи на те, що вони поділяються на класи (наприклад, забезпечені, незабезпечені, привілейовані), кожен клас має право голосу при прийнятті рішень;

принцип ліквідації для справедливого розподілу активів (Orderly and Equitable Distribution of Assets). Активи боржника розподіляються серед кредиторів відповідно до визначеної законом черговості, забезпечуючи справедливість та ефективність [9];

принцип реабілітації боржника (Debtor Rehabilitation). Заохочується використання альтернатив банкрутству, наприклад, угоди про борг (Debt Agreements) або особистих угод про неплатоспроможність (Personal Insolvency Agreements), які дозволяють боржнику домогтися про реструктуризацію боргу [10].

Австралійська система є прикладом того, як сучасні правові принципи поєднуються з інноваційними технологіями та міжнародними стандартами. Україна може взяти за основу досвід Австралії, зокрема в частині застосування цифрових технологій та захисту соціальних інтересів.

Отже, з метою покращення процедури банкрутства в Україні, на підставі зробленого аналізу, в тому числі законодавства щодо банкрутства в інших державах, слід запровадити наступні принципи:

принцип «другого шансу», метою якого є спрощення умов застосування процедури банкрутства, щоб особи, які потрапили у скрутне фінансове становище, могли швидше розпочати нове життя, як це діє, наприклад, у США та Австралії;

принцип превентивного банкрутства. Запровадити механізми раннього попередження фінансових труднощів, щоб боржники могли уникнути банкрутства через ефективну реструктуризацію боргів. Наприклад, у Німеччині діють спеціальні «плани санації», які допомагають боржниками відновити фінансову стабільність до початку процедури банкрутства;

принцип пріоритету реструктуризації над ліквідацією. Більшість українських банкрутств закінчуються ліквідацією підприємств. Варто створити стимули для реструктуризації, щоб боржники мали більше шансів на відновлення, як це практикується у США;

принцип ефективного судового контролю та прискорених процедур спрямований на впровадження спрощених процедур та їх пришвидшення з метою запобігання затягуванню справ, а також використання цифрових технологій та електронного документообігу для скорочення часу розгляду справ. Таке запровадження можна зробити за досвідом КНР;

принцип захисту прав працівників. Визначення чітких механізмів виплати зарплат та компенсацій працівникам підприємств, що банкрутують. В Австралії, наприклад, існує спеціальний державний фонд для захисту

зарплат працівників у випадку банкрутства компанії;

принцип гнучкості та адаптивності законодавства: регулярний перегляд процедур банкрутства відповідно до змін у світовій практиці та економічній ситуації в країні.

Запровадження таких принципів визначать подальший розвиток принципу верховенства права та забезпечать стабільність судової системи в цілому [11, с. 82–86]. Вони спрямовані на підвищення якості правосуддя, ефективності процедури банкрутства та ухвалення справедливого рішення.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що принципи банкрутства грають ключову роль у формуванні ефективної системи врегулювання неплатоспроможності. Українська система банкрутства потребує вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду, що дозволить підвищити рівень її ефективності та відповідності сучасним викликам економіки. Українське законодавство повинно включати чіткий перелік принципів банкрутства, що дозволить посилити правову визначеність та передбачуваність процедур для всіх учасників процесу.

Таким чином, подальші наукові дослідження та законодавчі ініціативи мають бути спрямовані на адаптацію національної системи банкрутства до міжнародних стандартів, що сприятиме економічному зростанню, захисту інтересів бізнесу та підвищенню інвестиційної привабливості України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
3. Ніколенко Л.М. Поняття та функції принципів господарського процесуального права. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. С. 118–121.
4. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 528 с.
5. Окрема думка судді Верховного Суду Банасько О. О. від 15.04.2021 у справі № 904/3325/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97770839>
6. Legge Fallimentare. 12/01/2019 № 14, GU 14/02/2019. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/legge-fallimentare>
7. Lei de Recuperação de Empresas e Falências, № 11.101/2005. URL: https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2004-2006/2005/lei/111101.htm
8. Enterprise Bankruptcy Law of the People's Republic of China, adopted at the 23rd Meeting of the Standing Committee of the Tenth National People's Congress of the People's Republic of China on August 27, 2006, is hereby promulgated and shall go into effect as of June 1, 2007. URL: https://english.www.gov.cn/services/doingbusiness/202102/24/content_WS6035f009c6d0719374af97ad.html

9. Bankruptcy Act 1966. *Commonwealth Consolidated Acts*. URL: https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/cth/consol_act/ba1966142/
10. Corporations Act 2001. *Commonwealth Consolidated Acts*. URL: https://www5.austlii.edu.au/au/legis/cth/consol_act/ca2001172/
11. Ніколенко Л.М. Визначення принципу верховенства права в господарському судочинстві. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 82–86.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.63

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-11>

Кононенко Є. Д.,
аспірант кафедри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ МІГРУЮЧИХ ВИДІВ ДИКИХ ТВАРИН

CURRENT ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF MIGRATORY WILD ANIMAL SPECIES

У статті досліджено актуальні питання міжнародно-правового регулювання охорони мігруючих видів диких тварин. Автор аналізує специфіку заходів щодо збереження біологічного різноманіття у контексті антропогенного впливу на біосферу та необхідності сталого розвитку. Зазначається, що, незважаючи на поступове зростання кількості міжнародних нормативних актів щодо охорони тваринного світу, стан фауни продовжує гостро деградувати, що призводить до зникнення багатьох видів. Визначено три основні напрямки міжнародно-правової охорони: охорона природних комплексів; охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, об'єктів тваринного світу; забезпечення раціонального використання і відтворення об'єктів біологічного різноманіття. Особливої уваги заслуговує Боннська конвенція 1979 року про збереження мігруючих видів диких тварин. Розкривається правова природа поняття «мігруючий вид» та обсяг зобов'язань держав-учасниць. Зазначається, що Конвенція передбачає співробітництво між державами незалежно від того, чи знаходяться мігруючі види всередині національної юрисдикції або за її межами. Розглянуто конкретні угоди, укладені в рамках Конвенції, такі як Угода про збереження кажанів в Європі, Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів, Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря і прилеглої акваторії Атлантичного океану, Меморандум про взаєморозуміння щодо збереження середньоєвропейської популяції дрохви тощо. Виявлено, що ці угоди мають подібну структуру та встановлюють п'ять головних категорій зобов'язань: заборонні (заборона навмисного добування), власне охоронні (охорона природних середовищ), моніторингові (спостереження за станом популяцій), інформаційні (сповіщення громадськості) та науково-консультаційні (розповсюдження знань та наукові дослідження). Стаття підкреслює важливість принципу сталого розвитку у контексті охорони мігруючих видів диких тварин. Зазначається, що ефективна консолідація держав можлива лише за умови врахування взаємозв'язків між економічними, екологічними та соціальними сферами. Для європейського регіону актуальним є реалізація Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу, яка пропонує баланс між задоволенням поточних потреб та запобіганням деградації природного середовища для майбутніх поколінь.

Ключові слова: мігруючі види диких тварин, міжнародно-правове регулювання, міжнародне співробітництво, Боннська конвенція (CMS), збереження біорізноманіття, сталий розвиток.

The article examines current issues of international legal regulation regarding the protection of migrating wild animal species. The author analyzes the specifics of measures for preserving biodiversity in the context of anthropogenic impact on the biosphere and the necessity of sustainable development. It is noted that, despite the gradual increase in the number of international regulatory acts aimed at protecting the animal world, the state of fauna continues to severely deteriorate, leading to the extinction of many species. Three main directions of international legal protection are identified: protection of natural complexes; protection of rare and endangered species of wildlife; and ensuring the rational use and reproduction of objects of biological diversity. Special attention is given to the Bonn Convention of 1979 on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals. The legal nature of the concept of “migratory species” and the scope of obligations of the states-parties is explained. It is mentioned that the Convention provides for cooperation between countries regardless of whether migratory species are within national jurisdiction or beyond its borders. Specific agreements concluded under the Convention are reviewed, such as the Agreement on the Conservation of Populations of European Bats, the Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds, the Agreement on the Conservation of Cetaceans of the Black Sea, Mediterranean Sea and Contiguous Atlantic Area, and the Memorandum

of Understanding concerning the Conservation of the Middle-European Population of the Great Bustard, among others. It is found that these agreements have a similar structure and establish five main categories of obligations: prohibitive (prohibition of intentional harvesting), protective (protection of natural habitats), monitoring (observation of population status), informational (informing the public), and scientific-consultative (dissemination of knowledge and scientific research). The article emphasizes the importance of the principle of sustainable development in the context of protecting migratory species of wild animals. It is noted that effective consolidation of states is possible only with consideration of the interconnections between economic, ecological, and social spheres. For the European region, the implementation of the EU Sustainable Development Strategy is relevant, which proposes a balance between meeting current needs and preventing environmental degradation for future generations.

Key words: *migratory wild animal species, international legal regulation, international cooperation, Bonn Convention (CMS), conservation of biodiversity, sustainable development.*

Постановка проблеми. Проблема охорони мігруючих видів диких тварин постає особливо гостро в умовах сучасного світу, де антропогенний вплив на біосферу постійно зростає. Не дивлячись на те, що кількість міжнародних нормативних актів, які регулюють цю сферу, поступово збільшується, стан багатьох видів фауни продовжує деградувати, а деякі з них взагалі зникли або знаходяться під загрозою зникнення. Це ставить перед державами складну задачу: як ефективно координувати свої зусилля для збереження біорізноманіття, зокрема враховуючи мігруючий спосіб життя тварин, які перетинають міждержавні кордони.

Міжнародне співробітництво в цій сфері є необхідним інструментом для вирішення проблеми, оскільки жодна окрема держава не може самостійно забезпечити адекватну охорону таких видів. Проте, існуючі правові механізми, незважаючи на прогрес у розробці міжнародних договорів, все ще мають недоліки, такі як відсутність уніфікованих методів та процедур охорони тварин. Крім того, важливо врахувати специфіку міграційних шляхів тварин, які часто виходять за межі національної юрисдикції, що ставить перед державами-учасниками нові виклики щодо координації своїх дій та забезпечення взаємопов'язаного управління природними ресурсами.

Метою даного дослідження є аналіз міжнародно-правового регулювання охорони мігруючих видів диких тварин, зокрема визначення ефективних механізмів міжнародного співробітництва для збереження біорізноманіття в умовах антропогенного впливу на біосферу. Дослідження фокусується на вивченні нормативно-правових актів, зокрема Боннської конвенції 1979 року, її конкретизації через меморандуми та угоди, а також на виявленні проблемних аспектів правового регулювання

та можливостей їх подолання в контексті принципу сталого розвитку.

Стан опрацювання проблематики. Хоча міжнародно-правова охорона мігруючих видів диких тварин ще не була об'єктом комплексного дослідження вітчизняних науковців, в окремих працях, присвячених міжнародно-правовому регулюванню охорони об'єктів тваринного світу, звертається увага на таку специфічну категорію представників фауни. Серед учених, які торкалися у своїх дослідженнях відповідної проблематики, варто відзначити А. П. Гетьмана, Н. Р. Малишеву, Л. Д. Нечипорук, П. В. Тихого, В. С. Шахова, Ю. С. Шемшученка, В. В. Шеховцова, Ю. С. Петлюка та ін.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співробітництво держав у сфері охорони та відтворення навколишнього природного середовища спрямоване на консолідацію зусиль щодо підтримання сталого розвитку в усьому світі. Поступове ускладнення та урізноманітнення економічних відносин мало наслідком посилення впливу антропогенного фактору на біосферу, що, на думку В. В. Шеховцова, негативно позначається на стані тваринного світу, призводить до зникнення багатьох видів фауни. Незважаючи на те, що наявність нормативних (у тому числі – міжнародних) актів, які стосуються охорони тваринного світу, має тенденцію до збільшення, кількість тварин, яким загрожує небезпека, теж продовжує зростати [1, с. 117].

Тваринний світ є одним зі складових навколишнього природного середовища, який потребує особливої уваги як на національному рівні, так і на міждержавному. Міжнародно-правова охорона тваринного світу розвивається за такими основними напрямками: (а) охорона природних комплексів; (б) охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення,

об'єктів тваринного світу; (в) забезпечення раціонального використання й відтворення об'єктів біологічного різноманіття. Міжнародно-правове регулювання використання й охорони фауни не враховує території держави, на якій знаходиться та чи інша тварина або вид. Загалом же міжнародні договори щодо використання й охорони тваринного світу можна диференціювати на дві групи: (а) договори, спрямовані на використання й охорону тваринного світу в цілому, і (б) договори, дія яких спрямована на регулювання використання й охорону певної популяції. Як відзначається в правових джерелах, міжнародне законодавство не містить однорідних, уніфікованих методів і процедур з охорони й використання тварин [2, с. 14].

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права. Згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів Україна виступає за те, щоб й інші сторони міжнародних договорів України неухильно виконували свої зобов'язання за цими договорами [3].

На думку Л. Д. Нечипорук, надання міжнародному договору особливої ролі зумовлено потребою підтримки та забезпечення світового правопорядку в системі взаємодії суспільства й природи. Надто важливі ці норми та правила для охорони тваринного світу, специфіка якої зумовлена тим, що не може бути ефективною в межах законодавства окремої держави та залежить від конструктивних і погоджених дій багатьох країн, особливо суміжних, а іноді й від усього світового співтовариства [4, с. 143].

Україна є стороною багатьох конвенцій і міжнародних угод, спрямованих на правову охорону мігруючих видів диких тварин. Необхідність участі у міжнародному співробітництві з цього питання обумовлена тим, що на території нашої держави здійснюють сезонні міграції та інвазії 315 видів тварин, серед яких 12 видів риб, 289 видів птахів та 14 видів ссавців [5, с. 14]. Провідне місце в правовому регулюванні міжнародної охорони мігруючих видів диких тварин посідає Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 23.06.1979 [6] (Боннська конвенція, CMS).

Преамбула Конвенції окреслює межі об'єкту правового регулювання. Так, її дія спрямована на захист наступних категорій диких тварин:

1) тих, які мігрують через кордони або за межами кордонів національної юрисдикції;

2) тих, які живуть у межах кордонів національної юрисдикції або пересікають ці кордони.

Конвенція визначає, що її учасниками є всі держави, у межах національної юрисдикції яких мігруючі види диких тварин проводять ту чи іншу частину свого життєвого циклу. На думку автора, цей припис потребує окремого тлумачення в аспекті співвідношення з об'єктом правового регулювання. Так, враховуючи те, що вказаним об'єктом є, зокрема, види, які мігрують за межами кордонів національної юрисдикції держави-учасниці, виникає питання щодо належності такої участі, адже ці види не проводять ту чи іншу частину свого життєвого циклу у відповідній державі. У пп. «f» п. 1 ст. I Конвенції визначено, що «ареал» означає всю територію суші або акваторії, на якій мешкають тварини певного мігруючого виду, а також яку вони пересікають або над якою вони перелітають під час міграцій, а в пп. «h» цього пункту визначено, що «державна ареалу» означає щодо певного мігруючого виду будь-яку державу (і, де це необхідно, будь-яку іншу Сторону, що згадується в пп. «k» цього пункту), яка здійснює юрисдикцію над якою-небудь частиною ареалу цього мігруючого виду, або державу, під прапором якої судна займаються добуванням тварин цього мігруючого виду за межами національної юрисдикції.

З наведеного виникає питання: чи має держава-учасник Конвенції здійснювати співпрацю з іншими сторонами щодо охорони мігруючих видів диких тварин, які мігрують за межами кордонів її юрисдикції? Відповідь на це питання, на думку автора, міститься у п. 1 і 3 ст. II Конвенції, в якій зазначено, що сторони визнають важливість збереження мігруючих видів і погодження державами ареалу заходів, що вживаються для цих цілей там, де це можливо і необхідно, приділяючи особливу увагу мігруючим видам, статус збереження яких є несприятливим, а також вживаючи індивідуально або у співробітництві заходів, необхідних для збереження таких видів та середовищ

їхнього існування. Зокрема, Сторони повинні: а) сприяти здійсненню досліджень щодо мігруючих видів і співробітничати при цьому; б) докладати зусиль щодо забезпечення негайної охорони мігруючих видів, які включені до Додатка 1; с) докладати зусиль щодо укладання угод про збереження та регулювання використання мігруючих видів, які включені до Додатка II.

Отже, сторона Конвенції зобов'язана здійснювати співробітництво з іншими державами-учасниками включно щодо охорони мігруючих видів диких тварин, які мігрують за межами кордонів її юрисдикції. Сприяння здійсненню досліджень щодо мігруючих видів і співробітництво при цьому підлягає широкому тлумаченню і може означати спільні дії держав у наукових дослідженнях, проведення тематичних конференцій, надання спеціальних технологічних засобів, відрядження спеціалістів тощо.

Особливу увагу слід звернути на визначення у Конвенції поняття “мігруючий вид”, яким є вся популяція або географічно ізольована частина популяції будь-якого виду диких тварин або будь-якого таксону цих тварин нижчого рангу, значна частина якої циклічно і передбачливо пересікає один або більше кордонів національної юрисдикції. З цього визначення випливає, що обов'язковою ознакою мігруючого виду є те, що його представники циклічно і передбачливо пересікає один або більше кордонів національної юрисдикції. Таке визначення звужує об'єкт правового регулювання Конвенції, адже згідно з преамбулою до нього відносяться в тому числі мігруючі дикі тварини, які живуть у межах кордонів національної юрисдикції, не пересікаючи їх. Така колізія не знаходить свого вирішення в інших приписах Конвенції. На думку автора, наявне у Конвенції визначення поняття “мігруючий вид” є неповним і таким, що потребує доповнення вказівкою на категорію диких тварин, які здійснюють міграцію в межах юрисдикції однієї держави-учасниці.

Конвенцією передбачено ряд конкретних заходів, спрямованих на виконання її завдань. Так, у п. 4 ст. IV Конвенції визначено, що Сторони мають вживати заходів з метою укладання угод про будь-яку популяцію або ж будь-яку географічно ізольовану частину популяції

будь-якого виду чи більш низького таксону диких тварин, представники яких періодично пересікають один або декілька кордонів національної юрисдикції.

На виконання Конвенції та в рамках розвитку її ідеї і духу було укладено ряд угод і меморандумів, стороною яких є й Україна. До них відносяться: Угода про збереження кажанів в Європі 1991 р. (EUROBATS), Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів 1995 р. (AEWA), Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря і прилеглої акваторії Атлантичного океану 1996 р. (ACCOBAMS), Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження та менеджменту середньо-європейської популяції дрохви (*Otis tarda*) 2000 р., Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження очеретянки прудкої (*Acrocephalus paludicola*) 2003 р. та ін.

Розглянемо зміст і структуру угод щодо охорони окремих видів диких тварин на прикладі Угоди про збереження кажанів в Європі [7]. У преамбулі Угоди зазначено, що вона укладена на виконання Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, і що до об'єкту її правового регулювання відносяться кажани в європейських і позаєвропейських державах ареалу, як мігруючих видів, так і немігруючих видів. Звертаємо увагу, що в ст. I цієї Угоди «кажани» визначені як європейські популяції Chiroptera (Rhinolophidae та Vespertilionidae), які зустрічаються в європейських та позаєвропейських державах ареалу. Тобто, попри те, що Угода укладена саме на виконання Боннської конвенції, її дія розповсюджується і на немігруючі види кажанів. На думку автора, таке суміжне правове регулювання пов'язано з тим, що мігруючі і немігруючі види кажанів часто мають спільні місця оселень, про що зазначено у преамбулі Угоди, через що заходи охорони одних кажанів неминуче вплинуть і на інших. Вказане в цілому відповідає меті міжнародної співпраці щодо охорони тваринного світу і не суперечить меті угод з охорони саме мігруючих видів диких тварин.

У ст. III Угоди під назвою «Основні зобов'язання» вказані заходи охорони мігруючих та немігруючих видів кажанів, які доречно поділити на наступні категорії:

1) заборонні: заборона навмисного добування, відлову або вбивства кажанів без дозволу на те її відповідального (компетентного) органу;

2) власне охоронні: охороняти місця схованок кажанів та їх кормові угіддя від знищення та порушень; докладати зусилля для того, щоб замінити високотоксичні хімікати, якими обробляють дерева, на більш безпечні альтернативні засоби;

3) моніторингові: приділення належної уваги середовищам існування, які є важливими для існування кажанів;

4) інформаційні: доведення громадськості важливості збереження кажанів;

5) науково-консультаційні: визначити консультативно-експертний орган в галузі збереження кажанів у межах її території; сприяти виконанню науково-дослідних програм щодо збереження кажанів і вжиттю необхідних заходів щодо цього.

Подібну концепцію мають усі інші угоди, укладені на виконання Боннської конвенції. Такі угоди за предметом правового регулювання є угодами, які безпосередньо визначають зобов'язання держав щодо охорони, використання та відтворення об'єктів тваринного світу [8, с. 285].

Сучасне та майбутнє міжнародно-правове регулювання охорони мігруючих видів диких тварин є частиною усталеної концепції сталого розвитку. Її основою є ідея узгодженого управління із взаємопов'язаними сферами – економікою, екологією та соціальними процесами. Для європейського регіону, до якого відноситься геополітично Україна, актуальною є Стратегія сталого розвитку Європейського Союзу. Основним вектором реалізації принципу сталого розвитку є запобігання деградації природи за можливого задоволення економічних потреб теперішнього та майбутнього поколінь [9, с. 292–293].

Мігруючі види диких тварин є особливим об'єктом охорони з боку міжнародного екологічного права, адже в силу своїх природних властивостей більшість їх перетинають міждержавні кордони, що, в свою чергу, породжує обов'язок держави, на території якої тварина здійснює переміщення за своїм міграційним шляхом, здійснювати спеціаль-

ні природоохоронні заходи щодо неї. Лише в комплексі із взаємопов'язаними сферами та маючи на меті запобігти деградації природи можлива ефективна консолідація держав щодо збереження та відтворення мігруючих видів диких тварин.

Висновки. На основі аналізу міжнародно-правового регулювання охорони мігруючих видів диких тварин можна зробити висновок, що поточна система правового захисту цих видів потребує подальшого вдосконалення. Наявність Боннської конвенції 1979 року та відповідних угод, які були укладені на її базі (наприклад, Угода про збереження кажанів в Європі, Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів), свідчить про прогрес у створенні механізмів міжнародного співробітництва. Проте існують проблемні аспекти, такі як недостатньо уніфіковані методи охорони, неоднозначне тлумачення деяких понять (наприклад, “мігруючий вид”) та обмеження у координації дій між державами-учасницями. Крім того, важливим питанням залишається ефективність реалізації прийнятих норм, оскільки антропогенний вплив на біосферу постійно зростає, а стан багатьох видів фауни продовжує гостро деградувати.

У контексті принципу сталого розвитку міжнародна охорона мігруючих видів диких тварин повинна враховувати взаємозв'язки між економічними, екологічними та соціальними сферами. Для європейського регіону актуальним є реалізація Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу, яка пропонує баланс між задоволенням поточних потреб людства та запобіганням деградації природного середовища для майбутніх поколінь. Ефективна консолідація держав у справах охорони біорізноманіття можлива лише при комплексному підході, який враховує особливості міграційних шляхів видів, забезпечує науково-дослідну підтримку та попереджує негативний вплив людської діяльності на природне середовище. Особливої уваги заслуговує роль України як сторони міжнародних угод, що підкреслює необхідність її активної участі у міжнародному співробітництві для збереження глобального біорізноманіття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шеховцов В. В. Міжнародно-правова охорона тваринного світу: регіональний контекст. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 113–121.
2. Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.
3. Про міжнародні договори в Україні : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. Дата оновлення: 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 28.02.2025).
4. Нечипорук Л. Д. Охорона та використання об'єктів тваринного світу: аналіз міжнародного та національного законодавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 141–144.
5. Енциклопедія мігруючих видів диких тварин України / за заг. ред. А.М. Полуди. Київ, 2018. 694 с.
6. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 23.06.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136#Text (дата звернення: 28.02.2025).
7. Угода про збереження кажанів в Європі від 04.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_011#Text (дата звернення: 28.02.2025).
8. Тваринний світ України: правова охорона, використання та відтворення / Г. І. Балюк, О. О. Погрібний, Ю. С. Шемшученко [та ін.]; за ред. Г. І. Балюк. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
9. Право Європейського Союзу. Особлива частина : навчальний посібник / за ред. М. Р. Аракеяна, О. К. Вишнякова. Київ : Істина, 2010. 528 с.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

UDC 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-12>

Ivanova R. Yu.,

*Ph.D. in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of International and European Law,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
<https://orcid.org/0000-0001-8257-4486>*

HARMONIZING UKRAINE'S FINANCIAL LEGAL SYSTEM WITH EU STANDARDS: CHALLENGES AND PROSPECTS

ГАРМОНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЗІ СТАНДАРТАМИ ЄС: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

The European Union (EU) has formulated policies and strategies regarding financial markets, banking activities and overall the economy. For Ukraine, meeting the requirements of EU financial legislation is one of the most important strategic tasks, especially given its ambitions for increased European integration. This article looks at the obstacles and possibilities of meeting Ukraine's financial regulation with EU ones concentrating on legal, institutional and economic aspects of this phenomenon.

The most important of financial regulations of the EU which were studied include Capital Requirements Directive (CRD IV), Markets in Financial Instruments Directive (MiFID II), European Market Infrastructure Regulation (EMIR), and Anti Money Laundering Directives (AML). These documents are the primary sources of amendments in development of financial market of Ukraine which stipulate new approaches in banking supervision, investment services provision and financial intelligence services. The Association Agreement between Ukraine and the EU legally binds these changes as part of Ukraine's obligations on regulatory convergence.

While reforms benefiting the EU are quite useful, Ukraine is met with the lack of institutional capacity, challenges modifying the law, and geopolitical threats originating from Russian hostility. The National Bank of Ukraine (NBU) plays a strategic part in the restoration of the financial sector and modernizing the regulatory structures as well as in Ukraine's compliance with the EU financial governance. Moreover, Ukraine's participation in other EU financial structures as the European Supervisory Authorities (ESAs) and cooperation with the European Central Bank (ECB) fortifies regulatory and financial interdependence.

The article ends with the assertion that the effective deeper integration of Ukraine's financial legal system with those of the EU will improve the country's economic sustainability and investor confidence as well as enable an effective integration of the country into the European financial space. Nevertheless, to achieve full regulatory convergence, continuous legislative work, enhanced institutional collaboration, as well as timely strategic action on economic and security matters are prerequisites.

Key words: *financial regulation, European integration, banking supervision, legal harmonization, financial stability, capital requirements, institutional reforms, investment services, financial law, international organizations.*

Європейський Союз (ЄС) сформулював політику та стратегію щодо фінансових ринків, банківської діяльності та економіки в цілому. Для України виконання вимог фінансового законодавства ЄС є одним із найважливіших стратегічних завдань, особливо з огляду на її амбіції щодо посилення євроінтеграції. У цій статті розглядаються перешкоди та можливості наближення фінансового регулювання України до законодавства ЄС, зосереджуючись на правових, інституційних та економічних аспектах цього явища.

Найважливіші фінансові нормативні акти ЄС, які вивчалися, включають Директиву про вимоги до капіталу (CRD IV), Директиву про ринки фінансових інструментів (MiFID II), Регламент європейської ринкової інфраструктури (EMIR) і Директиви про боротьбу з відмиванням грошей (AML). Ці документи є першоджерелами змін у розвитку фінансового ринку України, які передбачають нові підходи до банківського нагляду, надання інвестиційних послуг та послуг фінансової розвідки. Угода про асоціацію між Україною та ЄС юридично закріплює ці зміни як частину зобов'язань України щодо регуляторної конвергенції.

Хоча реформи, які приносять користь ЄС, є досить корисними, Україна стикається з браком інституційної спроможності, проблемами, пов'язаними зі зміною законодавства, і геополітичними загрозами, що виникають через ворожість Росії. Національний банк України (НБУ) відіграє стратегічну роль у відновленні фінансового сектору та модернізації регуляторних структур, а також у відповідності України вимогам фінансового управління ЄС. Крім того, участь України в інших фінансових структурах ЄС, таких як Європейські наглядові органи (ESA) та співпраця з Європейським центральним банком (ЄЦБ), зміцнює регуляторну та фінансову взаємозалежність.

Стаття закінчується твердженням, що ефективна глибша інтеграція фінансової правової системи України з системою ЄС покращить економічну стійкість країни та довіру інвесторів, а також дозволить ефективно інтегрувати країну в європейський фінансовий простір. Тим не менш, для досягнення повного регуляторного зближення необхідними умовами є безперервна законотворча робота, посилена інституційна співпраця, а також своєчасні стратегічні дії з питань економіки та безпеки.

Ключові слова: фінансове регулювання, євроінтеграція, банківський нагляд, правова гармонізація, фінансова стабільність, вимоги до капіталу, інституційні реформи, інвестиційні послуги, фінансове право, міжнародні організації.

In the realm of economic activities regulation, no place comes close to that espoused by the European Union (EU). With their legal economy, growth, and integrity of the financial markets, they have set adequate laws and standards that unlike any other, foster economic growth and stability. Often referred to by many of the observers, the EU supranational approach to civil law is a center of financial activities. Owing to its complex legal framework, it sets a paradigm for lawmakers in the European member states to develop their own national legal systems. The cooperation with the EU on financial law is a crucial step for Ukraine that looks for close integration with the EU as it tries to utilise such tools like the Association Agreement to transform its financial and economic policy to adhere to EU law and practices. This subsection will focus on Ukraine's relationships with the EU in financial law, the influence of banking and financial market regulation through the legislation of the EU countries, and the application of the EU regulatory experience as a standard for integration of the legal system of Ukraine to the EU legal systems [1].

Apart from the Association Agreement, Ukraine is active in some other EU projects aimed at improving the country's financial system such as the European Neighborhood Instrument (ENI) or events falling under the Horizon Europe framework, which funds activities aimed at enhancing financial market regulation and the formulation of economic policies within the Ukraine to EU framework.

Impact of European Legislation with Respect to Banking Activity Regulation, Financial Markets, and Economic Stability

The European Union has formulated extensive legal and regulatory measures towards the fostering

of stable, reliable, and, transparent operations of the financial market. Important institutions such as the European Central Bank and the European Banking Authority are crucial for the development of policies and regulations of banking and financial market activities within the boundaries of the EU. These policies and rules relate to the wide spheres of activity of credit institutions and investment companies, including the regulation of financial markets and the provision of services on a territorial basis.

For Ukraine, the most important component of EU legislation is the Capital Requirements Directive (CRD IV) and the Capital Requirements Regulation (CRR), which outline the framework concerning capital, liquidity, and leverage for financial companies operating within the European Union. The purpose of these regulations is to protect financial stability by making certain that banks have the necessary capital reserves to offset the risks being taken. In implementing these regulations, Ukraine intends to strengthen the stability of its banking sector and avert crises.

Another important piece of legislation is the Markets in Financial Instruments Directive (MiFID II), which sets investment services and trading activities within the EU into a legal context. The objectives of MiFID II are to enhance market efficiency, provide better safeguards for market participants, and promote the integrity of the financial markets. The inclusion of these provisions by Ukraine under the Association Agreement will indeed promote greater integration into the European financial system and increase confidence among investors [2].

Ukrainians can also benefit from EU Anti Money Laundering directives establishment

as they provide comprehensive Anti Money Laundering (AML) and counter terrorist financing regimes. As Ukraine's AML laws are brought into line with these EU directives, the country improves its legal and institutional capacities to combat financial crime and gain further access to EU financial systems.

For Ukraine, adopting EU Standards means the country has to draft and enact laws and regulations that correspond to EU directives and several other regulations which implies transforming national governmental structures, enhancing regulatory, and performing best practices compliance within financial institutions. In charge of instituting these reforms has been the National Bank of Ukraine (NBU), the country's central bank, while working together with the ECB and other European institutions in Ukraine's adoption of banking regulation and modernization of its financial infrastructure to the EU level.

Among the most important aspects of regulatory improvement in Ukraine has been the incorporation of the EU's European Market Infrastructure Regulation (EMIR) that regulates the OTC derivatives market, central clearing, and trade reporting system. The purpose of EMIR is to minimize systemic risk in the financial markets. It does this by forcing the clearing of derivatives through central counterparties and increasing the transparency of derivative markets. The fact that Ukraine has started adopting EMIR like regulations makes it possible for its financial markets to be more compatible with the EU which increases the strength of its economy and access to the EU capital markets.

Ukraine's financial services sector can also take advantage of the European Supervisory Authorities (ESAs) and their Agenda for the Single Rulebook, which is geared towards the EU member states. The ESAs extend the so-called soft power of the EU by providing assistance even when the countries and Ukraine, for example, are not members of the Union. These bodies help Ukraine deep its international obligations and commitments, what is very important for further development of the country. These institutions offer invaluable help and services as Ukraine seeks to upgrade its regulatory system and further develop economic relations with EU countries.

The Association Agreement, especially one on financial law, renders Ukraine's cooperation with the EU and integration into the European financial system pursue. Through the restructuring of Ukraine's financial laws in accordance EU regulations, Ukraine is further enhancing the country's domestic financial structure, making it more appealing to foreign investors, and improving the overall stability of the economy. Ukraine can greatly benefit from the EU experience in regulation of issues such as banking and other financial markets, as well as the prevention of money laundering activities in developing compatible laws and practices with Europe. When these reforms are fully developed, Ukraine will be able to participate actively in the international economic arena which will in the long run enhance chances for the country's sustainable growth and stability.

In recent years, financing of terrorism and various international crimes has, and continues to be, an issue of deep concern for governments and international organizations alike, as the same poses a significant threat to national and international financial stability. To tackle the increasing issues in international financial legal relations, countries need to strive towards effective management of their financial systems and compliance with internationally accepted norms and structures, which are a prerequisite for guaranteed sovereignty, economic stability, and growth. An ongoing war has drawn the specific attention of international financial organizations that Ukraine is currently involved in. Indeed, the current conflict initiated by Russia has shed light on Ukraine's dire need to address financial security issues. This subsection of the work aims at assessing how financial security fosters national security of Ukraine, its relationship to international relations of sanctions, financial stability, and economic relationships, as well as the effects of the war on Ukraine's diplomacy and changes to the financial law due to new circumstances.

As Ukraine progresses towards national security landmarks, it is necessary to consider its financial security and ensure it remains a priority which accompanies economic growth. Financial security directly translates to economic productivity and when optimally exercised in conjunction with a country's economic development, it can improve

the ability to contest internationally. Specifically for Ukraine, Financial security has attracted considerable attention due to the existence of war with Russia which resulted into Ukraine's economy to stagnate and put a strain on the financial system as well as on the public sector infrastructure. The Ukraine government has been constantly overdependent upon foreign aid as well as foreign loans, IMF, European union, world banks grants and even technical assistance.

Protection of Ukraine's sovereignty, military and other crucial societal services can all be achieved with memorandums made possible through concessional loans, grants, and even technical assistance. The Ukrainian government must mobilize the economy to achieve financial stability in order to conduct the wars and its numerous sides such as: defense, humanitarian and infrastructure building. Further downsizing external threats to a country is directly proportional to Ukraine's responses legal financial framework political measures aimed toward achieving economic stability.

The stability of Ukraine's financial system is vital to the rest of its national security. This is the reason behind the significant role of the National Bank of Ukraine (NBU). The policies the NBU has implemented aim at stabilizing the national currency, the hryvnia, which, in turn, brings down inflation. Now, the NBU has made efforts to collaborate with international organizations in an attempt to secure money from external sources to strengthen the economy of the country and withstand large external shocks [3].

Cyber and financial security threats are a major concern owing to attacks on crucial financial infrastructure. The Ukraine is in the process of improving cyber defense in banking by joining forces with other governments to secure banking and payment systems from outside attacks. These steps are necessary in order to protect Ukraine's financial system so that it continues to operate during the relentless war.

Relations Between Financial Connections, Sanctions, and Economic Sovereignty. One of the noteworthy tools of contemporary weaponry alongside conventional firearms is the system of international sanctions. The conflict between Ukraine and Russia is a good example. In particular, economic sanctions such as trade

embargoes, asset freezing, and restrictions on dealings in international capital markets have caused significant damage to Russia's economy, disrupting its international financial relations and creating economic instability. Similarly, these sanctions have had effects on the Ukrainian financial system and Ukraine's participation with international financial organizations.

With respect to Ukraine, the sanctions have had an impact in two dire contexts: one being Ukraine's targeted retaliatory sanction from Russian economic measures and secondly, a party benefitting from sanctions on Russia. Even though Ukraine has been deeply harmed as a victim of financial sanctions imposed by Russia, there is a silver lining. Disruptions in trade and energy supplies have harmed Ukraine, but the military sanctions on Russia have been beneficial. These sanctions contribute to poorly financing of Russian military activities, which in turn weakens Ukraine's ability to defend itself.

The sanctions led to the restructuring of financial relations between Ukraine and several international financial institutions. The EU, the U.S. and the rest of the Western world has deepened financial relations with Ukraine in the form of loans, grants, and other financial support. These contributions are important to maintain Ukraine's financial situation in the country's fight against Russian aggression.

At the same time, Ukraine fortified its legal framework for fighting financial crimes like money laundering and ensuring compliance with global financial transparency standards. Ukraine's financial institutions have collaborated closely with international institutions such as the Financial Action Task Force (FATF) to protect the country's financial system from illegal actions and to increase global accountability standards [4].

With regards to the adaptation of financial law to the sanctions, the law presents a delicate balancing act. Sanctions impact the Ukraine side trade and financing channels but they are designed to limit Russian military and economic power. Even so, it has made it easier for Ukraine to cooperatively work with international organizations since the compliance mechanisms have been able to enforce Ukraine's social compliance to legal and regulatory standards in reality.

The Impact of the War in Ukraine on Interactions with International Organizations and Changes in Financial Law Compliance Business Strategies

Because of the war, Ukraine has had to make drastic alterations in its relationships with international organizations when it comes to finances and other legal issues. In relation to Ukraine's international obligations, Ukraine's national financial policies have been reorganized in a way that is consistent with international financial law, and the government has collaborated closely with IMF, World Bank, and the EU to get emergency funds, improve economic governance, and mitigate the emerging financial crises.

As Ukraine seeks to stabilize its economy while embroiled in an ongoing conflict, its relations with the International Monetary Fund (IMF) have become critical, Ukraine has continued to receive assistance from the IMF in the form of emergency loans as well as other packages. These packages are designed to help stabilize the economy, most importantly ensuring fiscal stability and stabilizing the foreign exchange market. These programs are underpinned by strong legal regimes that compel Ukraine to enact a set of economic reforms that are intended to enhance governance, financial management and anti-corruption activities within the country.

In addition, Ukraine has taken steps towards improving its legal financial frameworks in light of the war, Aiding the international financial assistance needs, improving measures to ensure enforcement of sanctions, and facilitating the foreign investment application process. Alongside this, there has been criticism of Ukraine's financial

system from the international community, and it has been suggested that there should be more focus on harmonization of EU financial legislation, especially regarding AML/CTF.

This conflict has reinforced the necessity of international financial law reform so as to address the contemporary issues such as funding of military operations or safeguarding of financial interests during armed conflict. International financial law is now being confronted with these problems and under the direction of the IMF, the World Bank, and the EU, policies are being formulated in such a way as to ensure aid is dispensed without violating international standards [5].

The Imposition of the Association agreement and the Ukraine-EU cooperation in the area of financial law marks a significant milestone in the achievement of Ukraine's goal of attaining deep integration in the European financial system. If Ukraine has identified the EU financial regulatory system as a benchmark to define its financial regulations, it is a step in the right direction not only to bolster the country's financial consumption infrastructure, but is also likely to increase the level of foreign direct investment in the country to stabilize the economy. Most importantly, anti money laundering legislation, banking and financial market regulations in the EU, more so, serve as relevant guiding benchmarks. Ukraine aspires to use as it seeks to align its laws and practices with European standards. The successful execution of these reforms is what Ukraine needs in order to participate fully in the international economic system and increase the chances of achieving growth and stability for a long time.

REFERENCES:

1. European Union. EU-Ukraine Association Agreement. URL: <https://europa.eu/rR83bx> (Date of access: 26.02.2025).
2. European Commission. EU Banking Regulation Framework. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance_en (Date of access: 26.02.2025).
3. National Bank of Ukraine. Monetary Policy and Financial Stability. URL: <https://bank.gov.ua/en> (Date of access: 26.02.2025).
4. Financial Action Task Force (FATF). Ukraine: Evaluation Report. URL: <https://www.fatf-gafi.org/countries/u-z/ukraine.html> (Date of access: 26.02.2025).
5. International Monetary Fund (IMF). Ukraine and the IMF. URL: <https://www.imf.org/en/Countries/UKR> (Date of access: 26.02.2025).
6. Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms (CRD IV). *Official Journal of the European Union*, L 176, 27.6.2013, pp. 338–436.

7. Regulation (EU) No 575/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on prudential requirements for credit institutions and investment firms (CRR). *Official Journal of the European Union*, L 176, 27.6.2013, pp. 1–337.
8. Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments (MiFID II). *Official Journal of the European Union*, L 173, 12.6.2014, pp. 349–496.
9. Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on OTC derivatives, central counterparties, and trade repositories (EMIR). *Official Journal of the European Union*, L 201, 27.7.2012, pp. 1–59.
10. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing (AMLD IV). *Official Journal of the European Union*, L 141, 5.6.2015, pp. 73–117.

Кирилюк Д. В.,
кандидат юридичних наук, приватний нотаріус

ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ ТА ІНШИХ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ В СУЧАСНИХ АКАДЕМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

ISSUES OF EFFECTIVENESS OF SANCTIONS AND OTHER RESTRICTIVE MEASURES IN MODERN SCIENTIFIC RESEARCH

Застосування санкцій та інших обмежувальних заходів є невід’ємною складовою частиною впливу міжнародного співтовариства на російську федерацію (рф) з метою примушування її до зміни агресивної зовнішньої політики. Для України питання ефективності такого санкційного впливу має особливо важливе значення, оскільки суттєва нерівність в економічних і людських ресурсах між Україною та рф виключає можливість перемоги над останньою виключно воєнним шляхом.

Проблематика санкцій та інших обмежувальних заходів викликає неоднозначні оцінки як з позиції їх ефективності в цілому, так і щодо факторів, які впливають на досягнення бажаного результату. Водночас аналіз існуючих підходів до санкційної політики є необхідною передумовою для розробки науково обґрунтованого законодавчого регулювання та забезпечення ефективного практичного застосування санкційного механізму.

Дослідження включає комплексний та послідовний аналіз представлених в академічній літературі поглядів на забезпечення ефективності санкцій як інструменту впливу на учасника міжнародних відносин, що порушує норми міжнародного права або створює загрози для колективної безпеки. Охоплено період від 1967 року, коли Й. В. Гатлунг сформулював «наївну теорію санкцій», до сучасних академічних праць, присвячених переважно оцінці санкційного тиску на рф у контексті її воєнної агресії проти України.

Показано, що ефективність санкцій значною мірою залежить від правильного дизайну їх застосування, який має враховувати низку ключових чинників: мета застосування санкцій; економічні можливості суб’єкта застосування санкцій та підсанкційного суб’єкта; можливість забезпечення гнучкості санкційної політики суб’єкта застосування санкцій та здатність пристосування внутрішньої економіки та політики підсанкційного суб’єкта до нових умов функціонування. У підсумку зроблено висновок, що можливість лише орієнтовного прогнозування ефективності санкційного впливу вимагає постійного моніторингу, оцінки та оперативного коригування санкційної політики для досягнення максимального результату, а також для запобігання негативним наслідкам для глобальної економіки й безпеки.

Ключові слова: санкційна політика, міжнародне право, засоби впливу, російська агресія, економічний тиск, зовнішня політика.

The use of sanctions and other restrictive measures is an integral part of the international community’s influence on the russian federation to force it to change its aggressive foreign policy. For Ukraine, the effectiveness of such sanctions is particularly important, as the significant disparity in economic and human resources between Ukraine and russia makes it impossible to defeat the latter by military means alone.

The issue of sanctions and other restrictive measures gives rise to ambiguous assessments, both in terms of their effectiveness in general and in terms of the factors influencing the achievement of the desired result. At the same time, an analysis of existing approaches to sanctions policy is a prerequisite for the development of scientifically sound legislation and for ensuring the effective practical application of the sanctions mechanism.

The study provides a comprehensive and consistent analysis of the views presented in the academic literature on ensuring the effectiveness of sanctions as an instrument of influence on a party to international relations that violates international law or poses a threat to collective security. The article covers the period from 1967, when J.V. Gatlung formulated the “naive theory of sanctions”, to modern academic works devoted mainly to the assessment of sanctions pressure on russia in connection with its military aggression against Ukraine.

The article shows that the effectiveness of sanctions largely depends on the correct design of their application, which should take into account a number of key factors: the purpose of sanctions; the economic capabilities of the sanctioning authority and the sanctioned entity; the ability to ensure flexibility of the sanctioning authority’s sanctions policy; and the ability to adapt the domestic economy and the sanctioned entity’s policy to new operating conditions. Finally, the

article concludes that the possibility of only roughly predicting the effectiveness of sanctions requires constant monitoring, evaluation and prompt adjustment of sanctions policy in order to achieve maximum results and prevent negative consequences for the global economy and security.

Key words: *sanctions policy, international law, leverage, russian aggression, economic pressure, foreign policy.*

Постановка проблеми. Ситуація із застосуванням санкцій є дещо парадоксальною, адже при чисельних вказівках на те, що «санкції не працюють», суб'єкти міжнародних відносин продовжують знову і знову звертатися до цього інструменту. Таким чином питання щодо ефективності санкційного механізму і досі залишається відкритим. Визнання того, що санкції не лише мають двосторонні наслідки, впливаючи на економіку як підсанкційного суб'єкта, так і суб'єкта їх застосування, а й в умовах глобального ринку можуть призвести до істотних змін у всій архітектурі міжнародних економічних і фінансових зв'язків, потребує максимального врахування всіх факторів, що впливають на ефективність санкційного механізму. Водночас показники і фактори такої ефективності значною мірою залежать від конкретного історичного періоду та характеристик як суб'єкта застосування санкцій, так і підсанкційної сторони. Агресія росії проти України викликала нову хвилю інтересу до санкцій та інших обмежувальних заходів в академічних дослідженнях, адже розгляд цього питання є необхідним теоретичним підґрунтям для кожного випадку прийняття рішення щодо доцільності та умов застосування тих чи інших санкцій та обмежувальних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній академічній літературі різні аспекти щодо ефективності санкційного впливу розглядали В. Панченко (з метою оцінки ефективності санкцій як інструменту забезпечення національної безпеки) [1]; М. Ольшак (з позиції визначення ефективності економічних санкцій ЄС щодо рф) [2]; Ю. Малишева (для проведення дослідження ефективності застосування санкцій Ради Безпеки ООН з метою недопущення розповсюдження ядерної зброї) [3]; К. Громовенко (з метою дослідити міжнародно-правові аспекти ефективності економічних санкцій) [4]; О. Соколовська (з позиції ефективності санкцій як інструменту зовнішньополітичного впливу) [5], А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І. Ус, Г. Широкий та Р. Юлдашев (з позиції ефективності міжна-

родних санкцій як інструменту стримування воєнної агресії рф проти України) [6] та інші. Значна увага питанню ефективності економічних санкцій та інших обмежувальних заходів приділяється і в зарубіжній науковій літературі. Фактично початок цієї дискусії було закладено ще працями Й. В. Галтунга (J. V. Galtung) [7] у 60-их роках минулого століття, але єдина позиція і сьогодні відсутня. Серед досліджень останніх років можна виділити присвячене питанню ефективності економічних санкцій, запроваджених у відповідь на російську агресію, дослідження Дж. Цулуфаса (G. Tsouloufas) і М. Рочата (M. Rochat) [8], що стало як продовженням триваючої вже не одне десятиліття дискусії навколо питання про ефективність економічних санкцій в частині стосовно визначення економічних санкцій і їх видів, розуміння поняття ефективності санкцій, так і містить нові положення при аналізі ефективності санкцій останніх років проти рф. В цілому ж питанню ефективності санкцій в академічній літературі приділяється значна увага, проте підходи та позиції дослідників мають суттєві відмінності, що вимагає їх комплексного розгляду.

Метою дослідження є огляд представлених в академічній літературі позицій стосовно ефективності міжнародних економічних санкцій та факторів, що впливають на таку ефективність.

Виклад основного матеріалу. Останнє століття стало часом істотної перебудови системи міжнародних відносин, включаючи вибір засобів впливу на суб'єктів таких відносин, чия поведінка створює небезпеку як для окремих країн, так і для світового співтовариства в цілому. Руйнівні наслідки воєнних конфліктів ХХ століття у сукупності із швидким розвитком технологій призвели до обґрунтованих побоювань, що кожен черговий воєнний конфлікт створює ризики не лише для його учасників, а й може мати незворотній вплив на життя людства в цілому. Глобалізація ринків, з одного боку, робить міжнародні економічні відносини більш вразливими, проте, з іншого, дає їх учасникам інструмент впливу невоєнно-

го характеру – санкції та інші обмежувальні заходи, що може бути використаний для примушення порушника міжнародних норм до відмови або припинення діяльності, що загрожує національній або колективній безпеці.

Санкційний вплив як інструмент примушення до певних дій або утримання від них має тривалу історію. Перші згадки про застосування заходів економічного впливу як інструменту до примушення до певних дій, належать ще до часів античності. Зокрема, С. Чан та А. К. Друрі (S. Chan, A. C. Drury), досліджуючи розвиток санкційного механізму в історичному аспекті, наводять у якості найдавнішого прикладу застосування економічних санкцій суб'єктами міжнародних відносин так званий Мегаріанський декрет, що забороняв ведення торговельної діяльності на афінських ринках купцям з Мегари [9]. Цей декрет вважається першим європейським прикладом застосування того, що сьогодні характеризується як торговельне ембарго.

Водночас початок більш-менш широкого наукового обговорення питання ефективності міжнародного санкційного впливу та факторів, що впливають на його ефективність, починається лише в середині минулого століття. Зазвичай у якості першого дослідження цієї тематики називається праця норвезького соціолога Йохана В. Галтунга (J.V. Galtung) «Про вплив міжнародних економічних санкцій: на прикладі Родезії» [7]. Основою висновків дослідника стала так звана «наївна теорія санкцій», що полягала у критичному підході до оцінки ефективності санкцій, виходячи лише з показника спричинених економічних збитків, що зазнав підсанкційний суб'єкт. Ним також зауважується на необхідності чіткого визначення мети застосування санкцій як одного з головних факторів їхньої ефективності, адже саме мета обумовлює вибір максимально адекватної ситуації механізму впливу і дозволяє уникнути ситуації, коли застосування санкцій стимулює механізм шантажу з боку підсанкційного суб'єкта, коли відмова від порушення норм міжнародного права буде ставитись ним в залежність від послаблення санкційного тиску.

Розглядаючи конкретний приклад застосування ембарго з боку ООН проти Родезії,

Й. В. Галтунг оспорує позицію, відповідно до якої запорукою ефективності санкційного впливу є те, що економічні складнощі в підсанкційній країні призводять до погіршення життя пересічних громадян, що призводить зрештою до зростання невдоволення існуючою владою і стає підставою для виконання цієї владою вимог суб'єкта санкційного впливу задля уникнення подальшої дестабілізації внутрішньої ситуації. Дослідник зазначає, що ефект часто може бути і протилежним, коли економіка підсанкційної країни виявляється достатньо гнучкою, або коли правляча влада використовує ситуацію на свою користь, об'єднуючи внутрішні сили з метою протистояти зовнішньому впливу.

Пізніше, досліджуючи ідеї Й. В. Галтунга, Л. Джонс (L. Jones) [10] назвав їх песимістичним підходом до визначення ефективності санкційного механізму. В інших дослідженнях було наведено більш пізній приклад класичного випадку невдалого застосування санкцій – зіркове ембарго США проти СРСР 1980 року, що мало на меті примусити СРСР відмовитися від своїх планів щодо Афганістану. Проте урядом СРСР були знайдені альтернативні варіанти, а економіці США санкції коштували 2,3 млрд доларів та втрати домінуючої позиції в сфері імпорту зерна до СРСР [11, с. 194].

Водночас приклади невдалого застосування санкцій не стали перешкодою для продовження практики санкційного впливу. В 1975–1976 році США вводять санкції проти Південної Кореї, які з позиції досягнення мети – відмови Південної Кореї від купівлі заводу з переробки ядерного палива, можна вважати успішними. Досягли своєї мети і санкції США проти Тайваню у 1976–1977 році. До значних економічних втрат підсанкційного суб'єкта призвели у 1982–1986 роках санкції Південної Африки проти Лесото. До втрати від 42 до 48 % ВВП призвели санкції США та ООН проти Іраку у 1990 році. Таким чином, ефективність міжнародних економічних санкцій не може оцінюватись однозначно.

Наприкінці XX століття оцінка ефективності санкцій в академічній літературі дещо змінюється. У 1990 році своє дослідження «Перегляд економічних санкцій» публікують Г. К. Хафбауэр, Дж. Дж. Шотт та К. А. Елліотт

(G.C. Hufbauer, J.J. Schott, K.A. Elliott) [12]. Дослідники пропонують оцінку 103 випадків застосування санкцій в період з 1914 по 1984 рік на основі 16-бальної шкали ефективності. Використовуючи підхід, за яким результат, що перевищував 8 балів, визначався як такий, що свідчив про значну ефективність, дослідники заявили про ефективність принаймні третини з досліджених ними випадків застосування санкцій, що дозволяє відійти від категоричної позиції щодо неефективності або вкрай низької ефективності санкційного впливу. Підсумовуючи фактори, що сприяли ефективності застосування санкцій, автори окремо виділяють такі чинники, як підтримка з боку третіх сторін та супроводження санкційного впливу іншими заходами (включаючи воєнні операції, які були визнані авторами більш ефективними за дипломатичні заходи).

Продовжуючи вивчення питання ефективності санкцій, Л. Девіс і С. Енгерман (L. Davis, S. Engerman) вказують на те, що прийняття рішення про застосування санкцій вимагає насамперед оцінки можливостей обох сторін – як підсанкційної, так і тієї, що є суб'єктом санкційного впливу, адже застосування санкцій неодмінно буде мати двосторонній вплив на економіку. Як зазначається авторами, світовий досвід показує, що ВВП суб'єкта успішного санкційного впливу зазвичай перевищував ВВП підсанкційного суб'єкта мінімум в десять разів, а найчастіше – в п'ятдесят і більше. При цьому конкретна мета санкційного впливу вимагає і конкретної переваги у розмірі ВВП. Зокрема, для досягнення цілі «обмежені зміни в політичному курсі» економіка суб'єкта санкційного впливу мала перевищувати економіку підсанкційного суб'єкта не менш ніж в 200 разів, а для досягнення цілі «дестабілізація» – у 400 разів. Застосування санкцій до відносно рівного суб'єкта, таким чином, оцінюється дослідниками як занадто ризикована для економіки суб'єкта застосування санкцій, а отже прийняття такого рішення буде виправданим лише в разі, коли мета застосування санкцій пов'язана із необхідністю протидіяти набагато більшим небезпекам, ніж можливі економічні втрати для суб'єкта санкційного впливу. Серед умов ефективності санкційного впливу дослідники називають також географічну близькість

суб'єкта санкційного впливу та підсанкційного суб'єкта та моделі економічної взаємодії [11, с. 191]. При цьому, вже на час проведення дослідження (2003 рік) зазначалося, що в умовах сучасного розвитку комунікацій повна економічна ізоляція підсанкційного суб'єкта є недосяжною метою. Щодо запропонованого дослідниками фактору географічної близькості, то він буде мати значення лише для окремих категорій санкцій.

Продовжуючи тему ефективності санкцій в контексті визначення їхньої мети, Н. Цагуріас і Н.Д. Уайт (N. Tsagourias, N.D. White) звертають увагу на можливість застосування санкцій та інших обмежувальних заходів не лише в разі порушення норм міжнародного права, а також у якості превентивного засобу, коли їх застосування спрямовано не на припинення, а на попередження протиправних дій проти конкретної країни, а також як реакція на дії, що призвели або можуть призвести до дестабілізації миру в цілому [13, с. 220–221]. Таким чином, поняття санкцій розширюється з реакції на протиправні дії до реакції або превенції.

Дискусія навколо питання ефективності санкцій знову посилюється після 2014 року, коли почалася російська воєнна агресія проти України, а застосування санкцій стало одним із провідних інструментів «стратегічного планування» у всьому світі [14]. Так, К.К. Каваклі, Ж.Т. Шатаньє та Э. Хатипоглу (K.C. Kavakli, J.T. Chatagnier, E. Hatipoglu) розглядають питання ефективності санкцій, спираючись на так звану максиму Шеллінга, який стверджував, що в основі сильної переговорної позиції знаходяться дві здатності: витримувати біль і спричиняти біль. Дослідники розкривають зміст цього підходу як здатність вирішувати міжнаціональні конфлікти завдяки максимізації втрат противника так мінімізації власних втрат [15].

З позиції підсанкційного суб'єкта його втрати можуть бути мінімізовані двома основними способами: зовнішньою заміною і внутрішнім заміщенням. Перша полягає в переорієнтації торгівлі на альтернативних торговельних партнерів, тоді як друга – в адаптації власних галузей виробництва до нових реалій. У якості вдалого використання інструменту внутрішнього заміщення знову наводиться досвід Родезії

у протистоянні санкційному впливу протягом десяти років (з 1960 по 1970 рік). Прикладом застосування зовнішньої заміни стала тактика, застосована Південною Африкою у 80-х роках ХХ століття, коли країні вдалося відновити 86% експортного обороту, втраченого внаслідок санкцій.

Підсумовуючи результати своїх досліджень, автори роблять висновок про те, що визначальну роль в ефективності санкційного впливу відіграє те, наскільки сильним є становище суб'єкта санкційного впливу на конкретному ринку, у той час як сильне становище на ринку підсанкційного суб'єкта, а також наявність в його арсеналі значної кількості альтернативних варіантів, істотно зменшує ймовірність досягнення санкційної мети. Автори також звертають увагу на необхідність підтримки санкцій з боку третіх сторін, а також блокування виходу підсанкційного суб'єкта на альтернативні ринки як на фактори, що впливають на ефективність санкцій. Таким чином, йдеться про санкційний дизайн, що передбачає не лише застосування санкцій, а й створення умов для їх застосування [15].

Продовжуючи дослідження питання ефективності санкційного впливу, Л. Джонс (L. Jones) також вказує на те, що досягнення визначеної суб'єктом санкційного впливу мети є лише одним з показників їх ефективності. Дослідник зауважує на неадекватності такої обмеженої оцінки і підкреслює, що при вирішенні питання про ефективність застосування конкретних санкцій мають враховуватись також наслідки, які таке застосування мало як для самого суб'єкта їх застосування, так і для міжнародної системи в цілому. Це можна сформулювати так, що санкції мають бути застосовано таким чином, щоб вони не спрацювали проти самого суб'єкта санкційного впливу. Варто також звернути увагу на висловлену Л. Джонсом думку про те, що задекларована і справжня мета санкційного впливу може розрізнятися, зокрема як латентною, так і відкритою. Прикінцевою метою санкцій можуть бути зміни в міжнародній системі [10]. Таким чином, оцінка ефективності санкцій не обмежується визначенням досягнення ними лише задекларованого результату, а має враховувати і можливу латентну мету.

Водночас в академічній літературі ХХІ століття продовжує зберігатися і спрощений підхід до визначення ефективності санкційного впливу. Так, Дж. Мастерс (J. Masters), слушно вказуючи на те, що визначення ролі та оцінка ефективності санкційного механізму вимагає окремого аналізу у кожному конкретному випадку застосування санкцій, адже кожного разу вони визначаються конкретними умовами, та все ж вважає, що основним показником успішності є те, наскільки застосування санкцій дозволило вирішити завдання та досягти мети, заради якої був застосований санкційний механізм. В якості такої мети, на думку автора, можуть виступати примушування до певних дій чи утримання від певних дій, репутаційне чи інше покарання за порушення норм міжнародного права, протидія чи припинення терористичної діяльності, примушення до демократичних змін та забезпечення дотримання прав людини тощо [16].

Саме на сучасному етапі в академічній літературі все частіше використовується термін «розумні санкції». Зокрема, Дж. Каetano, А. Гальєро, А. Калейро (J. Caetano, A. Galego, A. Caleiro) намагаються максимально об'єднати показники ефективності санкцій і роблять на основі цього аналізу низку висновків щодо їх можливої ефективності. Зокрема, дослідники стверджують, що ефективність буде вище для санкцій фінансового і воєнного характеру, нижчою – для торговельних санкцій. В залежності від мети більш ефективними будуть санкції, спрямовані на просування демократичних цінностей, тоді як санкції, що мають на меті зміну політичного режиму або антитерористичний характер, показують порівняно нижчу ефективність. Водночас автори звертають увагу на динамічність характеристик як суб'єкта, так і об'єкта санкційного впливу, що неодмінно впливає на ефективність санкцій, яка вимагає, таким чином, врахування політичних і економічних складових [17].

Розглядаючи фактори забезпечення ефективності санкційного впливу в ХХІ столітті, слід також зауважити, що, по-перше, зростає його роль саме для забезпечення колективної безпеки, по-друге, можливості для використання санкційного механізму для цієї мети значною мірою пов'язані з об'єктивними умова-

ми функціонування сучасного ринку, однією з основних ознак якого є глобалізація. Водночас глобалізація має двосторонній вплив, з одного боку створюючи безпрецедентні можливості розвитку бізнесу, з іншого – створює такі самі можливості для використання світових ринкових і фінансових інструментів для забезпечення діяльності злочинних режимів, тероризму, наркоторгівлі, незаконної торгівлі зброєю тощо. Така діяльність створює небезпеку для світу в цілому.

Таким чином, прийняття рішення про застосування санкцій вимагає міждисциплінарного аналізу, що дозволяє певною мірою надати відповіді на питання щодо їх доцільності, обґрунтованості й можливих наслідків. Але жоден з аналізів не дає однозначної відповіді. Саме на це звертають увагу Г. Фельбермсир, Т. К. Морган, К. Сиропулос, та Ю. В. Йотов (G. Felbermsyr, T. C. Morgan, C. Syropoulos, Y. V. Yotov), які наголошують, що санкції є інструментом непрямого впливу, що ускладнює прогнозування їх наслідків. До того ж дослідники вказують на те, що економічні наслідки санкцій можуть змінюватися разом з політичними змінами, а також, що самі результати застосування санкцій можуть викликати ці зміни. Таким чином, застосування санкцій є як наслідком політичного рішення, так і рушійною силою політичних змін [18].

Варто також враховувати, що мета санкцій може змінюватись виходячи з конкретних обставин. Так, наприклад, аналізуючи санкційну політику Європейського Союзу проти росії у зв'язку із агресією проти України, К. Мейсснер та К. Гразіані (K. Meissner, C. Graziani) вказують на зміну самого дизайну санкцій, що відбувся починаючи з 2014 року, коли від реакції на порушення норм міжнародного права вони набували все більш широкого змісту враховуючи зростаючі геополітичні загрози. Таким чином санкційний вплив ставав все більш всеосяжним [19, с. 390].

В якості окремого напрямку досліджень в академічній літературі приділяється також увага ефективності гіпотетичного та фактичного впливу санкцій. Зокрема, досліджуючи санкційний вплив на торговельні відносини, С.К. Афесоргбог (S.K. Afesorgbog) звертає увагу на те, що загроза застосування санкцій

призводить до збільшення обсягів торгівлі, яке може бути пояснено прагненням створення певного запасу [20]. Водночас така оцінка не є однозначною.

Окремої уваги заслуговує зауваження Т. Пала (T. Pala) щодо відсутності єдиного підходу до термінології, що використовується у зв'язку із застосуванням санкцій, зокрема щодо необхідності розрізняти поняття ефективності та результативності санкційного впливу. Визначаючи ефективність як здатність до досягнення визначеної мети, дослідник також зазначає, що національні уряди все ще продовжують звертатися до застосування санкцій за відсутності визначення підходів до оцінки їх ефективності, що робить таке застосування хаотичним. Водночас такий підхід кожного разу буде індивідуальним, оскільки кожен випадок застосування санкцій відбувається в конкретному контексті, що унеможливорює створення якогось універсального підходу. Разом з тим виділяються такі фактори, що підвищують ефективність санкційного впливу, як його поєднання з іншими інструментами впливу на підсанкційного суб'єкта та значні економічні переваги суб'єкта застосування санкцій [21, с. 256–257].

Висновок. Ефективність санкційного впливу не лише обумовлюється цілою низкою факторів, а й здатне змінюватися в залежності від змін, які застосування такого впливу в умовах глобального ринку неодмінно викликає в архітектурі міжнародних економічних відносин. Таким чином можна стверджувати про відсутність універсального підходу до застосування санкцій та інших обмежувальних заходів, що забезпечували б їх ефективність. Проте це не виключає необхідність врахування факторів, що можуть тим чи іншим чином впливати на ефективність застосування санкційного механізму. В основі прогнозування ефективності санкційного впливу перебуває чітке визначення його мети, об'єктивна оцінка економічних можливостей суб'єкта застосування санкцій та підсанкційного суб'єкта, а також вірогідність участі третіх сторін в здійсненні санкційного впливу. В процесі застосування санкційного механізму обрані санкцій та інші обмежувальні заходи мають адаптуватися крізь призму конкретних обставин, що зрештою створює індивідуальний санкційний дизайн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Панченко В. Г. Економічні ефекти санкцій як інструменту зовнішньої політики в контексті досягнення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 16–21. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2017/5.pdf (дата звернення: 28.02.2025).
2. Ольшак М. В. Ефективність економічних санкцій ЄС щодо рф. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 4. С. 128–133. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/4_2023/19.pdf (дата звернення: 28.02.2025).
3. Малишева Ю. В. Проблема ефективності застосування санкцій Ради Безпеки ООН до країн-порушників режиму нерозповсюдження ядерної зброї. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 367–372. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkur_2013_4_90.pdf (дата звернення: 28.02.2025).
4. Громовенко К. В. Економічні санкції : міжнародно-правові аспекти ефективності. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 4. С. 70–77. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/ffda2069-a487-4ef2-9a72-c084b5287036> (дата звернення: 28.02.2025).
5. Соколовська О. М. Санкції як засіб зовнішньополітичного впливу. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3 (55). С. 82–86. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/269556> (дата звернення: 28.02.2025).
6. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України : аналіт. доп. / А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І. Ус, Г. Широкий, Р. Юлдашев ; за заг. ред. М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2023. 76 с. (Серія «Міжнародні відносини»). DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.10> (дата звернення: 28.02.2025).
7. Galtung, J. On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia. *World Politics*. 1967. Volume 19. № 3. P. 378–416. URL: <https://www.jstor.org/stable/2009785> (date of access: 28.02.2025).
8. Tscouloufas, G., Rochat, M. Revisiting the effectiveness of economic sanctions in the context of Russia's invasion of Ukraine. *Canadian Foreign Policy Journal*. 2023. Volume 29. Issue 3. P. 285–300. DOI: <https://doi.org/10.1080/11926422.2023.2198247> (date of access: 28.02.2025).
9. Chan, S., Drury, A.C. Sanctions as Economic Statecraft: An Overview. In: Chan, S., Drury, A.C. (eds) *Sanctions as Economic Statecraft. International Political Economy Series*. 2000. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230596979_1 (date of access: 28.02.2025).
10. Jones, L. Evaluating the success of international sanctions: a new research agenda. *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*. 2020. № 125. P. 39–60. URL: <https://www.raco.cat/index.php/RevistaCIDOB/article/download/374655/468688/> (date of access: 28.02.2025).
11. Davis, L., Engerman, S. History Lessons: Sanctions – Neither War nor Peace. *Journal of Economic Perspectives*. 2003. Volume 17. № 2. P. 187–197. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/089533003765888502> (date of access: 28.02.2025).
12. Hufbauer, G.C., Schott, J.J., Elliott, K.A. Economic Sanctions Reconsidered. 1990. *Peterson Institute*. 934 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Economic_Sanctions_Reconsidered_History.html?id=etyVmnP0rG8C&redir_esc=y (date of access: 28.02.2025).
13. Tsagourias N, White N.D. *Collective Security: Theory, Law and Practice*. Cambridge University Press. 2013. URL: https://assets.cambridge.org/9781107015401/frontmatter/9781107015401_frontmatter.pdf (date of access: 28.02.2025).
14. Meyer, K.E., Fang, T., Panibratov, A.Y., Peng, M.W., Gaur, A. International business under sanctions. *Journal of World Business*. 2023. Volume 58. Issue 2. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2023.101426> (date of access: 28.02.2025).
15. Kavakli, K.C., Chatagnier, J.T., Hatipoglu, E. The Power to Hurt and the Effectiveness of International Sanctions. *The Journal of Politics*. 2019. № 82(3). URL: https://www.researchgate.net/publication/337433176_The_Power_to_Hurt_and_the_Effectiveness_of_International_Sanctions (дата звернення: 28.02.2025).
16. Masters, J. What are Economic Sanctions? *Council on Foreign Relations*. 2024. URL: <https://www.cfr.org/background/what-are-economic-sanctions> (дата звернення: 28.02.2025).
17. Caetano, J., Galego, A., Caleiro, A. On the Determinants of Sanctions Effectiveness: An Empirical Analysis by Using Duration Models. *MDPI. Economies*. 2023. Volume 11. Issue 5. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7099/11/5/136> (дата звернення: 28.02.2025).
18. Felbermsyr, G., Morgan, T.C., Syropoulos, C., Yotov, Y.V. Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. *European Economic Review*. 2021. Volume 135. URL: <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2021.103720> (дата звернення: 28.02.2025).

19. Meissner, K., Graziani, C. The transformation and design of EU restrictive measures against Russia. *Journal of European Integration*. 2023. Volume 45. Issue 3. P. 377–394. URL: <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2190105> (дата звернення: 28.02.2025).
20. Afesorgbog, S.K. The impact of economic sanctions on international trade: How do threatened sanctions compare with imposed sanctions? *European Journal of Political Economy*. 2019. Volume 56. P. 11–26. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2018.06.002> (дата звернення: 28.02.2025).
21. Pala, T. The Effectiveness of Economic Sanctions: A Literature Review. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*. 2021. № 14(1). P. 239–259. URL: https://www.researchgate.net/publication/351575962_The_Effectiveness_of_Economic_Sanctions_A_Literature_Review (дата звернення: 28.02.2025).

Махно А. А.,
*аспірантка кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ СЛОВА ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

LEGAL REGULATION OF FREEDOM OF SPEECH OF PUBLIC SERVANTS IN SOCIAL MEDIA: FOREIGN EXPERIENCE

Статтю присвячено дослідженню досвіду зарубіжних країн щодо порядку регулювання здійснення публічними службовцями права на свободу слова під час комунікації в соціальних мережах. Зокрема, з'ясовано особливості нормативної регламентації цього процесу на прикладі п'яти держав, у законодавстві яких досить детально визначено обмеження, яких мають дотримуватися публічні службовці під час спілкування у соціальних мережах, розмежовано правила для особистого та офіційного використання соціальних мереж, а також враховано сучасні виклики, які можуть виникати у процесі такої інтернет-комунікації. До переліку досліджуваних країн увійшли Мальта, Нова Зеландія, Німеччина, Велика Британія та Сполучені Штати Америки.

На підставі проведеного дослідження встановлено особливості нормативно-правового забезпечення регулювання свободи слова публічних службовців у соціальних мережах. Так, переважно відповідне регулювання міститься в окремому документі або документах, спеціально присвячених питанню комунікації публічних службовців у соціальних мережах. До того ж такі акти базуються на положеннях законодавства, яке регламентує етичну поведінку, правила цифрової комунікації, збереження конфіденційної інформації, захист даних, надання публічних послуг тощо. З'ясовано сутність принципів, які мають дотримуватися під час спілкування в інтернет-просторі задля запобігання завданню шкоди репутації публічної служби. Встановлено особливості відповідальності службовців за недотримання правил щодо здійснення свободи слова у соціальних мережах.

Проаналізовано окремі судові справи, які демонструють типові недоліки, притаманні комунікації публічних службовців в соціальних мережах у деяких з досліджуваних країн. Встановлено позиції іноземних судів щодо обмежень, яких мають дотримуватися публічні службовці для того, щоб їх спілкування у мережі не призводило до негативних наслідків.

За результатами проведено аналізу систематизовано позитивні риси, притаманні правовому регулюванню здійснення свободи слова публічними службовцями у соціальних мережах у зарубіжних країнах. Наголошено, що відповідні правила можуть бути імplementовані й до законодавства України.

Ключові слова: *службове право, публічна служба, державна служба, свобода вираження поглядів, інтернет-комунікація, досвід іноземних держав.*

The article studies the experience of foreign countries with regard to the procedure for regulating the exercise of the right to freedom of speech by public servants when communicating on social media. In particular, the author examines the peculiarities of regulatory framework for this process on the example of five countries whose legislation defines in sufficient detail the restrictions which public servants must adhere to when communicating in social media, distinguishes between the rules for personal and official use of social media, and also takes into account the current challenges which may arise in the course of such online communication. The countries studied include Malta, New Zealand, Germany, the United Kingdom and the United States of America.

Based on the study, the author identifies the peculiarities of the legal framework for regulating the freedom of speech of public servants in social media. For example, the relevant regulation is mostly contained in a separate document or documents specifically dedicated to the issue of communication of public servants in social media. In addition, such acts are based on the provisions of legislation regulating ethical behaviour, rules of digital communication, preservation of confidential information, data protection, provision of public services, etc. The author clarifies the essence of the principles which should be observed when communicating in the Internet space in order to prevent damage to the reputation of the public service. The author identifies the peculiarities of liability of public servants for non-compliance with the rules on the exercise of freedom of speech in social media.

The author analyses certain court cases which demonstrate typical shortcomings inherent in communication of public servants in social media in some of the countries under study. The author identifies the positions of foreign courts

regarding the restrictions that public servants must adhere to so that their online communication does not lead to negative consequences.

Based on the results of the analysis, the author systematizes the positive features inherent in the legal regulation of the exercise of freedom of speech by public servants in social media in foreign countries. The author emphasizes that the relevant rules may be implemented in Ukrainian legislation.

Key words: *service law, public service, civil service, freedom of expression, Internet communication, experience of foreign countries.*

Постановка проблеми. В умовах цифровізації все більшої актуальності набуває питання про шляхи та допустимі межі комунікації публічних службовців з громадянами в мережі «Інтернет». Спеціальний статус публічних службовців накладає на них низку обмежень під час здійснення такої комунікації. Цілком логічно, що відповідні обмеження мали б бути легально закріпленими у положеннях нормативно-правових актів, які визначають особливості статусу різних категорій публічних службовців. Незважаючи на це, в українській практиці законотворення поки відсутні ґрунтовні та достатньо деталізовані норми, які б дозволяли чітко встановити ряд заборон, які поширюються на представників публічної служби як під час здійснення ними своїх службових повноважень, так і в межах особистого приватного користування соціальними мережами.

Окремі положення щодо правил ведення соціальних мереж закріплено лише в Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (пункт 2 розділу II) [1] та Кодексі суддівської етики (стаття 20) [2]. Таке правове регулювання не можна назвати повним, оскільки аналогічні норми відсутні щодо прокурорів, поліцейських та представників політичних посад публічної служби, а чинні положення щодо державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування та суддів містять досить узагальнене поверхнєве регулювання. Водночас досвід зарубіжних країн показує, що правове регулювання ведення соціальних мереж для публічних службовців має бути достатньо чітким та деталізованим задля уникнення потенційних порушень та завдання шкоди авторитету публічної служби в цілому. З огляду на це постає потреба дослідити досвід зарубіжних країн щодо порядку регламентації свободи слова публічних службовців в соціальних мережах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що питання цифрової комунікації протягом останніх років набуває все більшої актуальності, проблематика щодо меж здійснення свободи слова публічних службовців у соціальних мережах поки не стало предметом ґрунтовного аналізу в українській юридичній науці. Водночас ця тематика активно обговорюється серед зарубіжних юристів. Зокрема, проблемні питання, присвячені досліджуваній темі, висвітлюють у своїх працях Г. Боеше, В. Кортеллесса, Д.Р. Герін-молодший тощо.

Мета статті – з'ясувати особливості правового регулювання здійснення свободи слова публічними службовцями в соціальних мережах на підставі вивчення передового досвіду Мальти, Нової Зеландії, Німеччини, Великої Британії та США.

Виклад основного матеріалу. Ступінь деталізації правового регулювання комунікації публічних службовців у мережі «Інтернет» подекуди суттєво відрізняється у різних країнах. Одна з причин цього полягає у кількості практичних кейсів, які супроводжувалися дискусійними поглядами на їх розв'язання, що і зумовило потребу в поглибленні деталізації регулювання. Нижче буде представлено аналіз іноземних нормативних актів та коментарів до них щодо правил використання соціальних мереж у порядку розлогості такої деталізації.

Мальта. Мальтійське правове регулювання містить чи не найбільш вичерпний опис порядку реалізації свободи слова публічними службовцями в соціальних мережах. У цій країні окреслена сфера регламентується положеннями Політики щодо використання соціальних мереж на публічній службі № 21/2015 [3]. До того ж публічні службовці мають орієнтуватися на Закон про державне управління, включаючи Кодекс етики [4], Закон про державну таємницю [5], Закон про захист даних [6], Кодекс управління державними послугами

[7], Консолідовані стандарти якості послуг [8], Участь у політичному житті та спілкування з медіа [9; 10] тощо. Крім цього, передбачається, що керівники окремих структурних підрозділів органів влади можуть розробляти власні внутрішні письмові правила, які будуть спеціально адаптовані до потреб та особливостей функціонування таких структурних підрозділів. Положення усіх наведених актів застосовуються як до особистого, так і до офіційного спілкування мальтійських публічних службовців у соціальних мережах незалежно від того, така комунікація здійснюється під час робочого часу чи поза ним, а також незалежно від того, використовується офіційне чи особисте технічне обладнання.

Головний принцип, на якому має базуватися така комунікація, полягає у тому, щоб використання соціальних мереж не принижувало, не погіршувало та не ставило під загрозу репутацію публічної служби в цілому. На особисту комунікацію мальтійське законодавство поширює п'ять ключових правил. По-перше, публікуючи коментарі в Інтернеті особисто, працівники не повинні ні стверджувати, ні натякати, що вони говорять від імені держави чи публічної служби. Водночас службовці повинні зазначати застереження про те, що висловлені ними погляди є їх власними і не відображають погляди міністерства / департаменту / ради / комітету, в яких вони працюють. По-друге, службовці не можуть робити на особистих акаунтах пости, пов'язані з їх службовими обов'язками, якщо дописи, які містять таку інформацію, до цього не були офіційно опубліковані на спеціальних ресурсах від імені відповідних органів влади. Тобто публічні службовці в особистих цілях можуть лише *повторно* опублікувати новини про свою службову діяльність (з метою розповсюдження такої інформації), однак тільки за умови, що ці повторні публікації не принижують, не погіршують або не ставлять під загрозу репутацію публічної служби. По-третє, публікації в соцмережах не повинні розголошувати будь-яку конфіденційну або пов'язану з роботою інформацію. Будь-яка інформація та фотографії, пов'язані з виконанням службових обов'язків, проведенням офіційних зустрічей та заходів, не підлягають розголошенню чи оприлюдненню в медіа в особистих цілях.

По-четверте, публічним службовцям заборонено використовувати офіційні облікові записи чи вебсайти з приватною метою. По-п'яте, незважаючи на те, що представникам органів влади не заборонено спілкуватися з колегами в соціальних мережах, все ж їм рекомендується заздалегідь оцінювати потенційні наслідки від такої комунікації, щоб це не вплинуло на імідж публічної служби [3].

Що стосується офіційної комунікації публічних службовців, то на професійну сферу поширюються такі правила. Очікується, що всі посадові та службові особи будуть дотримуватися таких же високих стандартів професійної поведінки в Інтернеті, як і під час здійснення службових обов'язків офлайн. Також вони мають дотримуватися правила щодо нерозголошення конфіденційної інформації, їх публікації не повинні бути наклепницькими та не спричиняти конфлікту інтересів. Насамкінець особа, яка користується соціальними мережами, повинна гарантувати, що її комунікація через такі платформи не завдає шкоди репутації публічній службі та відповідає вимогам Кодексу етики [4].

Досить важливим є положення про можливість притягнення до відповідальності тих публічних службовців, які порушують окреслені вище правила. Зокрема, у разі порушення політики щодо комунікації в соціальних мережах до службовців застосовуються дисциплінарні стягнення [3].

Нова Зеландія. У цій державі, подібно до Мальти, існують відокремлені правила щодо особливостей використання соціальних мереж публічними службовцями в особистих та офіційних цілях. Цим питанням присвячено окремі документи.

Так, приватна сфера врегульована Інструкцією щодо особистого використання соціальних мереж публічними службовцями [11]. Відповідно до цього регулювання, з одного боку, публічні службовці можуть вільно використовувати соціальні мережі у своєму приватному житті так само, як й інші громадяни. Водночас, з іншого боку, до всіх видів їх інтернет-комунікації поза роботою застосовуються стандарти доброчесності та політичної нейтральності. У цьому контексті принцип забезпечення політичної нейтральності означає відокремлення

особистих політичних коментарів представників публічної служби в медіа (в тому числі й у соціальних мережах) від робочого життя. Автори Інструкції наводять приклад, що, серед іншого, це стосується того, що публічні службовці не повинні пов'язувати свої особисті політичні коментарі зі своїм робочим профілем у LinkedIn. Інше правило щодо ведення соціальних мереж зобов'язує публічних службовців утримуватися від розміщення в Інтернеті скарг щодо їх роботи, а також запобігати випадкам вияву неповаги до інших осіб під час користування соціальними мережами [11].

У межах здійснення офіційної комунікації в соціальних мережах представники органів влади мають опиратися на вимоги Інструкції щодо офіційного використання соціальних мереж публічними службовцями [12]. У цьому акті зазначено, що публічні інституції повинні розробити політику щодо соціальних мереж, яка буде визначати, яким чином ці органи використовуватимуть соціальні мережі у своїй роботі. Така політика повинна чітко окреслювати:

1) основні обов'язки публічних службовців відповідно до Стандартів доброчесності та поведінки та Керівництва щодо політичної нейтральності. У межах вимог, окреслених у цих документах, представники органів влади повинні використовувати соціальні мережі в офіційній якості;

2) важливість поваги та захисту особистої інформації людей у соціальних мережах відповідно до зобов'язань за законодавством про конфіденційність;

3) інші відповідні закони і політику, яка визначає, як службовці повинні використовувати соціальні медіа в офіційній якості (наприклад, в Новій Зеландії це передбачає необхідність посилання на Закон про офіційну інформацію 1982 року [13]).

Окремі правила також стосуються порядку розміщення офіційних публікацій. Зокрема, публічні інституції повинні оприлюднювати будь-яку інформацію в соціальних мережах лише з чітко окресленою діловою метою, яка має прямий зв'язок з виконанням функцій конкретного органу. Для цього мають дотримуватися такі основні принципи:

1) неупередженості та політичної нейтральності. Це означає, що в офіційних публікаціях

представників органів влади не повинна прослідковуватися підтримка певних політичних партій;

2) фактичності та точності. Тобто якщо орган влади надає інформацію про державну політику, то такі відомості мають ґрунтуватися на фактах, а не на суб'єктивній думці окремих публічних службовців. До того ж є одне важливе розмежування у колі повноважень різних представників публічної служби: державним службовцям дозволено лише публічно пояснювати політику уряду, у той час як міністр може ще й виправдовувати або схвалювати її [12].

В Інструкції щодо офіційного використання соціальних мереж публічними службовцями наголошується, що публічні службовці повинні з обережністю ставити «лайки» або повторно опублікувати вміст, яким поділилися інші облікові записи. Вони повинні ретельно зважувати, чи переваги від цього переважають потенційні ризики, адже «лайки» та репости з великою вірогідністю сприйматимуться як схвалення тієї чи іншої інформації [12].

Останній пункт – це правила надання відповідей публічних службовців на приватні чи публічні повідомлення та коментарі. За загальним правилом, під час такої комунікації на платформах соціальних мереж в офіційній якості представники органів влади повинні дотримуватися тих самих вимог, що застосовуються й до будь-яких інших сфер їх офіційного спілкування [12].

Німеччина. У Саксонії, серед іншого, правила користування соціальними мережами для публічних службовців викладено у Правилах поведінки щодо приватного використання соціальних мереж державними службовцями та працівниками (персоналом) [14]. Так, загалом державні службовці можуть вільно реєструватися в соціальних мережах, створювати власний профіль або використовувати соціальні мережі будь-яким іншим способом за призначенням. Водночас використання має здійснюватися таким чином, щоб воно відповідало рівню довіри, якого вимагає професія державного службовця (параграф 34, речення 3 Закону про державну службу [15]). Довіра суспільства до неупередженості та ефективності виконання завдань на державній службі не повинна бути підірвана використанням соціальних мереж.

Це стосується фотографій і відео, особливо якщо службовці з'являються в уніформі та/або з предметом, характерним для їх професійної сфери діяльності (наприклад, зі службовим посвідченням, службовим жетоном, табельною зброєю), а також текстових публікацій (наприклад, щодо необ'єктивної критики роботодавця чи третіх осіб та щодо висловлювань про внутрішні службові справи) [14].

Реалізуючи своє право на свободу слова у соціальних мережах, службовці мають чітко окреслювати, що вони висловлюють свою особисту думку, яка не є офіційною позицією роботодавця. При цьому важливо переконатися, що особиста та офіційна інформація не змішуються, адже у читачів не повинно скластися враження, що думка, яку представляє державний службовець у межах особистого користування соціальними мережами, є офіційною заявою (стаття 41 Правил обслуговування [16]). Щоб запобігти цьому, рекомендується не публікувати або публікувати лише загальну інформацію про службову діяльність. Право надавати інформацію для преси, радіо та інших медіа надається винятково керівнику органу або спеціально призначеній для цієї мети особі (параграф 69, речення 1 Закону Саксонії про державну службу [17]).

Наступне правило стосується того, що під час використання соціальних мереж на державних службовців поширюється зобов'язання зберігати конфіденційність щодо питань, які їм стали відомі у межах виконання службових обов'язків (параграф 37 Закону про державну службу [15]). До того ж ні використання нікнеймів, ні знеособлення інформації не впливає на необхідність дотримання цього зобов'язання [14].

Так само, як і в Новій Зеландії, в Німеччині існують правила щодо «лайків» державних службовців у соціальних мережах. Зокрема, передбачається, що, натиснувши кнопку «подобається» у Facebook на користь сторінки з ксенофобським, расистським, націонал-соціалістичним та антисемітським змістом, державний службовець може продемонструвати свою невідповідність посаді. Подібна поведінка ставить під загрозу довіру суспільства до державної служби в цілому [18], тож вона є недопустимою.

У Німеччині також відомі випадки з судової практики, коли предметом судового спору ставали питання, пов'язані з використанням державними службовцями соціальних мереж. Наприклад, одна з таких справ розглядалася Вищим адміністративним судом землі Берлін-Бранденбург у 2023 році [19]. У цьому кейсі поліцейський ставив «лайки» та був підписаний на низку акаунтів в Instagram, які містили образи та приниження мусульман і прирівнювали заходи захисту від коронавірусу до переслідувань євреїв за часів націонал-соціалізму. До того ж вебсайти, які він відвідував, публікували свастику та зображення Адольфа Гітлера. Через такі дії поліція Берліна прийняла рішення про звільнення позивача. За результатами розгляду цієї справи суд підтримав позицію відповідача і постановив, що роботодавець може звільнити співробітника поліції через сумніви щодо його лояльності до Основного Закону (зокрема, в діях поліцейського вбачається неповага до прав людини, людської гідності та порушення принципу політичної лояльності). Пояснюючи свою позицію, суд наголосив, що свобода вираження поглядів, з одного боку, компенсується обов'язком, з іншого боку, перевіряти, чи державні службовці лояльні до Основного Закону [19].

Велика Британія. У Сполученому Королівстві спеціальні правила щодо порядку комунікації державних службовців у соціальних мережах було опубліковано у 2020 році та оновлено їх зміст у 2024 році [20]. Ці стандарти базуються на дотриманні трьох ключових актів – Кодексу державної служби [21], Посібника із соціальних медіа Державної цифрової служби [22] та Посібника з дисципліни цифрових комунікацій [23]. До того ж окремі структурні підрозділи органів влади мають орієнтуватися на правила, вміщені в інструкціях щодо соціальних мереж для державних службовців та відповідних інструкціях відомств.

У Великій Британії рекомендується розмежовувати ведення соціальних мереж в офіційній якості (для відкритого формування політики) та для особистих потреб. Незважаючи на це, існують загальні правила, які поширюють свою дію на обидві ці форми комунікації публічних службовців з громадськістю. По-перше, у процесі реалізації права на свободу слова пред-

ставники органів влади в обов'язковому порядку мають дотримуватися Кодексу державної служби. По-друге, діє принцип, що представники уряду повинні завжди поважати верховенство парламенту. Це означає, що політика не може бути оголошена в соціальних мережах до того, як буде поінформовано парламент. По-третє, державним службовцям заборонено розголошувати особисту інформацію про інших службовців або про себе. Незважаючи на те, що часто бажаним є неформальний тон публікацій, все ж комунікація має відбуватися в узгоджених межах, адже державні службовці під час взаємодії з громадськістю представляють орган влади в цілому. З огляду на це їм заборонено залишати особисті коментарі чи відповідати на образливі висловлювання про них самих, департамент чи міністерства. По-четверте, державним службовцям завжди слід дотримуватися принципу конфіденційності. Це означає, що їм не можна обговорювати політику, яка ще не оголошена. По-п'яте, під час опублікування оригінальних повідомлень і репостів службовці мають переконатися, що в тексті таких повідомлень немає нічого партійного. Офіційні облікові записи не можна використовувати для подальшого розповсюдження інформації із партійних акаунтів [20].

Окрема частина правил щодо порядку комунікації у соціальних мережах розроблена для міністрів. Зокрема, у контексті ведення міністерських облікових записів наголошується, що під час комунікації міністри можуть спиратися тільки на вже опублікований офіційний контент. Також під час комунікації у межах здійснення службових повноважень міністрам слід подбати про те, щоб офіційні ресурси не використовувалися в партійно-політичних цілях (наприклад, заборонено позначати політичних діячів або партії та політичні гасла) [20].

Насамкінець, якщо у публічних службовців виникають сумніви щодо меж здійснення свободи слова під час інтернет-комунікації, у Великій Британії діє правило, що їм варто звернутися до свого прямого керівника або директора чи начальника відділу комунікацій [20].

Сполучені Штати Америки. Правове регулювання досліджуваної сфери у США значною мірою базується на судовій практиці. Зокрема, останні правила інтернет-комунікації публіч-

них службовців опираються на три судові справи, винесені протягом 2021–2024 років. Перша з них – це справа *Knight Institute v. Trump* (рішення Верховного суду США 2021 року) [24], друга – справа *Lindke v. Freed* (рішення Верховного суду США 2024 року) [25], а третя – справа *O'Connor-Ratcliff v. Garnier* (рішення Верховного суду США 2024 року) [26]. Зокрема, після цих кейсів з'явився Посібник з Першої поправки для державних службовців, які користуються соціальними мережами [27].

В американській практиці використання соціальних мереж публічними службовцями неодноразово поставало питання, як розмежувати використання посадовцями своїх акаунтів в офіційних та в приватних цілях. У зв'язку з цим Верховний суд США запровадив двосторонній тест для визначення того, чи слід розглядати використання публічним службовцем акаунта в соціальних мережах як «дії держави». У межах цього тесту з'ясовується:

1) чи має публічний службовець фактичні повноваження виступати від імені держави. Ці повноваження можуть впливати з письмового закону чи постанови, або ж ґрунтуватися на місцевому звичаї;

2) чи має публічний службовець намір реалізувати ці повноваження під час виступу в соціальних мережах і якщо так, то в якій мірі. Ця частина перевірки стосується, серед іншого, зовнішнього вигляду акаунта та характеру постів посадовця. Тобто якщо допис публічного службовця в соціальних мережах зроблено не в його офіційній якості або не на виконання службових обов'язків, то вважається, що він виступає в особистій якості і дії від імені держави не вбачаються [27; 28].

На підставі судової практики у цьому контексті було сформовано правила та рекомендації, як діяти публічним службовцям, щоб їх комунікація в соціальних мережах не викликала сумнівів у належності та допустимості меж здійснення свободи слова. Перше правило стосується того, що, якщо службовець хоче, щоб його акаунт у соціальних мережах залишався «особистим», то він у жодному разі не повинен використовуватися в офіційних службових цілях. Це означає, що приватні акаунти не варто використовувати у контексті оголошення публічними службовцями інформації про свої офіційні обов'язки або

дії. У протилежному випадку пости в соціальних мережах, опубліковані з вказівкою на здійснення службових повноважень, будуть розглядатися як офіційні (наприклад, це стосується відомостей про відвідування заходів у офіційній якості). До того ж важливо, щоб акаунти в соціальних мережах були чітко позначені як «особисті» чи «офіційні» [27].

Друге правило говорить про те, що публічні службовці, які розміщують пости в соціальних мережах в особистих цілях, повинні робити застереження, що погляди, висловлені в цих постах, є виключно їхніми власними (а не позицією органу влади) [28].

Третє правило стосується представників політичних посад публічної служби, адже регулює їх діяльність під час виборчих кампаній. За загальним правилом, використання соціальних мереж особами, які тільки є кандидатами на посади, не є офіційним, тож до обрання на посади їх можна використовувати для комунікації у межах виборчих кампаній. Проте вже після обрання використання таких «передвиборчих» акаунтів в офіційній якості викликає застереження [28].

Наступна порада – це важливість врегулювання всіх можливих нюансів та застережень щодо використання публічними службовцями соціальних мереж в етичних кодексах. До того ж рекомендується, щоб посилання на норми таких кодексів містилися у політиці органів влади щодо соціальних мереж [29, р. 6]. Водночас Г. Боеше наголошує, що така політика повинна належним чином балансувати між правом працівника на свободу вираження поглядів та

інтересом органів влади щодо превенції комунікації, яка підриває довіру громадськості до публічних інституцій, погіршує робочі стосунки чи результати роботи або ж перешкоджає виконанню функцій органів влади [30].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновки про існування трьох ключових особливостей, притаманних зарубіжній практиці правового регулювання здійснення свободи слова публічними службовцями в мережі «Інтернет»:

1) на законодавчому рівні має бути чітко закріплено необхідність розмежування особистого та офіційного використання акаунтів у соціальних мережах. До того ж для кожного з цих видів мають бути окремо розроблені правила інтернет-комунікації з урахуванням обмежень, зумовлених статусом публічних службовців як представників органів влади;

2) спеціальні правила спілкування публічних службовців у соціальних мережах мають бути врегульовані на рівні окремих письмових документів. Ці акти також можуть містити відносильні норми до законодавства, яке регулює етичну поведінку, правила цифрової комунікації, збереження конфіденційної інформації, захист даних, надання публічних послуг тощо;

3) важливо, щоб правила ведення соціальних мереж для публічних службовців були достатньо деталізованими та встановлювали стандарти поведінки з огляду на найсучасніші виклики, які супроводжують інтернет-комунікацію. Серед іншого, це стосується встановлення правил щодо «лайків» та репостів як під час особистої, так і під час офіційної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>. (дата звернення: 02.02.2025).
2. Про затвердження Кодексу суддівської етики: Рішення XI (чергового) З'їзду суддів України від 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>. (дата звернення: 02.02.2025).
3. Policy on the use of social media in the Public Service (Revision of OPM № 21/2015). URL: <https://publicservices.gov.mt/en/people/Documents/PeopleRelations/PoliciesAndGuidelines/SocialMediaPolicy.pdf>. (дата звернення: 02.02.2025).
4. Public Administration Act (PAA) inclusive of the Code of Ethics. URL: <https://legislation.mt/eli/cap/595/eng/pdf>. (дата звернення: 02.02.2025).
5. Official Secrets Act. URL: <https://legislation.mt/eli/cap/50/eng/pdf>. (дата звернення: 02.02.2025).
6. Data Protection Act. URL: <https://legislation.mt/eli/cap/586/eng/pdf>. (дата звернення: 02.02.2025).
7. Public Service Management Code. URL: <https://publicservice.gov.mt/en/Documents/Public%20Service%20Management%20Code/PSMC.pdf>. (дата звернення: 02.02.2025).
8. Directive 4 – Consolidated Service Quality Standards issued on 3 October 2022 by the Principal Permanent Secretary in terms of the Public Administration Act. URL: <https://publicservice.gov.mt/en/people/Documents/Directives/Directive-4.2.pdf>. (дата звернення: 02.02.2025).

9. Directive 5 – Political Participation and Communications with the Media issued on 24 February 2011 Principal Permanent Secretary in terms of the Public Administration Act. URL: <https://publicservice.gov.mt/en/people/Documents/Directives/Directive-5.pdf>. (дата звернення: 02.02.2025).
10. Amending Directive №5-1 – Political Participation and Communications with the Media issued on 4 February 2015 by the Principal Permanent Secretary in terms of the Public Administration Act. URL: <https://publicservice.gov.mt/en/people/Documents/Directives/Directive-5-1.pdf>. (дата звернення: 02.02.2025).
11. Guidance for public servants' personal use of social media. URL: <https://www.publicservice.govt.nz/guidance/guidance-use-of-social-media-for-public-servants/guidance-for-public-servants-personal-use-of-social-media>. (дата звернення: 03.02.2025).
12. Guidance for public servants' official use of social media. URL: <https://www.publicservice.govt.nz/guidance/guidance-use-of-social-media-for-public-servants/guidance-for-public-servants-official-use-of-social-media>. (дата звернення: 03.02.2025).
13. Official Information Act 1982 (Version as at 26 January 2025). URL: <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1982/0156/latest/DLM64785.html>. (дата звернення: 03.02.2025).
14. Verhaltenshinweise für den privaten Umgang der Beamten und Arbeitnehmer (Bediensteten) mit sozialen Netzwerken. URL: https://www.smk.sachsen.de/download/14_07_verhaltenshinweise_sn_smi.pdf. (дата звернення: 08.02.2025).
15. Gesetz zur Regelung des Statusrechts der Beamtinnen und Beamten in den Ländern (Beamtenstatusgesetz – BeamStG). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/beamstg/>. (дата звернення: 08.02.2025).
16. VwV Dienstordnung vom 28. Juni 2018 (SächsABl. S. 898), zuletzt enthalten in der Verwaltungsvorschrift vom 28. November 2023 (SächsABl. SDr. S. S 238). URL: <https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/17755-VwV-Dienstordnung>. (дата звернення: 08.02.2025).
17. Sächsisches Beamtengesetz vom 18. Dezember 2013 (SächsGVBl. S. 970, 971), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 22. Juli 2024 (SächsGVBl. S. 733) geändert worden ist. URL: <https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/13871-SaechsBG>. (дата звернення: 08.02.2025).
18. Beamtenrechte und -pflichten außerhalb des Dienstgeschäftes und Nutzung Sozialer Medien durch Beamtinnen und Beamte. URL: <https://www.bundestag.de/resource/blob/546634/024da73fa0651edb9a6f0708549c9162/WD-3-244-17-pdf.pdf>. (дата звернення: 08.02.2025).
19. Oberverwaltungsgericht Berlin-Brandenburg, Beschluss vom 27.07.2023, OVG 4 S 11/23. URL: <https://gesetze.berlin.de/perma?d=NJRE001573668>. (дата звернення: 08.02.2025).
20. Propriety in digital and social media of 13 March 2020. URL: <https://gcs.civilservice.gov.uk/guidance/professional-standards/propriety/propriety-in-digital-and-social-media/>. (дата звернення: 10.02.2025).
21. Civil Service Code. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/civil-service-code/the-civil-service-code>. (дата звернення: 10.02.2025).
22. Government Digital Service's Social Media Playbook. URL: <https://www.gov.uk/guidance/social-media-playbook>. (дата звернення: 10.02.2025).
23. Government Communication Service Digital Discipline Operating Model. URL: <https://gcs.civilservice.gov.uk/guidance/digital-communication/>. (дата звернення: 10.02.2025).
24. *Knight First Amendment Inst. at Columbia Univ. v. Trump*, No. 1:17-cv-5205 (S.D.N.Y.), No. 18-1691 (2d Cir.), No. 20-197 (Supreme Court). URL: <https://knightcolumbia.org/cases/knight-institute-v-trump>. (дата звернення: 12.02.2025).
25. *Lindke v. Freed*, No. 22-611 (Supreme Court), 21-2977 (6th Cir.). URL: <https://knightcolumbia.org/cases/lindke-v-freed>. (дата звернення: 12.02.2025).
26. *O'Connor-Ratcliff v. Garnier*, No. 22-611 (Supreme Court); *Garnier v. O'Connor Ratcliff*, Nos. 21-55118, 21-55157 (9th Cir.). URL: <https://knightcolumbia.org/cases/oconnor-ratcliff-v-garnier>. (дата звернення: 12.02.2025).
27. Social Media for Public Officials 2.0. URL: <https://knightcolumbia.org/blog/social-media-for-public-officials-2>. (дата звернення: 12.02.2025).
28. Vincent Cortellessa, John R. Herin Jr. Public Officials' Use of Social Media May Trigger First Amendment Scrutiny. 2024. URL: <https://www.foxrothschild.com/publications/public-officials-use-of-social-media-may-trigger-first-amendment-scrutiny>. (дата звернення: 12.02.2025).
29. Excerpts regarding elected official and government use of social media. URL: <https://www.muni.org/Departments/Assembly/SiteAssets/Pages/Rules%20Committee/NLC%20Recommendations%20for%20Elected%20Official%20Social%20Media%20Policies.pdf>. (дата звернення: 12.02.2025).
30. Harry Boesche. Social Media and Public Agencies: Strategies to Harness Communication Potential and Avoid Legal Challenges. 2024. URL: <https://mrsc.org/stay-informed/mrsc-insight/december-2024/social-media-usage>. (дата звернення: 12.02.2025).

Махно В. А.,

*аспірант кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПАРИТЕТУ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

LEGAL REGULATION OF GENDER PARITY IN THE PUBLIC SERVICE SYSTEM IN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану нормативно-правового регулювання гендерного паритету у сфері публічної служби в законодавстві України. Актуальність дослідженої теми полягає в основоположності та фундаментальності ідеї рівності прав людини і громадянина. Рівність прав чоловіків та жінок є одним і ключових елементів сучасного демократичного суспільства. Для України досягнення гендерного паритету є важливим зобов'язанням перед міжнародними партнерами. Особливо актуальним видається питання гендерного паритету при доступі чоловіків та жінок до посад у сфері публічної служби.

Нормативно-правове регулювання гендерного паритету у сфері публічної служби в законодавстві України не знайшло достатнього дослідження та висвітлення в наукових джерелах. Нормативно-правова база, якою оперують органи публічної служби, обмежується висвітленням загальних норм про гендерну рівність та заборону дискримінації за ознакою статі. При цьому норми та акти, які б регулювали питання рівності доступу чоловіків та жінок до цих посад не наводяться.

У статті здійснено аналіз змісту та сутності нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері публічної служби на предмет наявності в них норм, які описують питання доступу до відповідних посад та проходження чоловіками та жінками публічної служби в цих органах. Автор виділив та висвітлив норми, які є відмінними для чоловіків або жінок, може слугувати вказівкою для подальших досліджень у цій сфері та векторів покращення національного законодавства у цій сфері.

На основі проведеного аналізу було зроблено висновок про недостатність та фрагментарність правового регулювання питань гендерного паритету в сфері публічної служби. Також було встановлено, що нормативно-правове регулювання у цій сфері є неоднотипним і змінюється в залежності від категорії публічної служби.

Ключові слова: *службове право, державна служба, гендерна рівність, нормативно-правові акти, закон, підзаконний нормативно-правовий акт, законодавство України.*

The article is devoted to the study of the current state of legal regulation of gender parity in the public service in Ukrainian legislation. The relevance of the topic under study lies in the fundamental nature of the idea of equality of human and civil rights. Equality of rights between men and women is one of the key elements of a modern democratic society. For Ukraine, achieving gender parity is an important commitment to its international partners. The issue of gender parity in the access of men and women to positions in the public service is particularly relevant.

The legal regulation of gender parity in the public service in Ukrainian legislation has not been sufficiently researched and covered in scientific sources. The regulatory framework used by public service bodies is limited to the coverage of general norms on gender equality and the prohibition of discrimination on the basis of sex. At the same time, there are no norms and acts regulating the issue of equal access of men and women to these positions.

The article analyses the content and essence of the legal acts regulating public relations in the field of public service with a view to identifying the provisions describing the issues of access to the relevant positions and public service by men and women in these bodies. The author has identified and highlighted the norms that are different for men or women, which can serve as a guide for further research in this area and vectors for improving national legislation in this area.

Based on the analysis, it was concluded that the legal regulation of gender parity in the public service is insufficient and fragmented. It was also found that legal regulation in this area is not uniform and varies depending on the category of public service.

Key words: *service law, civil service, gender equality, regulations, law, bylaws, legislation of Ukraine.*

Постановка проблеми. Належне забезпечення гендерного паритету та реалізація політики рівних прав чоловіків та жінок є одним із ключових елементів сучасної демократичної та людиноцентричної держави. Закріплення відповідних норм в законодавстві є частиною тих гарантій, які покликані недопустити дискримінацію у відповідні суспільні відносини. Тому основа гендерного паритету бере свій початок саме із національного законодавства. Проблема полягає у відсутності комплексного аналізу чинного законодавства, який спрямований на дослідження та висвітлення питання рівності чоловіків та жінок в доступі до конкретних посад публічної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теми гендерного паритету в публічній службі присвячені наукові доробки таких вітчизняних науковців як І. О. Грицай, А. Г. Стоян, Л. Р. Наливайко, Л. В. Марценюк, Н. В. Бондарчук, І. І. Кравчук та інших. Вказані дослідники та дослідниці здійснювали аналіз національної гендерної політики як загальнонаціональної стратегії, що охоплює всі сфери політичного та державного життя, та як елементу нормативного регулювання правового статусу конкретних посадових осіб у сфері публічної служби.

Метою дослідження є систематизація та узагальнення нормативно-правового регулювання регулювання гендерного паритету в системі публічної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова база, яка регулює питання гендерного паритету в системі публічної служби в Україні, в більшості своїй характеризується загальністю. Акти у сфері гендерного паритету, на які посилаються публічні службовці, зазвичай мають загальний характер і акцентують свою увагу на базових питаннях недопущення дискримінації за ознакою статі. Такий підхід не акцентує увагу саме на специфіці питань доступу та проходження служби у відповідному органі представників різних статей.

Система публічної служби охоплює широке коло суб'єктів. П. 17 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України надає чіткий та вичерпний перелік кого законодавець відносить до цієї категорії, а саме: державні політичні посади, посадові особи держав-

них колегіальних органів, судді, прокурори, військові, інші державні службовці, посадові особи патронатної служби в державних органах, посадові особи в органах влади Автономної Республіки Крим та посадові особи органів місцевого самоврядування [1]. Для більш детального та ґрунтовного аналізу варто проаналізувати основні нормативно-правові акти (далі – НПА), які регулюють діяльність кожної вищенаведеної категорії службовців.

Першим серед переліку елементів системи публічної служби законодавець виділив державні політичні посади, до яких відносяться Президент та народні депутати України.

Законодавство України дуже загальноно регулює гендерні питання щодо доступу громадян до посади Президента України. Відповідно ч. 1 ст. 103 Конституції України, «Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою» [2]. Також ч. 1 ст. 75 Виборчого кодексу де-факто дублює формулювання Основного Закину і стверджує, що «Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років» [3].

Отже, можемо зробити проміжний висновок про те, що гендерні питання щодо доступу громадян до посади Президента України регулює лише два акти. Формулювання в НПА, які характеризують суб'єктів, які мають можливість стати Президентом України, є майже ідентичними. Вищенаведені акти узагальнюють цей суб'єкт до формулювання «громадянин», що означає, що стати Президентом можуть як жінки, так і чоловіки, але окремо така думка не задекларована. Водночас формулювань, які б окремо закріплювали норму про рівність представників усіх статей у доступі до цієї посади, наразі відсутні.

Щодо формулювань про доступ чоловіків та жінок до парламенту, національне законодавство має наступні норми. Відповідно до ч. 1 ст. 76 Конституції України, «Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти-

ти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років» [2]. Ідентичне формулювання задекларовано і в ч. 1 ст. 134 Виборчого кодексу, де стверджується, що «Депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом п'яти останніх перед днем виборів років» [3]. Водночас ст. 1 Закону України «Про статус Народних депутатів» містить інше твердження: «Народний депутат України... є обраний відповідно до Закону України “Про вибори народних депутатів України” представник Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України» [4].

Отже, можемо зробити проміжний висновок про те, що формулювання у вищенаведених актах описують народного депутата України як «громадянина» або «представника Українського народу». Можливість бути обраним до ВРУ представниками усіх статей подається через узагальнені формулювання. Окремо норм, які б закріплювали рівність представників усіх статей у доступі до парламенту зараз в законодавстві не передбачено.

Важливо наголосити, що законодавство України також містить норми, які регулюють кількісне представництво чоловіків та жінок в парламенті. Відповідно до ч. 12 ст. 154 Виборчого кодексу, «Під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі)» [3]. Де-факто ця норма закріплює гендерну квоту в 40% для представників обох статей.

Також національне законодавство опосередковано декларує наявність рівних можливостей чоловіків та жінок у реалізації своєї діяльності як парламентаря. П. 9 ч. 1 ст. 27 Регламенту Верховної Ради України стверджує, що «Головуючий на пленарному засіданні Верховної Ради створює рівні можливості народним депутатам, депутатським фракціям (депутатським групам) для участі в обговоренні питань...» [5].

Отже, можемо зробити проміжний висновок про те, що нормативно-правове регулювання питання доступу чоловіків та жінок до депутатських мандатів має узагальнений характер. Також законодавство передбачає гендерну квоту без зазначення конкретної статі, що вважається доречним, адже це робить подібне правове регулювання паритетним, незаангажованим. Також законодавство закріплює вимогу не тільки рівного доступу до посад, але і щодо безпосередніх можливостей здійснення влади в рамках діяльності відповідного органу, проте акт обмежується формулюванням «рівні можливості депутатам», без згадки про їхню стать.

Надалі важливо звернути увагу на нормативно-правове регулювання доступу чоловіків та жінок до посад в органах виконавчої влади. Доцільно почати з Кабінету Міністрів України (далі – КМУ). Конституція України не містить жодних норм, які регулювали питання рівного доступу чоловіків та жінок до відповідних посад. В статті 114 Основний закон лише декларує твердження про «внесення кандидатури» [2]. Дещо детальнішу інформацію можна знайти в формулюванні ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», де зазначено, що «Членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу освіту та володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови» [6]. Аналіз вищенаведених норм приводить нас до висновку про побічне та фрагментарне регулювання питання гендерного паритету при доступі до посад в КМУ.

Окремо важливо проаналізувати нормативно-правове регулювання з вищезгаданого питання щодо посадових осіб державних адміністрацій. Подібно до попереднього Кабінету Міністрів України, Конституція не містить згадок про рівний доступ чоловіків та жінок до посад в державних адміністраціях. Основний Закон не містить згадок ні про «громадян», ні про, наприклад, стать голів місцевих державних адміністрацій [2]. Важливо наголосити, що навіть Закон України «Про місцеві державні адміністрації» також не містить відповідних згадок про стать та не використовує інші формулювання [7].

В той же час Виборчий кодекс дещо детальніше описує доступ до посад депутатів Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також кандидатів у депутати міських, сільських, селищних рад. Відповідно до ч. 9 ст. 219 вищезгаданого акту, «Під час формування єдиного та територіальних виборчих списків організація партії повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі)» [3]. Де-факто формулювання є ідентичним до того, що регулює кількісне представництво жінок та чоловіків в парламенті.

Отже, можемо дійти проміжного висновку, що законодавство України дуже узагальнено описує та регулює питання доступу чоловіків та жінок до посад органів виконавчої влади та не акцентує увагу на рівності представників усіх статей у цьому процесі.

Наступна категорія публічних службовців, на якій акцентують автори Кодексу адміністративного судочинства України, є посади у сфері судоустрою. Конституція України не містить жодного нормативно-правового регулювання питання паритетного доступу жінок та чоловіків до відповідних посад [2]. Профільний закон у цій сфері дещо деталізує правове регулювання щодо цього питання. Ч. 1 ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» стверджує, що «Суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі.» Подібну прив'язку до узагальненого формулювання «громадянин» та «особа» можна знайти в ч. 1 ст. 69 («На посаду судді може бути призначений громадянин України...») та ч. 3 ст. 69 Закону («Не може претендувати на посаду судді особа, до якої згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду») відповідно.

Отже, профільний закон у сфері судоустрою також не акцентує увагу на рівних правах жінок і чоловіків при доступі до посад суддівської професії, обмежуючись загальними формулюваннями.

В той же час профільний закон містить норми, які по-різному регулюють ідентичні сус-

пільні відносини для чоловіків та жінок. До прикладу, ст. 142 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» регулює отримання пенсійного забезпечення і стверджує, що «Судді, який вийшов у відставку, після досягнення чоловіками віку 62 років, жінками – пенсійного віку... виплачується пенсія... або за його вибором щомісячне довічне грошове утримання.». Важливо наголосити, що ця норма вже акцентує увагу на відмінному регулюванні спільних суспільних відносинах, наголошуючи на гендерному критерії [8].

Отже, можна зробити проміжний висновок про те, що законодавство у сфері судоустрою хоч і не акцентує свою увагу на рівності чоловіків та жінок при доступі до суддівських посад, але вже містить норму, яка базується на гендерних відмінностях і яка, як ми можемо презюмувати, була внесена законодавцем з метою належного врегулювання суспільних відносин, які можуть бути неідентичними через стать суб'єктів. Проте такі аспекти потребують подальшого дослідження та переосмислення в умовах сучасності.

Не менш важливим суб'єктом у сфері правосуддя є посадові особи органів прокуратури. В Конституції відсутні змістовні норми, які б регулювали питання паритетного доступу чоловіків та жінок до цих посад, оскільки в 2016 році Розділ VII «Прокуратура» було виключено з Основного Закону. В статтях 131-1 та 131-2 Конституції України відсутні згадки про стать чи гендер [2]. Важливо, що Закон України «Про прокуратуру» також не містить згадок про рівність представників всіх статей при доступі до відповідних посад. При цьому профільний закон у сфері прокуратури, подібно до Закону України «про судоустрій і статус суддів» містить норму, яка по-різному регулює питання пенсійного забезпечення. Відповідно до ч. 5 ст. 86 Закону «Працівникам, які не мають вислуги років, за наявності необхідного стажу роботи на посадах прокурорів, а також страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі,... після досягнення чоловіками 57 років, а жінками віку, що на п'ять років менше, ніж пенсійний вік... пенсія призначається у розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на прокурорських посадах...» [9].

Отже, можемо зробити проміжний висновок, що національне законодавство узагальнено регулює питання рівного доступу осіб до посад в прокуратурі. Норми, які б регулювали паритетність чоловіків та жінок у цій сфері, відсутні.

Особливої уваги заслуговує нормативно-правове регулювання доступу та проходження військової служби чоловіками та жінками, оскільки ця сфера пов'язана із найбільшою кількістю гендерних стереотипів. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України» [10]. Можемо констатувати, що цей акт містить лише узагальнене формулювання «громадянин» і не має безпосередніх посилань або відсилок на рівність прав чоловіків та жінок. Абзац 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про військовий обов'язок» регулює питання проходження військової служби і стверджує, що «Під час організації та здійснення загальновійськової підготовки громадян України не допускаються будь-які форми дискримінації, у тому числі за ознакою статі» [11]. Важливо, що в цій нормі закріплена безпосередня заборона дискримінації за гендерним критерієм. Більше того, законодавство у сфері військової служби містить норми, які безпосередньо застосовують гендерну лексику і наголошують на рівних правах і можливостях жінок. Наприклад, ст. 14 Указу Президента «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» стверджує, що «Жінки приймаються на військову службу за контрактом та проходять військову службу за контрактом на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі)» [12]. Можна помітити, що ця норма не лише фіксує безпосередню згадку про рівні права жінок, але і декларує заборону дискримінації.

Отже, можна зробити проміжний висновок, що законодавство у сфері військової служ-

би містить ряд норм, які акцентують увагу на необхідності рівного та паритетного ставлення, доступу та проходження військової служби особами обох статей.

Значну частину посадових осіб публічної служби складають державні службовці, тому питання рівного доступу до відповідних посад для чоловіків та жінок є особливо важливим. Профільний закон, який регулює суспільні відносини у сфері державної служби, містить декілька згадок, які опосередковано регулюють питання доступу до відповідних посад. Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про державну службу», «Право на державну службу мають повнолітні громадяни України, які володіють державною мовою... та яким присвоєно ступінь вищої освіти...». Також ч. 1 ст. 21 Закону стверджує, що «Вступ на державну службу здійснюється шляхом призначення громадянина України на посаду державної служби за результатами конкурсу» [13]. І знову можемо помітити, що цей акт лише оперує загальними формулюваннями «громадянин» і не акцентує увагу на статі.

В той же час Закон містить ряд норм, які або по-різному врегульовують подібні суспільні відносини для чоловіків та жінок, або надають представнику певної статі додаткові права та можливості. Відповідно до ч.3 ст.41 Закону, «Не допускається переведення в іншу місцевість державного службовця – вагітної жінки...». Також ч.3, 4 ст.56 цього акту стверджує, що «За згодою керівника державної служби для державного службовця може встановлюватися неповний робочий день або неповний робочий тиждень. На прохання вагітної жінки... керівник державної служби зобов'язаний установити для них неповний робочий день або неповний робочий тиждень» [13]. Отже, можемо констатувати, що ці норми покликані забезпечити захист вразливої категорії жінок, а подібне правове регулювання необхідне для захисту матерів і прав жінок в особливості.

Важливо наголосити, що Закон України «Про державну службу» в ч. 4 ст. 19 встановлює додаткові вимоги до осіб чоловічої статі при доступі до відповідних посад. «На державну службу не може вперше вступити особа чоловічої статі віком до 60 років, яка не пройшла базову загальновійськову підготовку

або військову службу, крім осіб, визнаних за станом здоров'я непридатними до військової служби» [13]. Однозначно констатувати про наявність або відсутність в цій нормі ознак дискримінації за ознакою статі ми не можемо. Аналіз цих положень потребує додаткового дослідження.

Окремо важливо наголосити, що Закон України «Про державну службу» не містить ніяких згадок або регулювань питань щодо рівного доступу до посад патронатної служби за ознакою статі [13].

Остання категорія публічних службовців, яка зазначена в Кодексі адміністративного судочинства України стосується осіб, які претендують або проходять службу в органах місцевого самоврядування. Відповідно до ч. 1 ст. 193 Виборчого кодексу, «Депутатом, сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який має право голосу» [3]. Профільний закон у сфері місцевого самоврядування в ч. 1 ст. 3 стверджує, що «Громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні» [14]. Отже, можемо помітити, що законодавство України у цій сфері містить лише загальні формулювання «громадяни» і безпосередньо не зазначає на рівності чоловіків та жінок. Важливо, що ч. 1 ст. 12 цього акту у своєму змісті при

опису сільських, селищних, міських голів вже не згадує про «громадян», я називає їх «посадовими особами»: «Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста». В той же час Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» в ч. 2 ст. 3 декларує заборону поведінку, яка є дискримінаційною і стверджує, що «Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх... статі... чи іншими ознаками забороняються» [14].

Висновки. Отже, проаналізувавши нормативно-правове регулювання доступу та проходження посадовими особами публічної служби можна дійти наступних висновків. По-перше, абсолютна більшість актів не акцентують своєї уваги на декларуванні норм, які передбачають рівний доступ до посад для чоловіків та жінок, а мають лише узагальнені формулювання «громадяни», «особи» тощо. По-друге, частина актів законодавства містить норми, які по-різному регулюють подібні суспільні відносини для представників різної статі. По-третє, тільки певна частина законодавства містить норми, які наголошують на недопущенні дискримінації за гендерною ознакою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 8 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
3. Виборчий кодекс України : Кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
4. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII : станом на 7 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
5. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
6. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII : станом на 24 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
7. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV : станом на 8 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 8 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
9. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : станом на 18 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII : станом на 9 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 14.02.2025).

11. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ : станом на 17 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
12. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008 : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
13. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР : станом на 8 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 14.02.2025).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-16>

Нікітенко О. І.,
*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України*

Журавель В. В.,
*аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права*

Журавель І. В.,
*аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права*

Кримчанін Б. А.,
*здобувач вищої освіти 2-го курсу
Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету*

МОВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПРАВООХОРОНИМИ ОРГАНАМИ

LANGUAGE POLICY IN THE SPHERE OF ENSURING THE STATE SECURITY OF UKRAINE BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES

У статті розглядаються важливі аспекти забезпечення мовної політики у сфері забезпечення державної безпеки України правоохоронними органами, зокрема у сфері досудового розслідування відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, зміст якої полягає у збиранні, дослідженні, перевірці, оцінці та використанні доказів щодо мовної політики в Україні. Авторами на прикладі правоохоронних органів України визначаються основні ознаки державної мови як одного із безпекових чинників. Також надаються конкретні пропозиції щодо посилення ролі української мови у діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Мовна політика у сфері забезпечення державної безпеки України правоохоронними органами має ключове значення для підтримання стабільності, правопорядку і національної ідентичності. Використання державної мови як основного засобу комунікації в правоохоронній діяльності України забезпечує не лише єдність державного управління правоохоронних органів, але й сприяє зміцненню довіри громадян до правоохоронних органів і органів досудового слідства. Закріплення мовних норм у законодавчих актах, таких як Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», є основоположним елементом для створення правових основ у діяльності правоохоронних органів.

Окрім того, мовна політика відіграє вирішальну роль у контексті забезпечення державної безпеки України від внутрішніх та зовнішніх загроз. Мова правоохоронних органів є інструментом протидії дезінформації, маніпуляціям та спробам підриву національної єдності через використання мовного питання. Правоохоронні органи через інформаційно-просвітницьку діяльність і застосування державної мови демонструють зразок неупередженості та професіоналізму, що особливо важливо в умовах інформаційних загроз. Розробка та впровадження мовної політики в діяльності правоохоронних органів у сфері досудового слідства повинні базуватись на принципах відкритості, прозорості та партнерства між державою та суспільством для забезпечення ефективного досудового слідства та взаємодії між органами місцевого самоврядування та громадськістю.

Ключові слова: мовна політика, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, верховенство права, законність, адміністративне право, українська мова, суверенітет, слідчі дії, досудове слідство.

The article examines important aspects of ensuring language policy in the field of ensuring state security of Ukraine by law enforcement agencies, in particular in the field of pre-trial investigation in accordance with the requirements of the criminal procedure law, the content of which consists in collecting, studying, verifying, evaluating and using evidence regarding language policy in Ukraine. The authors, using the example of law enforcement agencies of Ukraine, determine the main features of the state language as one of the security factors. Specific proposals are also provided to strengthen the role of the Ukrainian language in the activities of law enforcement agencies in the field of ensuring internal and external security of the state from internal and external threats.

Language policy in the field of ensuring state security of Ukraine by law enforcement agencies is of key importance for maintaining stability, law and order and national identity. The use of the state language as the main means of communication in law enforcement activities of Ukraine ensures not only the unity of state administration of law enforcement agencies, but also contributes to strengthening citizens' trust in law enforcement agencies and pre-trial investigation agencies. Enshrining language norms in legislative acts, such as the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language", is a fundamental element for creating a legal basis for the activities of law enforcement agencies.

In addition, language policy plays a crucial role in the context of ensuring the state security of Ukraine from internal and external threats. The language of law enforcement agencies is a tool for countering disinformation, manipulation and attempts to undermine national unity through the use of the language issue. Law enforcement agencies, through information and educational activities and the use of the state language, demonstrate an example of impartiality and professionalism, which is especially important in the context of information threats. The development and implementation of language policy in the activities of law enforcement agencies in the field of pre-trial investigation should be based on the principles of openness, transparency and partnership between the state and society to ensure effective pre-trial investigation and interaction between local government bodies and the public.

Key words: *language policy, law enforcement agencies, law enforcement activities, rule of law, legality, administrative law, Ukrainian language, sovereignty, investigative actions, pre-trial investigation.*

Постановка проблеми та актуальність. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99, яким встановлено, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади, правоохоронними органами та органів місцевого самоврядування (мова процесуальних актів, матеріалів досудового розслідування, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються українським законодавством [1].

Усвідомлюючи, що українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформулювалася та протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни й дала офіційну назву державі, а також є базовим системно-твірним складником українського громадянського суспільства, а також є базовим системо-твірним складником української нації, маючи на меті створення належних умов для забезпечення захисту мовних прав і потреб українців, що регулюють діяльність слідчих підрозділів правоохоронних органів.

Так слідчі дії, регламентовані нормами адміністративно-процесуального права, провадженні уповноваженою на те особою, а також забезпечувані заходами державного примусу та супроводжувані процесуальними діями передбачають створення належного правового

механізму захисту мовних прав в досудовому слідстві у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, які регламентовані нормами процесуального права.

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» ст. 2 п. 1 регулює функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя, а також діяльності правоохоронних органів в Україні та виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шляхи стану мовної політики у сфері забезпечення державної безпеки України правоохоронними органами досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними науковцями як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. М. Бевзенко, В. В. Галунько, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, А. М. Куліш, О. М. Музичук, Н. Р. Ніжник, О. І. Нікітенко, В. Я. Тацій.

Метою статті є дослідження особливостей мовних проблем у діяльності правоохоронних органів у сфері досудового розслідування кримінальних правопорушень відповідно до вимог кримінально-процесуального закону діяльність слідчого, зміст якої полягає у збиранні, дослідженні, перевірці, оцінці та використанні доказів, попередження, запо-

бігання та розкриття злочинів, встановленні об'єктивної істини та інше.

Виклад основного матеріалу. Правове забезпечення безпеки держави правоохоронними органами у сфері мовної політики має ключове значення в контексті сучасного розвитку демократичної та правової держави. В умовах здійснення інформаційних процесів у сфері правоохоронної діяльності в Україні та в нормування статусу правоохоронних органів в Конституції України, перш за все, потребує з'ясування сутності терміну «правоохоронні органи», виявлення їх функціонального призначення і, виходячи з цього, – визначення систем слідчих органів. Відповідно до ст. 3 ч. 1 п. 6 досудове слідство – це форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів [6]. Мовна політика виступає не лише елементом національної ідентичності, але й невід'ємною складовою правового регулювання як суспільних, так і в сфері правоохоронних органів. Забезпечення мовних прав у різних сферах діяльності правоохоронних органів, зокрема щодо розслідування злочинів, є важливим чинником утвердження верховенства права та принципу законності. Водночас питання мовної політики в правоохоронній діяльності нерозривно пов'язані з захистом державних інтересів та забезпечення правового порядку в Україні та захисту суверенітету та територіальної цілісності країни. Ефективне правове регулювання в цій сфері потребує комплексного підходу, який враховує як національні пріоритети, так і міжнародні зобов'язання держави.

У сфері розслідування злочинів мовна політика виступає складовою кримінального процесу, забезпечуючи рівність доступу до правосуддя для всіх учасників процесу. Відповідно до забезпечення прав і свобод людини та їх гарантії є головним обов'язком держави. Крім того, мовна політика в контексті кримінального розслідування сприяє зміцненню державної мови як основного інструменту офіційного спілкування та діловодства в органах правопорядку. Таке правове забезпечення спрямоване на запобігання дискримінації, сприяння справедливості та прозорості в системі правосуддя, а також на утвердження суспільної довіри до правоохоронних органів. Ця тема є надзвичайно важливою

для аналізу як з точки зору правознавства, так і для розвитку практичних механізмів, які забезпечують баланс між захистом мовних прав та гарантуванням державної безпеки.

Державна мова відіграє фундаментальну роль у діяльності правоохоронних органів в період досудового слідства шляхом відповідно до українського законодавства. Мова слугує основним інструментом, за допомогою якого здійснюється документування, обмін інформацією та проведення офіційних процедур, що гарантує їх прозорість і уніфікованість. Використання державної мови у правоохоронній сфері не лише сприяє ефективності роботи органів, але й забезпечує відповідність процесів вимогам національного законодавства. Крім того, українська мова є важливим елементом зміцнення правового суверенітету, адже вона підтримує культурну ідентичність та сприяє утвердженню державної символіки у правовій системі.

У визначенні націй більшість дослідників подає мовний компонент, а в ієрархії атрибутів нації мова посідає домінантне місце поряд із національною самосвідомістю, елементом і виявом якої є ставлення до мови [1].

Сучасні соціологічні дослідження, здійсненні в провідних країнах світу, свідчать, що представники нації визначають переважно за мовою [2]. Отже, сьогодні саме мова є основною ознакою національної ідентичності, об'єднує людей у націю, тобто є основним націєтворним чинником.

Національна мова – чинник буття нації, такий же важливий як і територія, історичне минуле, культурні традиції, особливостями ментальності тощо. Вона згуртовує націю, підносить її самосвідомість, стверджує її окремішність і самодостатність щодо інших націй. Натомість чужа мова завжди була інструментом асиміляції, покликаною розмити, а ліпше – назавжди стерти національну самоіндефікацію завойованого народу, сприяти його самоототожненню з народом-загарбником. Асимільований народ уже не мав амбіцій власного державотворення, а отже, утрачав мотив боротьби за незалежність і сприяв розбудові іншої держави. Внутрішня ознака – це мова [3].

Аналіз використання в деяких країнах світу декількох державних (офіційних) мов свідчить

про проблемність такого підходу. Історик Сеймур Ліпсет визначив це таким чином: «Історії двомовних і двукультурних суспільств, що відмовилися від асиміляції, – це історії безладів, конфліктів і трагедій. Бельгія, Малайзія, Ліван – усі демонструють кризу національного життя, коли меншини вимагають автономії, якщо не незалежності. Пакистан і Кіпр розділилися. Нігерія придушила етнічний заколот. Франція зіткнулася з проблемами басків, бретонців і корсиканців» [7].

Досудове розслідування – одна із основних стадій кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до єдиного реєстру досудових розслідувань. Досудове слідство – це здійснення відповідно до вимог кримінально-процесуального закону діяльності слідчого, зміст якої полягає у збиранні, дослідженні, перевірці, оцінці та використанні доказів, попередження, запобігання та розкриття злочинів, встановленні об'єктивної істини, здійсненні юридичної дії з метою забезпечення правильного застосування закону, захисту прав і законних інтересів людини, фізичних і юридичних осіб, створення умов для здійснення правосуддя [4].

Державна безпека – це стан захищеності життєвоважливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Мова – це гарантія державної безпеки, яка, в свою чергу, забезпечується правоохоронними органами, шляхом захисту територіальної цілісності, національної свідомості та історичної пам'яті. В процесі слідчих дій, які регламентовані нормами процесуального права та здійсненні в рамках кримінального процесуального провадження, спрямованих на отримання дослідження та перевірку доказів.

У вітчизняній нації більшість дослідників подає мовний компонент, а сучасні соціологічні дослідження здійсненні у провідних країнах світу, свідчать, що представника нації визначають переважно за мовою. Отже, сьогодні саме вона є основною ознакою національної ідентичності, об'єднує людей у націю, тобто є основним націєтворним чинником.

Сьогодні свідоме використання української мови – це демонстрація працівниками правоохоронних органів лояльності до Української

держави, своєї національної свідомості та самоіндефікації з українською нацією. Мовна асиміляція нації як базовою складовою частини ідентичності приведе до зникнення й нації, й створеної нею держави. Тож державну мову як основу ідентичності варто захищати правоохоронним органам краще, ніж територію, бо, як показує історичний досвід, території, де не панує державна мова, є слабоінтегрованими в державу й за несприятливих обставин чи іноземного втручання легко втрачаються. Розуміння цього все більше поширюється в українському суспільстві, проте безпекове законодавство цей процес ще й досі не торкнувся. Ставлення до державної мови як до другорядного безпекового чинника зумовлене триваючою невизначено державною політикою в мовній сфері діяльності правоохоронних органів та зволіканням із належним законодавчим закріпленням проголошеного державного статусу української мови.

Наукові дослідження проблематики адміністративного-правового регулювання в сфері забезпечення мовних прав громадян, одержання результатів вітчизняних та зарубіжних науковців у науці адміністративного права дають зрозуміти важливість співпраці з міжнародними організаціями та впровадження найкращих практик у мовну політику України та можуть бути використані у науково-дослідній роботі, правотворчій діяльності у навчальному процесі, у правовиховній сфері щодо підвищення правової культури суспільства.

Разом з тим, Конституція та Концепція державної мовної політики України, які визначають стратегічні пріоритети в подоланні спричинених багатовікової асиміляційної політики колонізаторів та окупантів, деформація національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору та відповідно до якої повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Конституція України забезпечує механізми для захисту мовних прав, зокрема через створення спеціальних органів та структур, таких як Уповноважений з прав людини, який має контролювати дотримання прав людини та мовних прав в країні. Це відповідає міжнародним стандартам, що встановлені міжнародними організаціями. У багатьох країнах Європей-

ського Союзу створені подібні структури, вони забезпечують моніторинг та реалізацію мовної політики. Такий підхід сприяє зміцненню національної безпеки та соціальної стабільності через забезпечення рівноправності та поваги до прав усіх громадян, що допомагає віднайти істотно прийнятні способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови.

Українська мова протягом багатьох віків немала певного визначеного статусу. З розвитком багатонаціональної держави переважно починаючи з XIX ст. мовного законодавства вона набула деякого офіційного значення на території Галичини, Буковини і Закарпаття, що входили до складу Австро-Угорщини, хоча пріоритет надавався відносно польській, німецькій та угорській мовам.

У чинній Конституції України міститься важливі положення, що розвиток і функціонування української мови забезпечується не лише в усіх сферах суспільного життя (ця норма вже передбачалася Декларацією про державний суверенітет України).

Новелою є закріплення конституційного обов'язку держави сприяти вивченню мов міжнародного спілкування і воно вживається в українському законодавстві, як термін «мови міжнаціонального спілкування» на території України, у міжнародному праві є поняття «офіційні мови ООН» (англійська, арабська, іспанська, китайська і французька).

Адміністративно-правовим регулюванням мовної політики у сфері забезпечення державної безпеки України правоохоронними органами щодо правових засад відновлення мовної свободи в Україні необхідно підкреслити, що важливим чинником виходу із трансформаційної кризи українського суспільства є створення сучасної ефективної системи державного управління на правових засадах відновлення мовної свободи держави треба акцентувати на ефективності вирішення цих питань в Україні відповідно до концепції «Реформи адміністративного права України». Метою якої є поетап-

не створення системи державного управління, що забезпечить становлення України, як високорозвинутої правової цивілізованої держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, дозволить їй стати впливовим чинником у світі та Європи, яке стане близьке до потреб, головним пріоритетом її діяльності буде служіння її народу, національним інтересам.

Українська мова відіграє ключову роль у забезпеченні захисту суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки держави. Забезпечення безпеки держави покладається на відповідні військові формування та Збройні Сили України та забезпечення правового порядку нашої країни. У випадку України, це питання стає особливо актуальним з огляду на історичні та сучасні виклики. Стаття 10 Конституції України закріплює особливий статус української мови як державної [8]. Державна програма сприяє опануванню державної мови. Це включає використання української мови в офіційних документах, державних установах, освіті, науці та культурі. Водночас держава гарантує вільний розвиток, використання і захист інших мов національних меншин України, що є важливим аспектом забезпечення прав людини та підтримки культурного різноманіття.

Висновок. Підводячи підсумок, зауважимо, що мовна політика у сфері забезпечення державної безпеки України правоохоронними органами державна мова є потужним безпековим чинником, основними ознаками-проявами якого є утвердження єдиної національної ідентифікації та консолідації українського суспільства та правоохоронних органів у сфері досудового розслідування, яке проводиться слідчими органами у сфері правоохоронної діяльності на базі єдиного мовного-культурного простору усвідомлення окремності, самостійності та самодостатності свої нації-держави, піднесення патріотизму, професіоналізму, верховенства права, доброчесності, етичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-п/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України//Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

3. М.М. Чеховська, В. М. Шлапаченко, Мова як чинник національної безпеки. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2018/9.pdf
4. Тertiшник В. М., Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. К.: Алерта, 2014. 420 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88)
6. Ламм Р. Задля мирного розвитку потрібно позбутися двомовності, поліетнічності і мультикультуралізму. URL: <https://www.ar25.org/article/zadlya-myrnogo-rozvytku-treba-pozbutysya-dvomovnosti-polietnichnosti-i-multy-kulturalizmu>
7. Конституція України. С.: ТОВ «ВВП Нотіс», 2024. 56 с.

Омельчук В. М.,
аспірант кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДЕРЖАВІ

LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION ON THE MANAGEMENT OF CORPORATE RIGHTS OWNED BY THE STATE

Корпоративні права держави є одними із важливих об'єктів державної власності і, незважаючи на значні реформи корпоративного управління, в тому числі інституту відповідальності за порушення законодавства у сфері управління корпоративними правами держави, збільшення ролі наглядової ради щодо управління корпоративними правами, що належать державі, визначення певних заходів впливу, проте загалом притягнення до відповідальності є достатньо проблемним питанням в нашій країні. На думку автора, можна констатувати досить низький рівень застосування управителями корпоративних прав Рекомендацій щодо корпоративного управління державними підприємствами Організації економічного співробітництва та розвитку, що прямо впливає на ефективність управління корпоративними правами та досягнення при цьому очікуваної мети.

Профільним Законом України «Про управління об'єктами державної власності» передбачено, що за невиконання вимог законів України та інших нормативно-правових актів з питань управління об'єктами державної власності та податкового законодавства до винних осіб застосовуються заходи фінансової, адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності згідно із законом. Тобто дана стаття містить відсилочну норму загального характеру, яка не вказує чітко, які саме заходи можуть бути застосовані до правопорушників. Зазначене відсилочне формулювання значно ускладнює процедуру притягнення до відповідальності винних осіб. Також, й інші акти містять відсилочні норми. Зокрема, звертається увага на положення Типової форми контракту з керівником підприємства, що є у державній власності. Окрім зазначеного, в статті проблемною є практична складова притягнення до відповідальності осіб, які порушують законодавство з питань управління корпоративними правами. Більшість з таких справ певним чином стосуються саме корупційних питань, проте неефективність управління корпоративними правами не завжди пов'язана саме із корупцією, а тому вважаємо за необхідне переглянути положення чинного законодавства у даній сфері та удосконалити процедуру притягнення до відповідальності за порушення законодавства у сфері управління корпоративними правами держави.

Ключові слова: корпоративні права держави, управління, відповідальність, наглядова рада, об'єкти державної власності.

Corporate rights of the state are one of the important objects of state property and, despite significant reforms of corporate governance, including the institution of liability for violation of legislation in the field of management of corporate rights of the state, increasing the role of the supervisory board in the management of corporate rights owned by the state, determining certain measures of influence, however, in general, bringing to responsibility is a rather problematic issue in our country. In the author's opinion, it is possible to state a rather low level of application by corporate rights managers of the Recommendations on Corporate Governance of State-Owned Enterprises of the Organization for Economic Cooperation and Development, which directly affects the effectiveness of corporate rights management and the achievement of the expected goal.

The relevant Law of Ukraine "On Management of State Property" stipulates that for failure to comply with the requirements of the laws of Ukraine and other regulatory legal acts on the management of state property and tax legislation, measures of financial, administrative, disciplinary, civil and criminal liability shall be applied to the guilty persons in accordance with the law. That is, this article contains a general reference norm that does not clearly indicate what measures can be applied to offenders. The specified reference wording significantly complicates the procedure for holding guilty persons accountable. Other acts also contain reference norms. In particular, attention is drawn to the provisions of the Standard Form of Contract with the Head of a State-Owned Enterprise. The practical component of holding persons who violate the legislation on corporate rights management is also problematic. Most of such cases relate to corrup-

tion issues in some way, but the ineffectiveness of corporate rights management is not always related to corruption, and therefore we consider it necessary to review the provisions of the current legislation in this area and improve the procedure for holding persons accountable for violations of legislation in the field of corporate rights management of the state.

Key words: *corporate rights of the state, management, responsibility, supervisory board, state-owned objects.*

Актуальність теми дослідження. Корпоративні права держави є одним із надзвичайно важливих об'єктів державної власності, що потребує належного управління суб'єктами, що уповноважені здійснювати дану діяльність. При цьому ефективність такого управління значно залежить від рівня дотримання суб'єктами управління нормативних положень щодо управління корпоративними правами держави, а також від реального притягнення їх за порушення національного законодавства. Це дозволяє забезпечити реальну охорону об'єктів державної власності, оскільки регламентованість і фактичне застосування даного механізму сприяє запобіганню вчинення правопорушень з боку управителів, адже передбачає за собою настання для них певних негативних наслідків.

Незважаючи на необхідність та важливість інституту відповідальності за порушення норм щодо управління корпоративними правами, він досі залишається проблемним, адже протягом багатьох років він фактично не застосовувався та не зазнавав реформування. Хоча у світлі реформи корпоративного управління державними підприємствами в Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 № 46 почали вносити зміни, що стосуються притягнення до відповідальності, проте зміни були введені відносно недавно і майже відсутня судова практика, яка б апробувала їх ефективність. Саме тому даний механізм захисту та охорони корпоративних прав потребує детального дослідження, оскільки вимога про його відповідне функціонування є також частиною євроінтеграційного процесу України.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, варто окреслити розуміння корпоративних прав держави як об'єкта державної власності. Відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 № 46, корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій є одним із об'єктів державної власності. Також у даному законі міститься визначення управління об'єктами державної

власності, яке розуміється як здійснення Кабінетом Міністрів України та уповноваженими ним органами, іншими суб'єктами, визначеними цим Законом, повноважень щодо реалізації прав держави як власника таких об'єктів, пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням ними, у межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб [1]. Більш конкретизовано поняття корпоративних прав держави надається у постанові Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 року № 155 «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави», де зазначено, що корпоративні права держави – це право держави, частка якої визначається в статутному капіталі господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [2].

Переходячи до детальнішого аналізу управління корпоративними правами держави варто наголосити на тому, що воно має подвійну природу, адже являє собою не тільки регулюючий, а й захисний механізм для держави як власника відповідних прав, оскільки від його ефективності і залежить рівень потенційної охорони та запобігання виникнення порушень прав [3].

Закон України «Про управління об'єктами державної власності» визначає перелік органів, які мають повноваження на управління корпоративними правами. До таких органів, зокрема, відноситься 1) Кабінет Міністрів України; 2) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності; 3) міністерства, інші органи виконавчої влади та державні колегіальні органи; 4) Фонд державного майна України; 5) органи, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; 5) органи, які здійснюють управління державним майном відповідно

до повноважень, визначених окремими законами; 6) державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації, державне підприємство, установа, організація або господарське товариство, 100 відсотків акцій (часток) якого належить державі або іншому господарському товариству, 100 відсотків акцій (часток) якого належать державі; 6) Національна академія наук України, галузеві академії наук [1]. Закон передбачає також детальний перелік повноважень трьох ключових суб'єктів управління корпоративними правами держави, а саме: Кабінету Міністрів України, Міністерства економіки України та Фонду державного майна України. Проте дані законодавчі положення зазнають досить великої критики з боку науковців з огляду на те, що деякі з повноважень дублюються, що в свою чергу ускладнює притягнення до відповідальності у випадку неналежного управління.

Вважаємо, що варто однією із перших причин неефективності управління виділяти саме механізми притягнення до відповідальності, оскільки їх незастосування чи не правильне застосування веде не тільки до неналежного виконання управителями своїх повноважень, а й збільшує корупційні ризики, що є значною проблемою для нашої країни і яку ми зобов'язані подолати на шляху до євроінтеграції.

Інститут відповідальності за порушення законодавства з питань управління корпоративними правами є важливим, але недосконалим механізмом захисту прав держави як власника. Пов'язано це зокрема з тим, що Основні засади впровадження політики власності щодо суб'єктів господарювання державного сектору економіки, які скомпоновані на основі Рекомендацій щодо корпоративного управління державними підприємствами Організації економічного співробітництва та розвитку, не впроваджено у переважній більшості підприємств державної форми власності, особливо тих, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави або найвищий рівень корупційних ризиків, або належать до найбільш важливих суб'єктів господарювання оборонно-промислового комплексу. На законодавчому рівні існує потреба у чіткому визначенні вимог щодо запровадження дієвих та ефективних

систем внутрішнього контролю та управління ризиками у діяльності підприємств державної форми власності, співвідношення внутрішнього контролю та управління корупційними ризиками, визначення повноважень наглядових рад із здійснення внутрішнього контролю [5].

Дані проблеми набули досить великого масштабу і почата у 2024 році реформа корпоративного управління, затверджена у 2023 році Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки та розроблення Міністерством економіки України Політики державної власності спрямовані боротись із цим. З огляду на це, варто проаналізувати наявні законодавчі положення щодо притягнення до відповідальності у вищезгаданій сфері.

Загалом, найбільш релевантним у даному контексті є профільний нормативно-правовий акт, а саме Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 № 46, де є декілька статей, що регулюють питання відповідальності за порушення законодавства у сфері управління державною власністю. Так, ч. 1 ст. 17 передбачено, що за невиконання вимог законів України та інших нормативно-правових актів з питань управління об'єктами державної власності та податкового законодавства до винних осіб застосовуються заходи фінансової, адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності згідно із законом. Тобто дана стаття містить відсилочну норму загального характеру, яка не вказує чітко, які саме заходи можуть бути застосовані до правопорушників. Зазначене відсилочне формулювання щодо відповідальності створює проблему розпорошеності інформації і відповідно труднощі щодо застосування заходів відповідальності. Водночас, закон містить і більш деталізовані міри відповідальності та заходи впливу, що можуть бути застосовані до відповідних суб'єктів. Так, ст. 11-2 профільного закону регламентує особливості управління державними унітарними підприємствами та господарськими товариствами, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі. В даній статті передбачено, що керівники та члени органів управління державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіта-

лі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, несуть відповідальність за свої рішення щодо таких суб'єктів господарювання згідно із законом та умовами укладених з ними контрактів. При цьому, у типовій формі контракту з керівником підприємства, що є у державній власності також відсутня чіткість щодо регулювання відповідальності сторін. Зокрема, п. 22 передбачається «У випадку невиконання чи неналежного виконання обов'язків, передбачених цим контрактом, Сторони несуть відповідальність згідно з законодавством та цим контрактом» [4]. Очевидно, що дані положення є типовими для більшої частини договорів, щоправда, оскільки мова йде про об'єкти державної власності, варто було б включити більш деталізовані положення.

Окрім зазначеного, слід також звернути увагу на зміни, внесені до ст. 11-2 Закону України «Про управління об'єктами державної власності». Так, дану норму у ході реформи корпоративного управління було доповнено ч. 8, що визначає підстави припинення повноважень члена наглядової ради державного унітарного підприємства, господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі. Дані підстави звільнення можна узагальнено поділити на такі групи: 1) невиконання підприємством своїх цілей, про що прийнято відповідне рішення; 2) невідповідність самого члена наглядової ради займаний посаді або неналежне виконання ним своїх обов'язків; 3) за власним бажанням, в тому числі за станом здоров'я; 4) за інших обставин, напряду не пов'язаних із діяльністю члена наглядової ради (смерть, набрання рішенням або вироком законної сили, що унеможлиблює подальше виконання членом ради своїх обов'язків).

Для належного контролю за діяльністю державного унітарного підприємства, господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, повинно бути створено комплексну, адекватну та ефективну систему внутрішнього контролю, яка включає функції комплаєнсу, управління ризиками та внутрішнього аудиту, з урахуванням особливостей свого виду діяльності, характеру та обсягів операцій, що здійснюються у ході провадження такої діяльності,

та ризиків, властивих такій діяльності, контроль за функціонування якої здійснює наглядова рада. Ці зміни були введені з огляду на збільшення спектру відповідальності наглядової ради, що в свою чергу ведуть до зменшення регулятивного впливу держави на функціонування відповідних державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі.

Також, ст. 14 вищезгаданого закону передбачає винагороду та страхування відповідальності керівників і членів наглядових рад державних унітарних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі. Так, відповідальність керівників, членів колегіального виконавчого органу, членів наглядової ради державного унітарного підприємства, господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, за збитки, завдані їхніми діями (бездіяльністю) під час виконання своїх повноважень, може бути застрахована за рахунок такого державного унітарного підприємства, господарського товариства як сторони, для захисту інтересів якої здійснюється відповідне страхування [1].

Окрім згаданого Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 № 46 на вирішення проблеми, пов'язаної із регламентацією відповідальності спрямована і Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки, де виявлені проблеми з регламентуванням адміністративної відповідальності. Відповідно до згаданої програми, частина правил, заборон та обмежень, встановлених антикорупційним законодавством, не забезпечені заходами юридичної відповідальності, що призводить до низького рівня їх дотримання на практиці. Йдеться передусім про вимоги щодо передачі в управління третім особам підприємств та корпоративних прав, про заборони та обмеження, що покладаються на осіб, які припинили виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також про вимоги стосовно необхідності вжиття заходів до врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів [5].

Висновки. Аналізуючи наявні законодавчі акти, можемо констатувати, що в умовах сьогодення проводяться значні реформи корпоративного управління, в тому числі інституту відповідальності, збільшується роль наглядової ради щодо управління корпоративними правами, що належать державі, передбачаються певні заходи впливу, проте загалом притягнення до відповідальності є достатньо проблемним питанням. Більше того, досить низький рівень застосування управителями корпоративних прав Рекомендацій щодо корпоративного управління державними підприємствами Організації економічного співробітництва та розвитку, що прямо впливає на ефективність управління корпоративними правами та досягнення при цьому очікуваної мети. Ст. 17 Закону

України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 № 46 вказує лише на види юридичної відповідальності, не деталізуючи їх, що вважаємо помилковим підходом. Також проблемною є практична складова притягнення до відповідальності осіб, які порушують законодавство з питань управління корпоративними правами. Більшість з таких справ певним чином стосуються саме корупційних питань, проте неефективність управління корпоративними правами не завжди пов'язана саме із корупцією, а тому вважаємо за необхідне переглянути положення чинного законодавства у даній сфері та удосконалити процедуру притягнення до відповідальності за порушення законодавства у сфері управління корпоративними правами держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про управління об'єктами державної власності. Закон України від 21.09.2006 № 46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text> (дата звернення: 24.12.2024).
2. Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 року № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.12.2024).
3. Корольова В.В. і Кодь В.О. Корпоративні права держави та їх захист (проблемні питання). Правничий вісник Університету «КРОК». 2020. № 38. С. 85–91.
4. Про Типову форму контракту з керівником підприємства, що є у державній власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1995 р. № 597. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.12.2024).
5. Про затвердження державної антикорупційної програми на 2023-2025 рр. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2022 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.12.2024).

Петрюк Д. А.,
магістр права юридичного факультету
Фордгемського університету (Нью-Йорк, США)

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ ТА БОРОТЬБА З ВІДМИВАННЯМ КОШТІВ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

FINANCIAL MONITORING AND COMBATING MONEY LAUNDERING: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN PRACTICE

Фінансовий моніторинг є важливим механізмом забезпечення економічної безпеки держави, який спрямований на запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення. У статті розглянуто ключові міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів та їхню адаптацію в законодавство України. Здійснено комплексний аналіз діяльності таких міжнародних організацій, як FATF, Базельський комітет з банківського нагляду, Egmont Group та Європейський Союз, які формують глобальну систему запобігання фінансовим злочинам. Охарактеризовано основні нормативно-правові акти України, що регулюють сферу фінансового моніторингу.

У статті акцентується увага на сучасних викликах та ризиках, що ускладнюють ефективність фінансового моніторингу в Україні. Особливу увагу приділено стрімкому зростанню використання цифрових фінансових технологій, криптовалют та онлайн-платежів, які нерідко використовуються у схемах відмивання коштів.

Висвітлено конкретні випадки реалізації схем ухилення від сплати податків, фіктивних операцій та транскордонного переміщення нелегальних коштів, виявлених завдяки системі фінансового моніторингу. Проаналізовано виклики, що постають перед українськими державними органами та фінансовими установами у контексті боротьби з фінансовими злочинами, включаючи проблеми недостатньої цифровізації моніторингових процесів, корупційні ризики та складність регулювання сфери віртуальних активів.

За підсумками дослідження окреслено перспективні напрями розвитку фінансового моніторингу в Україні. Запропоновано низку заходів, серед яких – удосконалення законодавства, автоматизація контролю за фінансовими потоками, підвищення відповідальності за порушення норм фінансового моніторингу, розширення механізмів контролю за криптовалютними транзакціями та активізація міжнародної співпраці у сфері боротьби з відмиванням коштів. Визначено необхідність подальшого розвитку фінансової розвідки та удосконалення процедур обміну інформацією між державними органами для ефективного виявлення злочинних фінансових схем.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, фінансові злочини, відмивання коштів, FATF, криптовалюта, транскордонні транзакції, цифровізація.

Financial monitoring is a crucial mechanism for ensuring the economic security of the state, aimed at preventing the legalization of proceeds derived from criminal activities, the financing of terrorism, and the proliferation of weapons of mass destruction. This article examines the key international standards for combating money laundering and their adaptation into Ukrainian legislation. A comprehensive analysis is conducted of the activities of major international organizations, including the Financial Action Task Force (FATF), the Basel Committee on Banking Supervision, the Egmont Group, and the European Union, which collectively shape the global framework for preventing financial crimes. The primary legislative and regulatory acts of Ukraine governing financial monitoring are also characterized.

The article focuses on contemporary challenges and risks that hinder the effectiveness of financial monitoring in Ukraine. Particular attention is paid to the rapid expansion of digital financial technologies, cryptocurrencies, and online payments, which are frequently utilized in money laundering schemes.

The study highlights specific cases of tax evasion schemes, fictitious transactions, and cross-border movement of illicit funds identified through the financial monitoring system. The challenges faced by Ukrainian state authorities and financial institutions in combating financial crimes are analyzed, including the insufficient digitalization of monitoring processes, corruption risks, and the complexity of regulating the virtual asset sector.

The research outlines prospective directions for the development of financial monitoring in Ukraine. A range of measures is proposed, including the enhancement of legislation, automation of financial flow controls, increased liability for violations of financial monitoring regulations, expansion of mechanisms for supervising cryptocurrency transactions, and strengthening international cooperation in the fight against money laundering. The necessity of further developing

financial intelligence and improving information exchange procedures among state authorities is emphasized to ensure the effective detection of criminal financial schemes.

Key words: *financial monitoring, financial crimes, money laundering, FATF, cryptocurrency, cross-border transactions, digitalization.*

Фінансовий моніторинг та боротьба з відмиванням коштів є одними з основних напрямів у сфері міжнародного фінансового регулювання. В умовах глобалізації економічних процесів та збільшення кількості фінансових операцій виникає потреба у жорсткому контролі за рухом капіталу з метою запобігання його використанню в злочинних цілях. Для забезпечення єдиного підходу до боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму міжнародні організації та держави розробили низку нормативних актів і рекомендацій, які спрямовані на уніфікацію механізмів фінансового моніторингу.

Однією з найвпливовіших міжнародних інституцій у цій сфері є Фінансова діяча група (FATF), яка була створена у 1989 році для розробки глобальних стандартів боротьби з відмиванням коштів. Основним документом цієї організації є «40 рекомендацій FATF», які містять базові вимоги до держав щодо створення ефективної системи фінансового моніторингу, забезпечення прозорості фінансових операцій та посилення відповідальності за легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом. Виконання цих рекомендацій є обов'язковим для всіх країн-членів FATF, а також для тих, хто прагне уникнути потрапляння до «сірого» чи «чорного» списку організації [6].

Окрім FATF, важливу роль у боротьбі з відмиванням коштів відіграє Базельський комітет з банківського нагляду. Цей орган розробляє нормативні документи для фінансових установ, що регулюють управління ризиками та впровадження заходів з протидії фінансовим злочинам. Наприклад, «Базельські принципи ефективного банківського нагляду» передбачають, що кожен банк повинен мати внутрішню систему контролю, яка запобігає використанню його послуг для відмивання коштів [1].

Європейський Союз також активно впроваджує стандарти боротьби з фінансовими злочинами через ухвалення директив щодо боротьби з відмиванням грошей. Однією з ключових є Четверта директива ЄС 2015/849/ЄС (AMLD IV), яка встановлює вимоги щодо

ідентифікації клієнтів, посилення фінансового моніторингу та створення реєстрів кінцевих бенефіціарних власників компаній [9, с. 120]. У 2018 році її доповнила П'ята директива ЄС 2018/843/ЄС (AMLD V), яка посилила контроль над криптовалютними операціями, а також розширила перелік суб'єктів, зобов'язаних здійснювати фінансовий моніторинг [2].

Окрім європейських ініціатив, варто відзначити діяльність Egmont Group – міжнародної організації, яка об'єднує фінансові розвідувальні підрозділи понад 160 країн світу. Її діяльність спрямована на сприяння міжнародному обміну інформацією про підозрілі фінансові операції та координацію зусиль у боротьбі з відмиванням грошей. Значну роль у боротьбі з фінансовими злочинами також відіграє Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), яке забезпечує методологічну підтримку та надає технічну допомогу країнам у розбудові ефективних систем протидії відмиванню коштів [8].

Варто зазначити, що міжнародні стандарти є важливими орієнтирами для національного законодавства, проте їх ефективність значною мірою залежить від того, наскільки країни імплементують їх у власні нормативно-правові акти та як вони застосовуються на практиці. У деяких державах механізми фінансового моніторингу формально відповідають міжнародним вимогам, проте на практиці вони не завжди є ефективними через корупцію, недостатню взаємодію між органами влади чи недосконалу систему контролю. Саме тому одним із головних викликів залишається питання не лише законодавчої відповідності міжнародним нормам, а й забезпечення реальної ефективності фінансового моніторингу на рівні державних інституцій.

Міжнародні стандарти фінансового моніторингу та боротьби з відмиванням коштів базуються на рекомендаціях FATF, нормативних актах Базельського комітету та директивах ЄС, а також діяльності таких організацій, як Egmont Group та UNODC. Вони створюють єдиний підхід до регулювання фінансових операцій та

протидії злочинному використанню фінансової системи. Водночас, незважаючи на наявність загальноприйнятих міжнародних норм, ефективність їх реалізації значною мірою залежить від кожної окремої держави, її політичної волі та спроможності забезпечити дієвість контролю за фінансовими потоками [10, с. 73].

Україна, як частина міжнародної фінансової системи, поступово адаптує своє законодавство до світових стандартів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму. У сфері фінансового моніторингу національне законодавство зазнало суттєвих змін, що спрямовані на приведення нормативно-правової бази у відповідність до рекомендацій FATF, Базельського комітету з банківського нагляду та директив ЄС. Основним нормативним актом, що регулює цю сферу, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX, який був прийнятий 6 грудня 2019 року та набув чинності 28 квітня 2020 року [16]. Цей закон визначає принципи, механізми та суб'єктів фінансового моніторингу, встановлює вимоги до ідентифікації клієнтів, розкриття кінцевих бенефіціарів, аналізу фінансових операцій, а також регламентує відповідальність за порушення у цій сфері. Одним із ключових положень цього закону є поділ суб'єктів фінансового моніторингу на первинних та державних. До первинних суб'єктів належать банки, страхові компанії, ломбарди, платіжні системи, фінансові посередники, суб'єкти аудиторської діяльності, адвокати, нотаріуси, а також оператори з обміну віртуальних активів, що стало нововведенням у зв'язку зі зростанням популярності криптовалют. Державними суб'єктами фінансового моніторингу виступають Національний банк України (НБУ), Державна служба фінансового моніторингу (ДСФМ), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), Міністерство фінансів України та інші органи, наділені повноваженнями щодо контролю за дотриманням законодавства у сфері протидії відмивання коштів. Особливу роль у системі фінансового моніторингу відіграє Державна служба фінансового моніторингу, яка виконує функції фінансової розвідки,

аналізує підозрілі операції, співпрацює з міжнародними організаціями та готує звіти для правоохоронних органів. Цей орган діє відповідно до постанов Кабінету Міністрів України та міжнародних зобов'язань, зокрема взаємодіє з Egmont Group та іншими аналогічними структурами.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» запровадив ризик-орієнтований підхід до аналізу фінансових операцій. Це означає, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані оцінювати ризики своїх клієнтів та проводити поглиблену перевірку у разі виявлення підвищеного ризику. До факторів ризику належать операції з великими сумами готівки, складні фінансові схеми без очевидної економічної логіки, транзакції з країнами, які мають низький рівень фінансового контролю, а також операції, що проводяться через підставних осіб. Законодавство також встановлює поріг фінансових операцій, які підлягають обов'язковому моніторингу. На сьогодні ця сума становить 400 тисяч гривень або її еквівалент в іноземній валюті, якщо операція відповідає хоча б одному з визначених ризикових критеріїв (наприклад, проводиться за участю публічних осіб, здійснюється з анонімних джерел або пов'язана з офшорними зонами).

Одним із найбільш дискусійних аспектів українського законодавства про фінансовий моніторинг є питання реєстрації кінцевих бенефіціарів юридичних осіб. Відповідно до чинних вимог, всі компанії в Україні повинні розкривати інформацію про своїх кінцевих власників, що спрямовано на запобігання використанню підставних осіб у схемах з відмивання грошей. Для реалізації цієї норми було створено Єдиний державний реєстр бенефіціарних власників, який перебуває у віданні Міністерства юстиції України. Запровадження цієї вимоги сприяє підвищенню прозорості бізнесу, однак водночас викликало певні труднощі у зв'язку з необхідністю подачі значного обсягу документів та складністю встановлення реального власника у деяких випадках. Крім того, відмова компанії розкривати інформацію про своїх бенефіціарів може стати підставою для її блокування або застосування фінансових санкцій.

Значна увага в українському законодавстві приділяється відповідальності за порушення правил фінансового моніторингу. Стаття 209 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Покарання за цей злочин може включати штрафи, конфіскацію майна, а також позбавлення волі на строк до 12 років залежно від обставин справи [13].

Крім кримінальної відповідальності, за порушення вимог фінансового моніторингу передбачені адміністративні санкції, зокрема значні штрафи для банків, фінансових установ та юридичних осіб, які не дотримуються вимог з перевірки клієнтів, подачі звітності чи ідентифікації підозрілих операцій.

Українська практика також демонструє тенденцію до активного застосування механізмів фінансового моніторингу в боротьбі з корупцією. Так, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) використовують дані про підозрілі фінансові операції для розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням, хабарництвом та ухиленням від сплати податків. Аналогічно, Державна податкова служба та Бюро економічної безпеки України здійснюють перевірки транзакцій, що можуть свідчити про виведення капіталу в офшори або приховування доходів.

Загалом, законодавче регулювання фінансового моніторингу в Україні значно вдосконалилося за останні роки завдяки впровадженню міжнародних стандартів та посиленню контролю за фінансовими потоками. Проте подальші виклики залишаються – зокрема, необхідність ефективного контролю за криптовалютними транзакціями, покращення обміну інформацією між державними органами та фінансовими установами, а також підвищення рівня цифровізації процесів фінансового моніторингу. Відповідні зміни можуть сприяти не лише боротьбі з відмиванням коштів, але й загальному підвищенню прозорості фінансової системи країни, що є важливим фактором для залучення міжнародних інвестицій та інтеграції України у світову фінансову спільноту.

Фінансовий моніторинг в Україні є ключовим інструментом у боротьбі з відмиванням

коштів та ухиленням від сплати податків. Згідно з даними Державної служби фінансового моніторингу України (ДСФМ), у 2020 році було виявлено численні схеми ухилення від сплати податків через механізми «зустрічних потоків» та «скруток», що призвели до значних втрат бюджету [11].

У 2022 році кіберфахівці Служби безпеки України (СБУ) викрили масштабну схему ухилення від сплати податків українським суб'єктом господарювання на суму щонайменше 200 млн. грн. Ця схема полягала у проведенні безтоварних операцій з фіктивними підприємствами, що дозволяло зловмисникам мінімізувати податкові зобов'язання та легалізувати доходи, отримані злочинним шляхом [17].

У 2022 році Бюро економічної безпеки України (БЕБ) виявило схему ухилення від сплати податків на суму понад 14 млн. грн. Службові особи суб'єкта господарської діяльності оформили «нетипові» безтоварні операції з постачання соняшникової олії на загальну суму 86,6 млн. грн. підприємству з ознаками «фіктивності» [7].

У 2025 році на Київщині місцевого підприємця судитимуть за ухилення від сплати майже 5 млн. грн. податків. Цей випадок є показовим прикладом того, як правоохоронні органи України активно протидіють фінансовим злочинам та притягують до відповідальності осіб, причетних до ухилення від сплати податків [12].

Однак, попри активну роботу державних органів, проблема відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, залишається актуальною. Згідно з дослідженням Омелян М., Україна щорічно втрачає близько 45 мільярдів гривень через несплату податків суб'єктами господарювання. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення механізмів фінансового моніторингу та посилення контролю за фінансовими операціями [15].

Крім того, в умовах глобалізації та розвитку цифрових технологій з'являються нові виклики у сфері фінансового моніторингу. Зокрема, використання криптовалют для відмивання коштів стає все більш поширеним явищем, що потребує адаптації законодавства та впровадження нових підходів до контролю за фінансовими потоками.

Практика фінансового моніторингу в Україні демонструє як успіхи, так і виклики. Ефективна боротьба з відмиванням коштів та ухиленням від сплати податків потребує комплексного підходу, який включає вдосконалення законодавчої бази, підвищення професійного рівня працівників фінансових установ та правоохоронних органів, а також активну співпрацю з міжнародними партнерами.

Фінансовий моніторинг в Україні проходить динамічну трансформацію відповідно до міжнародних стандартів та змін у глобальній фінансовій системі. Під впливом технологічного розвитку, нових ризиків у сфері відмивання коштів та фінансування тероризму, а також потреби у зміцненні економічної безпеки держави, Україна активно впроваджує нові підходи до регулювання та нагляду за фінансовими потоками. Попри значні досягнення, існують низка викликів, що потребують системних рішень, включаючи цифровізацію процесів моніторингу, посилення міжнародної співпраці та адаптацію до нових фінансових інструментів, таких як криптовалюти.

Однією з ключових тенденцій є посилення ризик-орієнтованого підходу до фінансового моніторингу. Відповідно до оновлених рекомендацій FATF, національні регулятори та фінансові установи повинні здійснювати аналіз ризиків фінансових операцій з урахуванням їхньої складності, географічного фактору, джерел походження коштів та потенційної загрози використання таких операцій у злочинних схемах. Це дозволяє оптимізувати роботу державних органів, спрямовуючи ресурси на найбільш небезпечні та підозрілі операції. В Україні цей підхід активно застосовується у банківському секторі, зокрема через механізм автоматичного виявлення транзакцій, що виходять за межі встановлених параметрів [5].

Важливим етапом у розвитку фінансового моніторингу є цифровізація процесів та впровадження технологій штучного інтелекту (AI) та RegTech (Regulatory Technology). Використання спеціалізованих програмних рішень дозволяє фінансовим установам оперативно виявляти підозрілі транзакції, аналізувати великі обсяги даних та прогнозувати ризики відмивання коштів. Зокрема, Національний банк України запроваджує сучасні інструменти

для автоматизованого аналізу транзакцій, що дозволяє ефективніше контролювати фінансові потоки та виявляти спроби обходу законодавчих обмежень [14]. Такі технології вже використовуються в розвинених країнах, і їхнє поширення в Україні сприятиме підвищенню ефективності національної системи фінансового моніторингу.

Окрему увагу приділяють регулюванню операцій із віртуальними активами, оскільки криптовалюти стають інструментом відмивання коштів та фінансування терористичних організацій. Відповідно до оновленої Директиви ЄС AMLD6, фінансові установи зобов'язані впроваджувати заходи контролю за криптовалютними транзакціями, ідентифікації учасників таких операцій та повідомлення про підозрілі транзакції відповідним державним органам [3].

Важливою перспективою розвитку фінансового моніторингу є розширення міжнародної співпраці у сфері боротьби з фінансовими злочинами. Україна є активним учасником міжнародних ініціатив, таких як Egmont Group та співпраця з Європолом, що дозволяє ефективніше обмінюватися інформацією щодо підозрілих транзакцій та фінансових потоків, пов'язаних із транснаціональною злочинністю [4].

У 2023 році Державна служба фінансового моніторингу України підписала угоди про співробітництво з фінансовими розвідками кількох європейських країн, що сприяє оперативному розкриттю схем незаконного переміщення капіталу.

Проте, попри позитивні зміни, існують серйозні виклики, що гальмують ефективність фінансового моніторингу. Основними проблемами залишаються недостатня технічна оснащеність фінансових установ, що ускладнює виявлення складних схем легалізації коштів, а також високий рівень корупції, який перешкоджає ефективному впровадженню антивідмивного законодавства. Крім того, значною проблемою є недостатній рівень фінансової грамотності підприємців та громадян, що ускладнює боротьбу з фінансовими шахрайствами.

Висновки. Враховуючи виклики та перспективи, подальший розвиток фінансового моніторингу в Україні має бути спрямований на:

1. Підвищення рівня цифровізації та автоматизації процесів фінансового моніторингу – це дозволить значно зменшити вплив людського фактору та підвищити ефективність виявлення підозрілих фінансових операцій.

2. Зміцнення міжнародної співпраці – Україна має посилити інтеграцію в глобальні системи обміну інформацією щодо фінансових злочинів, зокрема через активну взаємодію з FATF, Європолем та фінансовими розвідками інших країн.

3. Посилення державного контролю над операціями з крипто валютами – необхідно запровадити чіткі механізми верифікації осіб, що здійснюють великі фінансові операції у криптоактивах, та зобов'язати криптобіржі діяти відповідно до норм фінансового моніторингу.

4. Впровадження суворішої відповідальності за порушення вимог фінансового моніторингу – включаючи підвищення штрафів для банків та інших фінансових установ, які не виконують вимоги щодо ідентифікації клієнтів та повідомлення про підозрілі транзакції.

Фінансовий моніторинг в Україні поступово адаптується до міжнародних стандартів, проте ефективність його функціонування залежатиме від здатності держави впроваджувати інноваційні підходи, посилювати міжнародну співпрацю та вдосконалювати регуляторну політику. Перехід до цифрових методів фінансового контролю, посилення державного нагляду за ризиковими транзакціями та розширення міжнародної взаємодії є ключовими завданнями на найближчі роки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs230.pdf>
2. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32015L0849>
3. Directive (EU) 2018/1673. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1673/oj>
4. Egmont Group of Financial Intelligence Units. URL: <https://egmontgroup.org>
5. FATF. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html>
6. Financial Action Task Force (FATF). The FATF Recommendations. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/recommendations.html>
7. LIGA:ZAKON. «Бюро економічної безпеки виявило схему ухилення від сплати податків на суму понад 14 млн грн» URL: https://biz.ligazakon.net/news/213544_byuro-ekonomchno-bezpeki-viyavilo-skhemu-ukhilennya-vid-splati-podatkv-na-sumu-ponad-14-mln-grn
8. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Money-Laundering and Globalization. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/>
9. Возняковська К. А. Господарсько-правові засоби протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / К. А. Возняковська; кер. роботи О. П. Подцерковний; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 217 с.
10. Возняковська К. А. Фінансовий моніторинг як інструмент протидії легалізації (відмивання) злочинних доходів. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2012, № 1, С. 79–90.
11. Державна служба фінансового моніторингу України: Звіт за 2023 рік. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit2023ukr.pdf>
12. Електронний сервіс: Бюро економічної безпеки України. «Ухилення від сплати майже 5 млн грн податків: на Київщині судитимуть місцевого підприємця» URL: <https://esbu.gov.ua/news/ukhylennia-vid-splaty-maizhe-5-mln-hrn-podatktiv-na-kyivshchyni-sudytymut-mistsevoho-pidpriyemtsia>
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
14. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua>
15. Омелян М.В. Вдосконалення механізмів фінансового моніторингу в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Державний податковий університет. Ірпінь, 2024. URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/NAUKA/Zdobuvaci%20stupena%20doktora%20filosofii/2024_Zdobuvaci%20stupena%20doktora%20filosofii/Omelan%20Maksim%20Valerijovic/Disertacia%20Omelana%20M.V.pdf
16. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
17. Укрінформ. «СБУ викрила масштабну схему ухилення від сплати податків на 200 мільйонів» URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3396456-sbu-vikrila-masstabnu-shemu-uhilanna-vid-splati-podatktiv-na-200-miljoniv.html>

Савіцька В. В.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДЕРЖАВНА СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

STATE SERVICE IN UKRAINE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Стаття присвячена дослідженню особливостей діяльності державної служби в Україні та впливу норм адміністративного права на державну службу. Підкреслюється, що на сьогодні державна служба охоплює різні сфери суспільно-корисної діяльності, яка забезпечує реалізацію державної політики, що потребує організаційного та правового впливу держави на діяльність державної служби. Відмічено, що діяльність державної служби охоплює предмет регулювання суспільних відносин, що регулюються нормами права. Серед значної нормативно-правових актів, що регулюють відносини діяльності державної служби, провідну роль відіграють норми адміністративного права. В рамках цієї статті, з метою кращого розуміння змісту сутності адміністративно-правового регулювання діяльності державної служби, авторка намагається проаналізувати та розкрити поняття «адміністративно-правове регулювання» через змістовний аналіз наукових праць в яких розкривається поняття «правове регулювання», яке є особливою категорією. З метою з'ясування сутності адміністративно-правового регулювання державної служби та діяльності державних службовців проаналізовано Закон України «Про державну службу», який визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, Закони України: «Про правовий режим воєнного стану»; «Про запобігання корупції»; «Про очищення влади», а також інші нормативно-правові акти, на підставі аналізу норм яких встановлено, що відносини державного службовця охоплює процес державної служби із вступу, проходження та припинення державної служби. Підкреслено, що у регулюванні відносин державної служби важливу роль відіграють норми адміністративного права. Зроблено висновок, що процес державної служби та правовідносини, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби, регулюються нормами права, серед яких норми адміністративного права відіграють провідну роль в регулюванні відносин державної служби. Надано авторське визначення поняття «адміністративно-правове регулювання державної служби».

Ключові слова: *державна служба, правовідносини, державний службовець, норми права, адміністративно-правове регулювання.*

The article is devoted to the study of the peculiarities of the state service in Ukraine and the influence of administrative law norms on the state service. It is emphasized that today the civil service covers various spheres of socially useful activity, which ensures the implementation of state policy, which requires organizational and legal influence of the state on the activities of the civil service. It is noted that the activities of the civil service cover the subject of regulation of social relations regulated by the norms of law. Among the significant regulatory legal acts regulating the relations of the state service, the norms of administrative law play a leading role. Within the framework of this article, in order to better understand the content of the essence of the administrative and legal regulation of the activities of the civil service, the author tries to analyze and reveal the concept of “administrative and legal regulation” through a substantive analysis of scientific works in which the concept of “legal regulation”, which is a special category, is revealed. In order to clarify the essence of the administrative and legal regulation of the state service and the activities of state servants, the Law of Ukraine “On Civil Service” was analyzed, which defines the principles, legal and organizational foundations for ensuring a public, professional, politically impartial, effective, citizen-oriented civil service, the Laws of Ukraine: “On the Legal Regime of Martial Law”; “On Prevention of Corruption”; “On Purification of Power”, as well as other regulatory and legal acts, based on the analysis of the norms of which it was established that the relations of a state servant cover the state service process of entering, passing and terminating state service. It was emphasized that the norms of administrative law play an important role in regulating civil service relations. It was concluded that the state service process and legal relations arising in connection with entering, passing and terminating state service are regulated by the norms of

law, among which the norms of administrative law play a leading role in regulating state service relations. The author's definition of the concept of "administrative and legal regulation of state service" is provided.

Key words: state service, legal relations, civil servant, legal norms, administrative and legal regulation.

Постановка проблеми. Державна служба є невід'ємним і провідним учасником виконання функцій і завдань держави, є рушійною силою соціально-економічних і державно-управлінських реформ, відіграє одну із ключових ролей суспільно-корисній діяльності, що у свою чергу потребує організаційного та правового впливу держави на діяльність державних службовців. Широкий аспект діяльності державної служби характеризується значною розгалуженістю різних за своєю спрямованістю нормативно-правових актів, різної галузевої належності, серед значної кількості яких, провідну роль відіграють норми адміністративного права. Зважаючи на вищевикладене, надзвичайної актуальності набуває питання дослідження особливостей адміністративно-правового регулювання державної служби в Україні.

Стан наукової розробки проблематики. В адміністративно-правовій літературі існує чимало наукових праць присвячених державній службі, які розглядали вчені правознавці як: В. Авер'янов, О. Бандурка, В. Галунько, В. Гаращук, А. Грищук, Ю. Даниленко, О. Дрозд, В. Колпаков, Т. Коломоєць, А. Пухтецька, О. Світличний, Ю. Шовкун та інші. Однак недостатньо уваги приділено питання впливу норм адміністративного права на діяльність державної служби як складової адміністративно-правового регулювання.

Метою роботи є дослідження державної служби як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Частина перша ст. 1 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII [1], визначає поняття державної служби, як публічної, професійної, політично неупередженої діяльності із практичного виконання завдань і функцій держави. Відповідно, держава покладає на державних посадовців виконання завдань, залежно від визначеної законом категорії державної служби, які витікають із визначених нормативно-правовими актами повноважень.

Державна служба охоплює різні сфери суспільно-корисної діяльності, яка забезпечує

реалізацію державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних завдань, що потребує організаційного та правового впливу держави на діяльність державної служби. Важливо також відмітити, що діяльність державної служби охоплює предмет регулювання суспільних відносин, що регулюються нормами права. Серед значної нормативно-правових актів, що регулюють відносини діяльності державної служби, провідну роль відіграють норми адміністративного права.

З метою кращого розуміння змісту сутності адміністративно-правового регулювання діяльності державної служби необхідно розкрити поняття категорії, «адміністративно-правове регулювання». Зясовуючи дослідження змісту цієї категорії, слід зазначити, що це поняття охоплюється терміном «правове регулювання», яке «є особливою категорією, яка очолює специфічний понятійний ряд: «механізм правового регулювання», «правові способи», «правовий режим» тощо [2, с. 22–23].

В юридичній літературі ми може знайти різні доктринальні підходи до визначення поняття «правове регулювання». Використовуючи феноменологічний підхід, слід уточнити розуміння поняття «регулювання», яке юридичний словник відзначає, що правове регулювання – це регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів [3, с. 589].

О. Скакун під правовим регулюванням пропонує розуміти здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону та розвиток [4, с. 448].

Інші науковці визначають предмет правового регулювання як конкретні вольові суспільні відносини та виділяють такі його властивості: а) суспільні відносини мають вольовий характер, тобто право регламентує лише свідомі та вольові дії людей (психічно хворі, обмежені в дієздатності особи, люди під гіпнозом не можуть усвідомлювати свої дії, а тому їхня поведінка не може регулюватися нормами права); б) право регулює лише ті суспільні відносини, що об'єктивно потребують регуляції

та можуть бути об'єктом такого регулювання; в) право регулює найбільш важливі суспільні відносини, що мають значення для всіх суб'єктів правовідносин [5, с. 101].

Не вдаючись до подальшого пошуку наукових позицій щодо визначення поняття «право регулювання», слід погодитися із позицією науковців, що «поняття правового регулювання є багатостороннім та може бути розглянуте із багатьох сторін, але необхідно погодитися із тим, що все ж таки, це процес регулювання відносин, які існують та виникають у суспільстві, то це регулювання здійснюється саме завдяки праву. І з цього розуміння випливає предмет правового регулювання, під яким розуміється сукупність однорідних суспільних відносин, які регулюються встановленими нормами права. Безпосередньо предмет правового регулювання вказує на групу правових суспільних відносин, які піддаються регулюванню» [6, с. 18].

Нинішній розвиток суспільства дає підстави стверджувати, що процеси, які нині відбуваються в Україні, впливають не лише на управлінські відносини, а й на всі елементи механізму державної влади [7, с. 153].

Взявши за основу вищенаведені думки, підкреслимо, що діяльність державної служби неможлива без правового регулювання, саме за допомогою норм права забезпечується реалізація державної політики, виконання законів та інших нормативно-правових актів. Правове регулювання надає можливість здійснювати державне управління, державний нагляд та контроль за дотриманням законодавства, а також здійснювати реалізацію інших повноважень державного органу, визначених законодавством. Правове регулювання визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства.

Отже, наявні підходи у визначенні правового регулювання, також можна застосувати при визначенні адміністративно-правового регулювання, яке у широкому його значенні охоплює ширіше коло суспільних відносин задля досягнення цілей державної політики, яка здійснюється шляхом реалізації визна-

чених законодавством повноважень, сукупності заходів і способів її реалізації, конкретизуючи її нормами адміністративного права. Про важливу роль адміністративного права в регулюванні суспільних відносин говорить професор В. К. Колпаков, який зазначає, що спостерігається «проникнення» адміністративного права в сферу інших правових галузей. В основі такого явища лежить фактична наявність управлінських відносин у предметі тієї чи іншої галузі права. Адміністративне право з урахуванням специфічних особливостей державно-управлінської діяльності як правової форми реалізації виконавчої влади, охоплює своїм регулятивним впливом надзвичайно широке коло суспільних відносин управлінського типу [8, с. 92–93]. Під дію норм адміністративного права підпадає широке коло управлінських відносин державної служби. *На думку Т. Коломоєць саме адміністративно-правова норма, конкретизує управлінську волю держави, перетворює її на обов'язкове правило поведінки для людей* [9, с. 32–33].

Поведінка учасників управлінських відносин вказує на те, що вони об'єктом адміністративно-правових відносин. Об'єктом адміністративно-правових відносин є суспільні відносини, що уособлюють у собі характер діяльності окремих суб'єктів права, юридичні наслідки їх поведінки, певні правові інтереси та ін. [10, с. 26].

Здійснюючи дослідження проходження державної служби в Україні як складової предмета адміністративно-правового регулювання та проаналізувавши Закон України «Про державну службу» О. Дрозд, пропонує виділити такі етапи проходження державної служби: вступ на державну службу; призначення на посаду державної служби; прийняття присяги державного службовця; просування державного службовця по службі; проведення оцінювання результатів службової діяльності; підвищення рівня професійної компетентності державних службовців; припинення державної служби [11, с. 103].

З огляду на вищезазначені етапи проаналізувавши норми Закону України «Про державну службу» ми вважаємо, що адміністративно-правового регулювання державної служби охоплює: управлінські відносини системи управління державною службою; правовий статус держав-

ного службовця; суб'єктів призначення; питання службової дисципліни; визначення категорії посад державної служби; правила прийому на державну службу; вимоги до осіб, які претендують на вступ на державну службу; порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби; оприлюднення рішення про оголошення конкурсу на зайняття посади державної служби; скорочення вакантних посад; оприлюднення результатів конкурсу; порядку призначення на посаду; укладання контракту про проходження державної служби; прийняття акту про призначення на посаду; встановлення випробування та встановлення відповідності державного службовця займаній посаді; порядку проходження державної служби, переведення та просування державного службовця по службі; зміни істотних умов проходження державної служби; оцінювання результатів службової діяльності; встановленням прав та обов'язків державного службовця; підвищення рівня професійної компетентності; підстави для припинення державної служби.

Слід зазначити, що вище перерахований процес державної служби із вступу, проходження та припинення державної служби залежить від оптимізації механізму адміністративно-правового регулювання і організаційно-правового забезпечення, яке становить систему взаємопов'язаних правових і організаційних засобів, за допомогою яких здійснюються та регулюються відносини державної служби. Ці відносини регулюються нормами права, серед яких норми адміністративного права відіграють провідну роль.

Зазначене вище є однорідною групою суспільних відносин, які підпадають регулюванню норм адміністративного права.

До особливостей адміністративно-правових норм можна зарахувати таке:

- в них закріплюються відносини щодо управління, державного контролю, нагляду, внутрішньо-організаційної діяльності;
- метод впливу норм на суспільні відносини має імперативний, державно-владний характер;
- виконання приписів норм гарантується державою за допомогою системи засобів організаційно-роз'яснювального та суспільно-примусового характеру;

– системність норм адміністративного права [12, с. 14].

Адміністративно-правове регулювання державної служби охоплюється частиною п'ятої статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05. 2015 р. № 389-VIII [13], відповідно до якого державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, призначаються без проведення конкурсу на підставі поданої заяви і можуть бути переведені на інші посади державної служби або посади в органах місцевого самоврядування.

Адміністративно-правове регулювання державної служби, а отже і імперативний вплив норм права на державну службу міститься в інших законодавчих актах. Зокрема, до таких нормативних актів слід віднести Закони України «Про запобігання корупції» від 14.10. 2014 р. № 1700-VII [14], «Про очищення влади» від 16.09. 2014 р. № 1682-VII [15].

Під дію норм Закону України «Про запобігання корупції» підпадає діяльність державних службовців, який: встановлює обмеження щодо використання службових повноважень чи становища державного службовця; зобов'язує вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів; подавання декларації; порядок проведення спеціальної перевірки; юридичну відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Норми Закону України «Про очищення влади» забороняють окремим фізичним особам обіймати певні посади або перебувати на службі, містить перелік посад, щодо яких здійснюються заходи з очищення влади (люстрації).

Відзначаючи важливість норм адміністративного права у регулюванні відносин державної служби, слід зазначити, що «у цілому адміністративно-правовим відносинам притаманні дві найважливіші ознаки: з одного боку – це форми соціальних відносин, оскільки в них обов'язково беруть участь люди чи їх об'єднання, а з іншого – це форми організаційних відносин, у процесі реалізації яких розв'язується завдання управлінської діяльності [16, с. 54].

Варто наголосити, що залежно від предмету правового регулювання в науці адміністративного права досліджено різні прояви адмі-

ністративно-правового регулювання, однак відсутність єдиного для всіх методологічного інструментарію щодо визначення цього поняття призводить до різних дефініцій та характерних для цього поняття ознак. Серед широкого кола існуючих визначень поняття «адміністративно-правове регулювання», візьмемо за приклад науковий підхід запропонований О. Гуміним та Є. Пряхіним, які загальноючі різні підходи до формування поняття адміністративно-правового регулювання пропонують дану категорію розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні адміністративно-правове регулювання науковців теоретично визначають як упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Щодо вузького розуміння, то визначення буде змінюватися у зв'язку з тим, про які суспільні відносини буде вестися мова [17, с. 46].

Незважаючи на існуючі різні визначення поняття «адміністративно-правове регулювання», варто підкреслити, що норми адміністративного права мають вагомий вплив широке коло відносин державної служби.

Висновки. З урахуванням викладених вище міркувань дослідження сутності адміністративно-правового регулювання державної служби в Україні, можна дійти висновку, що процес державної служби та правовідносини, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби, регулюються нормами права, серед яких норми адміністративного права відіграють провідну роль в регулюванні відносин державної служби.

Під адміністративно-правовим регулюванням державної служби слід розуміти сукупність адміністративно-правових норм та інших правових засобів, що закріплюють, впорядковують, охороняють відносини, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державну службу: Закон України від 10.12. 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
2. Развадовський В.Й. Адміністративно-правове регулювання правовідносин у транспортній сфері України: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 284 с.
3. Юридичний словник /за ред. Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. К.: Головна редакція Української рад. енцикл. АН України РСР, 1974. 848 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 178 с.
6. Кельман М., Кельман Р. Докринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 3 (39). С. 13–19.
7. Світличний О.П. Щодо вдосконалення діяльності виконавчих органів у галузі земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 9. С. 153–155.
8. Колпаков В.К. Адміністративне право України: Підручник. 3-є вид., стер. К.: Юрінком Інтер, 2001. 752 с.
9. Коломєсць Т.О. Методичний посібник з курсу «Адміністративне право України» для студ. юрид. факультету. Запоріжжя: ЗДУ, 2001. 207 с.
10. Адміністративне право України: посібник/ Г.Г. Забарний, Р.А. Калюжний, В.О. Терещук, В.К. Шкарупа. К.: Вид Поливода А. В., 2001. 194 с.
11. Дрозд О. Проходження державної служби в Україні як складової предмета адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 102–106.
12. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05. 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
14. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. №1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
15. Про очищення влади: Закон України від 16.09. 2014 р. № 1682-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. Ст. 2041.
16. Адміністративне право України: Підручник/ Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, та ін. За ред. Ю.П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
17. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.

Співак В. М.,

*доктор політичних наук, професор,
голова Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку "ІНКОМСЕРВІС"*

Співак М. В.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ОРГАНИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

PUBLIC ADMINISTRATION BODIES AS SUBJECTS OF MANAGEMENT DECISION-MAKING

У статті актуалізується роль суб'єкта прийняття управлінських рішень. Наводиться статистика оцінки діяльності влади через прийняття управлінських рішень суб'єктами публічного адміністрування у різних сферах і галузях. Зазначається, що суб'єкт публічної адміністрації по суті є похідною та складовою багатьох категорій. У структурі, суб'єкт інтегрує публічні та державно-управлінські функції, виступаючи одночасно виразником, координатором і реалізатором потреб, інтересів і прав суспільства та держави. Аналіз нормативно-правових актів показав, що ефективність прийняття рішень у секторі державного управління визначається вимірюваними показниками ефективності роботи державних службовців.

Встановлено, що спеціальні вимоги до кандидата на зайняття посади в органах влади визначаються керівником служби відповідно до вимог закону, професійних стандартів та з урахуванням методичних рекомендацій, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у окремих сферах та галузях. Вказується на широкому колі суб'єктів публічного адміністрування які ухвалюють управлінські рішення, серед яких: органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень; інші суб'єкти, яких наділено різними за змістом і обсягом адміністративними повноваженнями.

Дослідження практичних складових діяльності органів публічного управління та адміністрування показало, що зміни зовнішніх умов функціонування можуть спричинити невідповідність складових системи публічної влади новим умовам за своїм функціональним та організаційним змістом, внаслідок чого технічно застарівають прийоми та навички здійснення владних повноважень.

У висновках зроблено акцент на практичній стороні прийняття управлінського рішення. Особи, які приймають управлінські рішення, повинні мати рефлексивне, критичне, креативне, емпатійне та оцінчне мислення, враховувати здатність до комунікації із зовнішнім середовищем, вміти абстрагуватися.

Ключові слова: *управлінське рішення, суб'єкт публічного адміністрування, суб'єкт прийняття управлінських рішень, ефективність управлінського рішення, оцінка діяльності влади, керівник.*

The article updates the role of the subject of administrative decision-making. Statistics are provided for assessing the activities of government through the adoption of administrative decisions by subjects of public administration in various spheres and industries. It is noted that the subject of public administration is essentially a derivative and component of many categories. In structure, the subject integrates public and state administrative functions, acting simultaneously as an exponent, coordinator and implementer of the needs, interests and rights of society and the state. Analysis of regulatory legal acts showed that the effectiveness of decision-making in the public administration sector is determined by measurable indicators of the effectiveness of civil servants.

It is established that special requirements for a candidate for a position in government bodies are determined by the head of the service in accordance with the requirements of the law, professional standards and taking into account methodological recommendations approved by the central executive body, which ensures the formation of state policy in certain areas and industries. It indicates a wide range of public administration entities that make administrative decisions, including: executive bodies, local governments, other entities when exercising their administrative functions on the basis of legislation, in particular to exercise delegated powers; other entities that are endowed with administrative powers of different content and scope.

A study of the practical components of the activities of public management and administration bodies showed that changes in the external conditions of functioning can cause the components of the public authority system to be incompatible with the new conditions in terms of their functional and organizational content, as a result of which the techniques and skills of exercising authority become technically obsolete.

The conclusions emphasize the practical side of making a management decision. Persons who make management decisions must have reflective, critical, creative, empathetic, and evaluative thinking, take into account the ability to communicate with the external environment, and be able to abstract.

Key words: *management decision, subject of public administration, subject of management decision-making, effectiveness of management decision, assessment of government activities, manager.*

Постановка проблеми. Процес прийняття управлінських рішень складається з трьох основних етапів: розробка, прийняття та реалізація. При цьому прийняття рішення передбачає часовий інтервал, протягом якого виявляється та аналізується проблема, визначаються цілі управлінського впливу, розробляються варіанти дій, один з яких обирається та реалізується. На кожному етапі важливу роль відіграє суб'єкт прийняття рішення. Адже від його ґрунтованості, досвіду, вмінь і знань залежить ефективність рішення. У сукупності це впливає на оцінку діяльності влади. На думку громадян (вересень 2024), найкраще влада справляється з вирішенням проблем у таких сферах: енергозабезпечення (55% опитаних відповіли, що влада з цим справляється «дуже добре» або «скоріше добре», і 39,5% – що «дуже погано» або «скоріше погано»), освіта (відповідно 50% і 38%), зовнішня політика (відповідно 50% і 38%). Стосовно цих трьох сфер позитивні оцінки переважають негативні. Ще стосовно двох сфер позитивні та негативні оцінки висловлюються однаково часто: оборона країни (відповідно 47% і 47%) та охорона здоров'я (відповідно 47% та 47,5%) [1]. Частіше негативно оцінюється ефективність діяльності влади у таких сферах: боротьба з корупцією (82% опитаних відповіли, що влада з цим справляється «дуже погано» або «скоріше погано», лише 12% – «дуже добре» або «скоріше добре»), економіка (відповідно 69% і 24%), правосуддя (відповідно 69% і 16%), боротьба зі злочинністю (відповідно 66% і 23%), відбудови країни (відповідно 56% і 27%), соціальний захист та пенсійне забезпечення (відповідно 54% і 38%) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми рішень в системі публічного управління та адміністрування у своїх працях досліджували: К. Белікова, Я. Білоус, Р. Гал-

гаш, Є. Красников, Н. Кіт, С. Макуха, С. Потеряйко, М. Паскалова, А. Чуб, та ін. Однак роль і участь суб'єкта прийняття управлінських рішень на етапах його прийняття і нині залишається малодосліджуваним.

Метою статті є доведення необхідності теоретичного осмислення сутності ролі суб'єкта прийняття управлінських рішень у механізмі його розробки та організації виконання, визначення його ролі у формуванні довіри до влади через прийняття ефективних управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Управлінське рішення в системі публічного управління – це результат конкретної управлінської діяльності фахівців [2, с. 135]. Суб'єкт публічного адміністрування за своєю сутністю є похідним та складовою багатьох категорій. Він виступає інтегрованою структурою, що поєднує у собі управлінській функції публічного та державного характеру, виступаючи виразником, узгоджувачем та реалізатором потреб, інтересів, прав суспільства і держави одночасно [3, с. 15].

В. Терещук зазначає, що суб'єкти публічного адміністрування – це суб'єкти адміністративного права, які здійснюють публічне адміністрування та мають статус суб'єкта публічної адміністрації. У цьому контексті поняття публічне адміністрування повинно розумітись як виконання публічних функцій в інтересах держави та суспільства: 1) суб'єктами публічної адміністрації, структуру системи яких доцільно розуміти в широкому контексті (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, атипові суб'єкти, що мають повноцінний статус суб'єкта публічної адміністрації); 2) суб'єктами, які виконують окремі функції суб'єкта публічної адміністрації [4, с. 91]. Слід погодитися з твердженням, що ефективність рішень у сфері державного управління визначається за рахунок вимірюва-

них показників виконання державними службовцями своїх повноважень [5, с. 65].

Суб'єкт управлінського рішення – керівник (начальник) організації або підрозділу, який ініціює вироблення, прийняття, організацію виконання управлінського рішення. Суб'єкт управлінського рішення може бути представлений окремою людиною або групою людей, які характеризуються певним статусом (сукупністю прав і обов'язків) та рангом [6, с. 54]. При ухваленні рішень управлінець повинен враховувати фактори, які впливають на цей процес, зокрема: власні особисті якості, особливості власної поведінки, середовище ухвалення рішення, інформаційні обмеження, взаємозалежність рішень, очікування можливих негативних наслідків, можливість застосування сучасних технічних засобів, наявність ефективних комунікацій, відповідність структури управління цілям організації [7, с. 409]. На поведінку керівника під час ухвалення рішення суттєво впливають мотив досягнення успіху й мотив уникнення невдачі [7, с. 410].

О. Хименко, І. Єгоров стверджують, що суб'єктами управління повинні бути фахівці, спеціально підготовлені системою вищої освіти... Для забезпечення реалізації всіх стадій процесу управління щодо предмету діяльності суб'єкта [8, с. 38]. Наприклад, у ст. 12 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» зазначено, що на посади в місцеві державні адміністрації призначаються громадяни України, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин в обсягах, достатніх для виконання службових обов'язків відповідно до вимог статті 11 Закону України «Про засади державної мовної політики» [9]. За іншим прикладом, відповідно до ст. 5 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» на посаду можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [10]. Вже нова редакція закону (2023 року) у ст. 19 перелічує вимоги до професійної компетентності кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування. Загалом зазнача-

ється, що вимогами до кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування є вимоги до його професійної компетентності, що складаються із загальних та спеціальних вимог. Кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування категорії І повинен відповідати таким загальним вимогам: 1) мати ступінь вищої освіти не нижче магістра; 2) мати загальний досвід роботи не менше п'яти років, у тому числі досвід роботи в органах місцевого самоврядування на посадах категорії І чи ІІ, на посадах державної служби категорії «А» чи «Б» або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менш як два роки. Кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування категорії ІІ повинен відповідати таким загальним вимогам: 1) мати ступінь вищої освіти магістра або бакалавра; 2) мати досвід роботи в органах місцевого самоврядування, на посадах державної служби або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше одного року. Загальною вимогою до кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування категорії ІІІ є наявність у нього ступеня вищої освіти не нижче молодшого бакалавра. Спеціальні вимоги до кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування визначаються керівником служби відповідно до вимог закону, професійних стандартів (у разі наявності) та з урахуванням методичних рекомендацій, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування. До кандидатів на зайняття посади службовця місцевого самоврядування, для виконання основних посадових обов'язків якого необхідним є застосування мови корінного народу, мови національних меншин України, керівником служби може встановлюватися вимога щодо володіння такою мовою [11].

У ст. 20 Закону України «Про державну службу» зазначено, що особа, яка претендує на зайняття посади державної служби, повинна відповідати таким загальним вимогам: 1) для посад категорії «А» – загальний стаж роботи не менше семи років; досвід роботи на посадах державної служби категорій «А» чи «Б» або на

посадах не нижче керівників структурних підрозділів в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах у відповідній сфері не менш як три роки; вільне володіння державною мовою, володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи; 2) для посад категорії «Б» у державному органі, юрисдикція якого поширюється на всю територію України, та його апараті – досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» чи «В» або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше двох років, вільне володіння державною мовою; 3) для посад категорії «Б» у державному органі, юрисдикція якого поширюється на територію однієї або кількох областей, міста Києва або Севастополя, та його апараті – досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» чи «В» або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше двох років, вільне володіння державною мовою; 4) для посад категорії «Б» в іншому державному органі, крім тих, що зазначені у пунктах 2 і 3 частини 4 ст. 20, – досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» чи «В» або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше одного року, вільне володіння державною мовою; 5) для посад категорії «В» – наявність вищої освіти ступеня не нижче молодшого бакалавра або бакалавра за рішенням суб'єкта призначення, вільне володіння державною мовою [12].

Отже слід зробити висновок, що управлінське рішення приймається не будь-ким, а тільки суб'єктом управління: керівником організації або структурного підрозділу чи колегіальним органом (спостережною радою, правлінням, дирекцією тощо). Для прийняття рішень в організації він має володіти відповідними знаннями, навичками, мати певний досвід роботи [13, с. 10–11]. О. Половцев та О. Зубаль вважають, що під власними спроможностями суб'єкта публічного управління і адміністрування, в першу чергу, з точки зору

змісту публічного управління і адміністрування, слід розуміти техніки і технології здійснення влади [14, с. 374].

Дослідження практичної складової діяльності суб'єктів публічного управління і адміністрування показало, що залежно від зміни зовнішніх умов функціонування складові системи органу публічної влади можуть ставати невідповідними новим умовам, з точки зору їх функціонального та організаційного змісту, а техніки і технології здійснення влади або стають технічно застарілими, або морально невідповідними тим цілям і завданням, які стоять перед органом публічної влади. Це знаходить прояв в певних системних проблемах, що з'являються в діяльності органу публічної влади. До наявних на даний час, типових і циклічно виникаючих проблем можна віднести наступні: 1. Організаційні структури суб'єктів публічного управління і адміністрування не повною мірою відповідають завданням, що стоять перед ними: в організаційних структурах суб'єктів публічного управління і адміністрування відсутні підрозділи, завданням яких є вирішення питань, пов'язаних з розробкою та реалізацією суспільно-політичних, стратегічних та кризових проєктів, що є важливим викликом часу; відсутні підрозділи, до компетенції яких входив би комплексний аналіз ситуації на території, оцінка її стану в щотижневому тренді за широким спектром напрямків, розробка економічних та суспільно-політичних прогнозів та моделювання суспільно-політичних ситуацій, з точки зору стану соціальної напруженості; немає підрозділів, які впроваджують якісні зміни у функціональну діяльність суб'єктів публічного управління і адміністрування, відповідаючи на зовнішні виклики своєчасними якісними та кількісними внутрішніми змінами [14, с. 374–375]. 2. Неякісно організована робота структурних підрозділів суб'єктів публічного управління і адміністрування – невідповідність діяльності суб'єктів публічного управління і адміністрування найкращим світовим практикам організації діяльності публічної влади. 3. Неефективна система роботи суб'єктів публічного управління і адміністрування. 4. У представників суспільства відсутнє розуміння того, що, як і в які терміни, суб'єкти публічного управління

і адміністрування мають намір робити для відповідної території та її мешканців. 5. В системі нормативних документів, що регламентують функціонування структурних підрозділів та діяльність посадових осіб суб'єктів публічного управління і адміністрування, існують розбіжності та різночитання. 6. Наявна, у ряді випадків, професійна невідповідність працівників структурних підрозділів суб'єктів публічного управління і адміністрування вимогам посадових інструкцій, тобто невідповідність персональних властивостей службовців функціональному змісту їх управлінської діяльності на різних рівнях, що породжує низьку якість управлінської діяльності і, відповідно, результатів. 7. Суспільні маркери свідчать про наявність стійкої громадської думки про відсутність системної інформаційної діяльності суб'єктів публічного управління і адміністрування щодо надання представникам суспільства публічної інформації про власну діяльність. 8. Мешканці територіальних громад байдуже ставляться до спроб публічної влади залучити їх до активних процесів самоорганізації та змін. 9. Суб'єкти, що впливають на розвиток та управління територією (виконавча влада, суб'єкти місцевого самоврядування та суб'єкти делегованих повноважень) не мають здебільшого спільної платформи для взаємодії та форм об'єднання зусиль у розвитку територіальних громад. 10. Більшість суб'єктів публічного управління і адміністрування приймає участь в процесах керування й організації економічного кругообігу та суспільного життя тільки як суб'єкт цих процесів і не є проактивними учасниками цих процесів на місцевому рівні в ролі об'єкта економічних та суспільних процесів [14, с. 375].

М. Паскалова та Н. Кіт описуючи етапи прийняття управлінського рішення і роль суб'єкта на кожному з них пишуть: «На першому етапі керівник повинен не тільки усвідомлювати, чого саме він хоче досягти, але і які ресурси він готовий для цього задіяти ...визначаючи цілі того або іншого управлінського рішення, керівник знаходиться у своєрідному «полоні» соціальних образів та норм. У підсумку, успішнішим стає той керівник, чий підхід більш творчий, нестандартний, унікальний, який зможе вийти із обмежень, зітканих з соціальних зразків та норм. Другий етап... Керівник, спираю-

чись на власне розуміння ситуації, інтерпретує для себе сприйняту інформацію певним чином та обирає прийнятний, як йому здається, варіант рішення. Завершальним етапом у процесі прийняття управлінських рішень є реалізація обраного варіанту рішення. Складнощі цього етапу полягають у тому, що зазвичай управлінське рішення мають реалізовувати не ті особи, які його приймали, а виконавці, які мають належним чином сприйняти посыл та інтерпретувати закладений у нього зміст» [15, с. 63].

Коло суб'єктів публічного адміністрування які ухвалюють управлінські рішення насправді є дуже широким. Цей перелік представлений від Кабінету Міністрів України, як вищого органу у системі органів виконавчої влади, разом з міністерствами України, і до Служб – 25, Агентств – 15, Інспекцій – 4, ЦОВВ зі спеціальним статусом – 11, Колегіальних Органів – 3, інших ЦОВВ – 5 [16]. Особливе місце займають місцеві органи влади. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації [9]. У ст.6 зазначено, що на виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону забезпечують нормативно-правове регулювання власних і делегованих повноважень, голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники структурних підрозділів – накази. Розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для виконання на відповідній території всіма органами, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами та громадянами. Акти місцевих державних адміністрацій, які відповідно до закону є регуляторними актами [9].

Система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення [17]. Закон апелює двома поняттями

які характеризують суб'єкта прийняття управлінського рішення на цьому рівні. Це посадова особа місцевого самоврядування, під якою розуміється – особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження у здійсненні організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету. Та делеговані повноваження – під якими законодавець розуміє повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад [17].

Наприкінці, доречно навести ознаки суб'єктів державного управління які виводить Д. Колесніков і які найбільш влучно характеризують їх як суб'єктів прийняття управлінських рішень: наявність у суб'єктів компетенції та владних повноважень; відповідальність суб'єктів за свої діяння (дії чи бездіяльність), як за вчинені, так і за ймовірні. забезпечення реалізації суб'єктом державного управління інтересів визначеної соціальної спільноти – народу, верстви, нації, професії тощо; притаманність кожному суб'єкту управління

відповідних функцій; особливі та специфічні форми організованості для кожного із суб'єктів у системі державного управління; взаємодія суб'єкта в межах системи державного управління з іншими суб'єктами, об'єктами цієї системи її іншими елементами; структурна єдність суб'єктів; ухвалення суворо зумовлених управлінських рішень і узгодження їх між собою; динамічність діяльності суб'єктів системи державного управління; виконавчо-розпорядчий характер діяльності суб'єктів системи державного управління; здійснення діяльності суб'єктами на основі правових норм; координація та субординація суб'єктів у системі державного управління [18, с. 58].

Висновки. Роль суб'єкта у прийнятті управлінського рішення слід розглядати з двох позицій. Перша позиція, ґрунтується на твердженнях законодавця викладених у вимогах, що містяться у нормативно-правових актах. Зокрема такими є відповідна освіта, досвід роботи, володіння мовою тощо. Друга, розкриває практичну сторону прийняття управлінського рішення. Особи, які приймають управлінські рішення, повинні мати рефлексивне, критичне, креативне, емпатійне та оцінчне мислення, враховувати здатність до комунікації із зовнішнім середовищем, вміти абстрагуватися.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r>
2. Макуха С. М. Рішення як інструмент реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2024. № 1–2. С. 130–142.
3. Демідова М.О. Щодо гібридності природи суб'єктів публічного адміністрування. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1(22) том 4, 2018. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-4_2018/5.pdf
4. Терещенко В.В. Поняття, ознаки та структура суб'єктів публічного адміністрування України. *Право і суспільство*. № 1 частина 2 / 2020. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/34c768d6-5ad5-4a59-a020-7180924d7941/content>
5. Воронов О. Управлінське рішення як показник ефективності в сфері державного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. Вип. 1. С. 63–66.
6. Шульга О. Методичні засади прийняття управлінських рішень. *Підприємництво та інновації*, 22/2022, с. 54–58. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/22.9>
7. Оленіна К.А. Особливості ухвалення управлінських рішень у конфліктних ситуаціях. Теорія та практика управління розвитком економіки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (10 жовтня 2019 р.; м. Київ) / Відпов. За вип. С. Остапчук. К.: ТОВ «ВІПО», 2019. С. 409–410. URL: https://magazine.faa.org.ua/images/stories/zb_conference/zb_conf_10-10-2019.pdf#page=410
8. Хименко О. А. Деякі аспекти управлінського рішення в інноваційній діяльності суб'єкта підприємництва. *Наука, технології, інновації*. 2019. № 3. С. 29–41.
9. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

10. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 2 травня 2023 року № 3077-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text>
12. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
13. Прийняття управлінських рішень : навчальний посібник / [Ю.Є. Петруня, Б. В. Літовченко, Т. О. Пасічник та ін.] ; за ред. Ю. Є. Петруні. – [4-те вид., переробл. і доп.]. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2020. 276 с.
14. Половцев О. В. Концепція керованої системної еволюції суб'єкта публічного управління та адміністрування. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2023. № 4. С. 371–377.
15. Паскалова М. І. Управлінське рішення в світлі народження, розуміння та трансляції смислів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 44. С. 61–65.
16. Інші органи виконавчої влади. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/catalog>
17. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
18. Колесніков Д. В. Специфіка видів суб'єктів державного управління. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2018. Вип. 2(3). С. 57–60.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.348

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-21>

Гавловська А. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ УМИСЛУ ТА МОТИВІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ, ЗОКРЕМА, НАРУЗІ НАД МОГИЛОЮ

LEGAL ANALYSIS OF INTENT AND MOTIVES IN CRIMINAL OFFENSES AGAINST MORALITY, SPECIFICALLY DESECRATION OF GRAVES

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз злочинів, передбачених ст. 297 Кримінального кодексу України, які охоплюють наругу над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого, а також незаконне заволодіння тілом чи предметами, що знаходяться на місці поховання. Автор наголошує, що ці злочини належать до категорії з формальним складом і можуть бути вчинені виключно умисно, що виключає можливість їх вчинення через необережність. Акцент зроблено на теоретичних аспектах визначення умислу, його інтелектуальної та волевої складових, які є ключовими для кваліфікації таких кримінальних правопорушень. Розглянуто основні мотиви, які супроводжують вчинення злочинів, передбачених ст. 297 КК України. Зокрема, у ч. 3 цієї статті як кваліфікуючі ознаки виділено корисливі та хуліганські мотиви. У статті зазначено, що корисливий мотив передбачає прагнення злочинця до отримання матеріальної вигоди, зокрема у вигляді заволодіння майном, грошима чи іншими цінностями, що знаходяться на місці поховання. Корисливий мотив завжди пов'язаний із задоволенням потреб винного чи інших осіб шляхом отримання вигоди, яка може мати індивідуальний або груповий характер. Хуліганські мотиви, у свою чергу, характеризуються демонстративною зневагою до суспільства, норм моралі та етики, що часто супроводжується агресивною поведінкою або безпричинною злістю. Автор також розглядає психологічні аспекти хуліганських мотивів, зазначаючи, що вони нерідко базуються на егоїзмі, озлобленості, незадоволеності чи внутрішньому конфлікті особи. Робиться висновок, що без перегляду теоретичних основ кримінального права та законодавчого визначення форм вини уявити необережне вчинення таких злочинів неможливо. У підсумку стаття наголошує на важливості охорони суспільних цінностей, пов'язаних із повагою до пам'яті померлих, і необхідності подальшого вдосконалення кримінально-правових норм, які регулюють відповідальність за злочини проти місць поховання.

Ключові слова: моральність, наруга над могилою, формальний склад, корисливий мотив, хуліганський мотив, умисел, охорона моральних цінностей.

The article provides a comprehensive criminal-legal analysis of offenses under Article 297 of the Criminal Code of Ukraine, which include desecration of graves, other burial sites, or the body of a deceased person, as well as the unlawful appropriation of a body or items located at the burial site. The author emphasizes that these crimes fall under the category of formal offenses and can only be committed intentionally, excluding the possibility of negligence. The focus is placed on the theoretical aspects of defining intent, including its intellectual and volitional components, which are key to qualifying such criminal offenses. The article examines the primary motives accompanying the commission of crimes under Article 297 of the Criminal Code of Ukraine. Specifically, Part 3 of this article highlights qualifying features such as selfish and hooligan motives. The author notes that a selfish motive implies the offender's desire for material gain, such as acquiring property, money, or other valuables located at the burial site. Selfish motives are always associated with satisfying the needs of the offender or others by obtaining benefits, which may be individual or collective in nature. Hooligan motives, on the other hand, are characterized by a demonstrative disregard for society, moral norms, and ethics, often accompanied by aggressive behavior or unprovoked anger. The psychological aspects of hooligan motives are also explored, with the author noting that they are often rooted in selfishness, bitterness, dissatisfaction, or internal conflict. The conclusion emphasizes that without revisiting the theoretical foundations of criminal law and legislatively defining

forms of guilt, it is impossible to imagine the negligent commission of such crimes. The article highlights the importance of protecting societal values related to respect for the memory of the deceased and the need for further improvement of criminal-legal norms regulating liability for crimes against burial sites.

Key words: *morality, desecration of graves, formal composition, selfish motive, hooligan motive, intent, protection of moral values.*

Постановка проблеми. Три з чотирьох видів дій, зазначених у ст. 297 КК України (наруга, осквернення, руйнування), вважаються завершеними з моменту початку їх виконання, незалежно від характеру чи обсягу завданої шкоди. Це означає, що такі дії, як наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого (за винятком незаконного заволодіння тілом, урною з прахом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або іншому місці поховання), здебільшого мають формальний склад.

Загальноприйнятою є думка, що кримінальні правопорушення з формальним складом можуть бути вчинені лише умисно. Законодавче визначення необережної вини базується на суспільно небезпечних наслідках, які не є частиною структури об'єктивної сторони формальних складів кримінального правопорушення. Тому вчинення таких правопорушень через необережність виключається.

Отже, без перегляду теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини, уявити необережне кримінальне правопорушення з формальним складом неможливо. Це пояснюється тим, що такі діяння, які підлягають кримінальній відповідальності, за своєю природою можуть бути лише умисними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний кримінально-правовий аналіз питань, пов'язаних із наругою над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого, в Україні вже давно не проводився як окреме спеціальне дослідження. Окремі аспекти цієї проблематики розглядалися в роботах вітчизняних фахівців, таких як О. М. Бандурка, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, В. Т. Дзюба, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, А. В. Ландіна, В. А. Ломако, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, П. П. Сердюк, С. С. Яценко та інші. Але, відсутні комплексні дослідження, присвячені кримінальній відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого. Це свідчить про необхідність детального вивчення цієї проблеми.

Метою статті є подальша теоретична розробка питань кримінальної відповідальності за такі дії з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Це стосується і злочинних дій, зазначених у ст. 297 КК України, таких як «незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого». Такі дії, як правило, мають корисливий характер і полягають у незаконному, безоплатному обертанні чужого майна на користь винного або інших осіб.

Обертання майна, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів проти власності, передбачає активну дію. Це включає вилучення майна з володіння, розпорядження або користування власника чи іншої уповноваженої особи на користь винного або інших осіб, що призводить до їх збагачення за рахунок цього майна [1, с. 149].

Сам факт такого обертання свідчить про умисність дій. Заволодіння майном на місці поховання, як і, наприклад, крадіжка, не може бути вчинене з необережності. Тому всі дії, зазначені у ст. 297 КК України, слід кваліфікувати як умисні.

Розглянемо це питання детальніше. Оскільки наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого є кримінальним правопорушенням, яке вчиняється умисно, важливо звернути увагу на визначення умислу, закріплене у ст. 24 КК України. Умисел має дві ключові ознаки: інтелектуальну та вольову. Інтелектуальна ознака включає: усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своїх дій (або бездіяльності); передбачення їх суспільно небезпечних наслідків. Вольова ознака означає, що суб'єкт злочину або бажає настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій, або свідомо допускає їх можливість. Залежно від поєднання цих ознак у свідомості злочинця, умисел поділяється на два види: прямий і непрямий (евентуальний) [2, с. 73].

Згідно з ч. 2 ст. 24 КК України, прямий умисел характеризується тим, що особа: усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій (або бездіяльності); передбачає їх наслідки; бажає їх настання.

У випадку непрямого умислу, відповідно до ч. 3 цієї ж статті, особа також: усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій; передбачає їх наслідки; не бажає їх настання, але свідомо допускає таку можливість.

Спільними рисами обох видів умислу є усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій і передбачення їх наслідків. Основна різниця між ними полягає у вольовій ознаці: при прямому умислі особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків; при непрямому умислі особа не бажає цих наслідків, але свідомо допускає їх можливість. Усвідомлення небезпечного характеру діяння означає, що особа розуміє не лише фактичні обставини, які стосуються об'єкта та об'єктивної сторони складу злочину, але й його суспільну небезпечність [2, с. 74].

У конструкції видів вини усвідомлення суспільної небезпеки означає, що винний розуміє як фактичний бік свого посягання, так і його соціальне значення. Це свідчить про те, що під час вчинення злочину свідомість винного охоплює всі важливі обставини, такі як середовище, місце, час, особа потерпілого тощо. Винний розуміє, що його протиправні дії, наприклад, посягання на об'єкт культурної спадщини, є суспільно небезпечними, тобто завдають шкоди охоронюваному законом суспільним відносинам.

Водночас це не означає, що суб'єкт злочину повинен усвідомлювати абсолютно всі фактичні обставини справи. Однак основні, значущі обставини повинні бути охоплені його свідомістю з точки зору кримінального права. При цьому усвідомлення суспільної небезпеки діяння зазвичай не включає як обов'язкову ознаку розуміння його протиправності [3, с. 103–118].

Передбачення полягає у здатності особи прогнозувати розвиток подій і розуміти, що її суспільно небезпечні дії можуть призвести до наслідків, передбачених законом. У випадку злочину з прямим умислом винний може передбачати як можливість, так і неминучість заподіяння шкоди. Можливість означає, що

в конкретній ситуації вчинення дії з високою ймовірністю спричинить суспільно небезпечні наслідки. У цьому випадку заподіяння шкоди є закономірним, але не єдино можливим результатом злочину. Неминучість заподіяння шкоди, навпаки, означає, що в конкретній ситуації настання суспільно небезпечного наслідку є не лише закономірним, але й єдино можливим результатом вчинення діяння. Якщо винний передбачає неминучість настання наслідків, це свідчить виключно про прямий умисел. У такому випадку непрямий умисел і необережність виключаються, оскільки усвідомлення неминучості заподіяння шкоди свідчить про бажання настання суспільно небезпечного наслідку [4, с. 199].

Вольовий елемент прямого умислу складається з двох взаємопов'язаних аспектів: бажання і прагнення до настання суспільно небезпечного наслідку. Бажання означає, що винний має намір досягти конкретного злочинного результату своїх дій, прагнучи спричинити саме ті наслідки, які передбачені нормою Особливої частини Кримінального кодексу. Прагнення, як частина вольового елемента, характеризується тим, що винний не лише схвалює настання злочинного результату, але й докладає зусиль для його досягнення.

Кваліфікація дій або бездіяльності винного у злочинах із прямим умислом залежить від спрямованості його наміру. Якщо суб'єкт прагне до заподіяння певного суспільно небезпечного наслідку і цей наслідок настає, злочин вважається закінченим. Якщо ж бажаний результат не настає з незалежних від винного причин, його дії кваліфікуються як замах на злочин [5, с. 157].

Сутність умислу визначається сукупністю об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які стосуються наруги над могилою, іншим місцем поховання, тілом (останками, прахом) померлого, а також незаконного заволодіння тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або в іншому місці поховання. Ці характеристики відображаються у свідомості винного і мають значення для правової кваліфікації кримінального правопорушення.

Інтелектуальна складова умислу при порушенні над могилою, іншим місцем поховання, тілом померлого або незаконному заволодінні тілом

чи предметами включає: усвідомлення об'єкта кримінального правопорушення; розуміння характеру своїх дій; усвідомлення суспільної небезпеки та протиправності таких дій.

Вольова складова полягає у бажанні здійснити наругу над могилою, іншим місцем поховання, тілом померлого або незаконно заволодіти тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або в іншому місці поховання.

Отже, положення ст. 297 КК України охоплюють лише умисні дії, спрямовані проти місць поховання та тіла померлого, виключаючи можливість вчинення цих кримінальних правопорушень внаслідок необережності.

Мотив вчинення кримінального правопорушення є як усвідомленим, так і неусвідомленим внутрішнім спонуканням, яке спрямовує людину до вчинення дій, передбачених ст. 297 КК України. Сучасна психологія доводить, що будь-яка усвідомлена поведінка людини, включно з кримінальною, є мотивованою і цілеспрямованою. Безмотивними можуть бути лише дії осіб, які не є осудними, або малолітніх, що не розуміють фактичного характеру своїх вчинків.

Мотиви виникають із таких джерел, як потреби, емоції, почуття тощо. Вони можуть бути: благородними (наприклад, кохання, совість, співчуття, доброзичливість, щирість, душевність); неблагородними (наприклад, ненависть, помста, злість, корисливість, заздрість, презирство). Часто у злочинах саме жорстокість і жадібність виступають основними мотивами.

Мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, якщо він прямо зазначений у диспозиції кримінально-правової норми.

Існують різні підходи до класифікації мотивів, зокрема за джерелами їх виникнення та особливостями відносин і інтересів, які вони представляють. Серед них можна виділити: мотиви, зумовлені особистими потребами та інтересами, а також неправильно сформованими відносинами з оточуючими (наприклад, корисливість, побутова помста, особисті інтереси тощо); мотиви, які не мають особистісного значення, не пов'язані із задоволенням власних потреб і інтересів винного (наприклад, хуліганські мотиви).

Ситуаційні мотиви, що виникають через протиправну поведінку потерпілого та мають вимушений характер.

У випадку наруги над могилою, іншим місцем поховання, над тілом померлого або незаконного заволодіння тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або іншому місці поховання, мотиви можуть бути різними. Наприклад, у ч. 3 ст. 297 КК України як кваліфікуючі ознаки зазначені корисливі та хуліганські мотиви.

Щодо корисливого мотиву, то в Словнику української мови користь визначається як «прагнення до власної вигоди, наживи» [6, с. 289].

Корисливий мотив завжди спрямований на задоволення певної потреби, яка є основою і формуючим фактором цього мотиву. Така потреба може бути як індивідуальною (особистий інтерес), так і груповою (інтереси певної групи осіб) [7, с. 88].

К. В. Ілляшова відзначає, що потреба, яку винний прагне задовольнити, може бути як корисливою, так і не пов'язаною з отриманням матеріальних благ чи уникненням майнових зобов'язань. Однак, задоволення цієї потреби може вимагати посягання на власність. При цьому, така поведінка не завжди свідчить про корисливу мотивацію [8, с. 23–25].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» наведено юридичне визначення користі. Згідно з п. 10 цієї Постанови, користь як мотив злочину означає, що основною причиною суспільно небезпечного діяння є прагнення отримати матеріальну вигоду або користь.

Злочинець, вчиняючи кримінальне правопорушення, переслідує мету отримання матеріальних благ для себе чи інших осіб. Це може бути: заволодіння майном (грошима, коштовностями, цінними паперами, іншими матеріальними цінностями); отримання або збереження майнових прав; уникнення матеріальних витрат чи обов'язків (наприклад, отримання спадщини, позбавлення боргу, звільнення від обов'язкових платежів); або інша форма матеріальної вигоди [9].

Щодо хуліганських мотивів, їх визначення міститься у двох постановах Пленуму Верховного Суду України: «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я

особи» № 2 від 7 лютого 2003 року [9] та «Про судову практику у справах про хуліганство» № 10 від 22 грудня 2006 року [10]. Ці постанови пояснюють, що злочини кваліфікуються як такі, що вчинені з хуліганських мотивів, коли особа: діє через явну неповагу до суспільства, ігноруючи загальнолюдські правила співжиття та моральні норми; або вчиняє злочин без видимої причини чи через незначний привід.

Таким чином, корисливі мотиви пов'язані з прагненням до матеріальної вигоди, тоді як хуліганські мотиви характеризуються демонстративним ігноруванням суспільних норм або безпричинністю злочинних дій.

Очевидно, що хуліганські мотиви зазвичай ґрунтуються на таких особистісних рисах, як егоїзм, озлобленість і незадоволеність, які можуть проявлятися у формі безпричинної злості або навіть тупого відчаю. Це часто зумовлено розривом між рівнем домагань особи і її реальними можливостями. У багатьох випадках рівень домагань значно перевищує реальні можливості, що може бути викликано як особистісними характеристиками, так і об'єктивними умовами. Водночас навіть занижений рівень домагань може спричинити незадоволеність собою.

Наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого з хуліганських мотивів відноситься до агресивних типів злочинної поведінки. У цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція О. М. Литвака щодо впровадження терміну «агресивна злочинність», який би охоплював усі насильницькі правопорушення та інші дії, що мають агресивний характер. Науковець поділяв агресію, як і будь-яку людську поведінку, на три типи: вольова (діяльність), імпульсивна, звична [11, с. 4].

На думку О. М. Литвака, імпульсивна агресія часто зустрічається в слідчій та судовій практиці, особливо у випадках, коли злочин вчинено під впливом алкоголю, наркотичних речовин або психічних аномалій, які не виключають осудності. Такі імпульсивні злочини, як зазначає вчений, суперечать найвищому рівню системи диспозицій людини, тобто її усвідомленим уявленням про мораль, честь, гідність і загальнолюдські етичні та естетичні цінності [11, с. 5].

Висновки. Наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого, за загаль-

ноприйнятою думкою, є кримінальним правопорушенням із формальним складом, яке може бути вчинене виключно умисно. Це стосується також діянь, передбачених у ст. 297 КК України, таких як «незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого». Такі дії, очевидно, мають умисний корисливий характер і є кримінальними правопорушеннями.

Сутність умислу визначається сукупністю об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які стосуються наруги над могилою, іншим місцем поховання, тілом (останками, прахом) померлого, а також незаконного заволодіння тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або в іншому місці поховання. Ці характеристики відображаються у свідомості винного і мають важливе значення для правової кваліфікації злочину. Інтелектуальна складова умислу при вчиненні таких дій включає: усвідомлення об'єкта кримінального правопорушення; розуміння характеру своїх дій; усвідомлення суспільної небезпеки та протиправності цих дій. Вольова складова полягає у бажанні: здійснити наругу над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого; незаконно заволодіти тілом чи предметами, що знаходяться на (в) могилі або в іншому місці поховання. Отже, умисел у таких злочинах є ключовим елементом, що визначає їх правову кваліфікацію.

Таким чином, такі кримінальні правопорушення проти моральності як наруга над могилою мають виключно умисний характер через формальний склад кримінального правопорушення, а необережність у таких випадках неможлива без перегляду і зміни теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини. Вирішення цієї проблеми дозволило більш чітко окреслити кваліфікаційні ознаки кримінальних правопорушень проти моральності, визначити ключові елементи умислу (інтелектуальний та вольовий компоненти), а також виділити і детально описати основні мотиви (корисливий та хуліганський), що сприяє правильній кримінально-правовій оцінці таких дій і підвищує ефективність захисту моральних цінностей та пам'яті померлих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
2. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 3. С. 73–82.
3. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : навчальний посібник. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 258 с.
4. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 575 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4: І–М. 1973. 840 с.
7. Канцір В. С., Сосніна О. В. Корисливий мотив як кваліфікуюча ознака у складі злочину «порушення недоторканності приватного життя» (ст. 182 КК України). *Наше право*. 2016. № 1. С. 87–91.
8. Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2012. Вип. 19. С. 202–208.
9. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 12.08.2020).
10. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06> (дата звернення: 12.08.2020).
11. Литвак О. М. Про кримінальну агресію та її витоки. *Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ*. 2000. № 2. С. 3–9.

Іващенко О. А.,
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-2148-8220>

ОСОБЛИВОСТІ МЕТИ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

FEATURES OF THE PURPOSE OF PUNISHMENT FOR CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND LEGAL RELATIONS

Стаття присвячена актуальним питанням щодо особливостей мети покарання за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин та їх напрями. У наш час земельні ресурси є однією з основ побудови суспільних відносин у сфері охорони та раціонального використання, а з ними і ринкових, економічних, соціальних, культурних та інших. Тому питання щодо мети пеналізації кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин є безпосередньо тим, що досліджується і повинно досліджуватись науковцями для удосконалення нашої вітчизняної правової системи. Нормами Конституції України та галузевих законів України, що стосуються земельних правовідносин закріплено положення про те, що землі є безпосереднім елементом довкілля та найважливішою цінністю держави та народу, що означає неможливість існування суспільства і держави без наявності земельних правовідносин. Саме тому існуюча проблематика охорони та раціонального використання земельних ресурсів вимагає від держави встановлення відповідних приписів, а від суб'єктів правовідносин – дотримання встановлених правил поведінки та виконання ними відповідних юридичних обов'язків. Порушення встановлених нормативних приписів породжує за собою настання негативних наслідків для осіб, які порушують галузеве законодавство, тобто настання юридичної відповідальності для таких осіб та призначення справедливого покарання.

З'ясування основної мети покарання та її напрямів дає нам розуміння самої сутності застосування того чи іншого його виду. Законодавче закріплення знайшла у собі дефініція «мета покарання». У статті 50 КК України визначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Отже, законодавець чітко визначив, що кара не є кінцевою метою застосування покарання до винної особи, а визначив превентивну і соціальну функцію покарання. Мета покарання визначається його функціями і завданнями, окресленими у КК України. Разом з тим, у чинному кримінальному законодавстві України закріплено декілька напрямів мети покарання, що дає можливість диференціювання та обрання відповідної до кожного індивідуального випадку вчинення кримінального правопорушення, а земля як предмет складу кримінальних правопорушень у сфері охорони земельних правовідносин, у свою чергу, є національним багатством нашої країни та знаходиться під особливою охороною держави.

Ключові слова: кримінальні правопорушення; кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних правовідносин; охорона земельних ресурсів; земельні ресурси; соціальна обумовленість; санкції; пеналізація кримінальних правопорушень; кримінальна відповідальність; покарання; мета покарання; напрями мети покарання; функції покарання.

The article is dedicated to the relevant provisions of the peculiarities of punishment for the criminal offense in the sphere of land legal relations and in the direction of the. Our land resources are the only ones based on the development of social resources in the sphere of protection and rational development, and with them also market, economic, social, cultural and others. For this purpose, it is necessary to carry out the penalization of criminal law in the sphere of land legal relations, which is necessary to be investigated and guiltily investigated by scientists in order to improve our legal system. The norms of the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, which are based on the land law, cover the provision on those lands that are not in the middle of the state and the most important value of the state and the people, which means the impossibility of the implementation of the state and the state without the reality of land legal obligations. For this reason, the problems of protection and rational management of land resources are related to the establishment of legal additions, and the subjects of legal relations are to ensure the establishment of the rules of conduct and their implementation of the legal obligations. The violation of the

establishment of normative acrimonies gives rise to negative consequences for the authorities, which will destroy the Haluse legislation, thus establishing legal authority for such principles and the purpose of fair punishment.

The meaning of the main goal of the punishment and its direction gives us the reason for the very essence of the condensation of that particular species. The law giver has closed the definition of “meta pokarannya”. Article 50 of the Criminal Code of Ukraine states that the punishment may not be limited to punishment, but to the correction of the courts, but also to the initiation of new criminal offenses by both the defendants and other persons. The lawgiver has clearly seen that punishment is not not the sin’s method of confinement to the wine-loving individual, but the preventive and social function of the punishment. The purpose of punishment is determined by its functions and tasks outlined in the Criminal Code of Ukraine. At the same time, the current criminal legislation of Ukraine enshrines several directions of the purpose of punishment, which makes it possible to differentiate and choose the appropriate one for each individual case of committing a criminal offense, and land as a subject of criminal offenses in the field of protection of land legal relations, in turn, is the national wealth of our country and is under special protection of the state.

Key words: *criminal offenses; criminal offenses in the field of protection of land legal relations; protection of land resources; land resources; social conditioning; Sanctions; penalization of criminal offenses; criminal liability; Punishment; the purpose of punishment; directions of the purpose of punishment; functions of punishment.*

Постановка проблеми. У сучасних надскладних реаліях у суспільства є нагальна потреба щодо встановлення справедливої, співрозмірної та дієвої системи законодавства у протидії кримінально-протиправним проявам та здійснення виправно-виховного впливу на правопорушників. Необхідно встановити такий важіль впливу, який би мав на меті не тільки реалізацію покарання за те чи інше протиправне діяння, а й виконував превентивну, а також прогностичну функцію та мав на меті саме виправлення винного у вчиненні протиправного діяння. Реалізація цієї норми можлива лише шляхом справедливого підходу до процесу пеналізації означених діянь. Важливим є визначення мети зазначеного процесу. Це пов’язано з тим, що законодавець, насамперед визначає саме мету покарання у санкції, як форму реалізації кримінальної відповідальності. Для такого роду нормотворчої діяльності необхідно чітко розуміти, задля досягнення якої кінцевої мети необхідно встановити ту чи іншу санкцію, проаналізувати відповідність даної санкції потребам суспільства та визначити граничні рамки пеналізації. Саме вирішенню цієї проблеми присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки все більше науковців приділяють особливу увагу дослідженню питань, пов’язаних із покаранням у правовій площині, зокрема кримінально-правових санкцій у сфері земельних правовідносин, її меті та функціям. У наш час земельні правовідносини є однією з основ побудови суспільних відносин,

а з ними і ринкових, економічних, соціальних та інших. Тому питання щодо мети пеналізації кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин є безпосередньо тим, що досліджується і повинно досліджуватись науковцями для удосконалення нашої вітчизняної правової системи. В Україні науковцями-правниками, що досліджують вищезазначені питання, зокрема, є: О. Книженко, А. Шульга, О. Горох, М. Корабель, С. Андрусенко, Т. Ковальчук, Р. Мовчан, А. Мірошніченко, В. Носік, О. Олійник, М. Рябченко, С. Ребенко, Н. Цвіркун, Ю. Пономаренко, Н. Гуторова, А. Васильєв та інші.

Метою статті є дослідження юридичної природи мети її співрозмірності з цілями покарання, реалізація функцій покарання кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин.

Завданням статті є вироблення теоретико-практичних, науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правових норм у сфері охорони земельних відносин в Україні шляхом розуміння мети покарання за ці кримінальні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Конституція України (далі-КУ) як Основний закон нашої держави, який є загальнообов’язковим для всіх громадян України, осіб без громадянства та осіб, які перебувають на території України та який має вищу юридичну силу, проголошує землю основним національним багатством українського народу та наголошує, що земля перебуває під особливою охороною держави [3]. У свою чергу, відповідно до ст. 3 Закону

України «Про охорону земель», основними принципами державної політики у сфері охорони земель є забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу [2].

Основний Закон нашої держави та Закони України, що регулюють земельні правовідносини таким чином звертають особливу увагу на такий об'єкт правовідносин як земля і наголошують, що землі є безпосереднім елементом довкілля, об'єктом господарських правовідносин та найважливішою цінністю держави та народу, що означає неможливість існування суспільства і держави без наявності земельних правовідносин. Саме тому питання земельних правовідносин у сфері збереження та раціонального використання земельних ресурсів вимагають від держави встановлення відповідних правил поведінки у відносинах, пов'язаних з землею, а від суб'єктів правовідносин – дотримання встановлених правових приписів та виконання ними певних юридичних обов'язків. У разі порушення цих суспільно небезпечних діянь, винні мають бути покарані за свої вчинки.

У Земельному кодексі України (далі-ЗКУ України) закріплено положення, що згідно з ч. 1 ст. 211 ЗКУ за порушення земельного законодавства громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність [1]. Найсуворіший вид відповідальності, встановленої законодавцем в Україні – це кримінальна відповідальність. Вона настає за вчинення суспільно небезпечного винного протиправного діяння (дії чи бездіяльності), забороненого Особливою частиною Кримінального кодексу України (далі-ККУ України) [4]. Чинний ККУ передбачає покарання за такі кримінальні правопорушення у сфері земельно-правових відносин як: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан чи захворюваність населення (ст. 238); забруднення або псування земель (ст. 239); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2); порушення правил охорони надр (ст. 240); порушення законодавства про

захист рослин (ст. 247); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253); безгосподарське використання земель (ст. 254) [3].

Як зазначає М. Сингаєвська, кримінальна відповідальність настає за винні та протиправні порушення земельного законодавства, вчинені умисно або з необережності при використанні й охороні земель, які за ступенем небезпеки потребують кримінального переслідування [5]. Відповідальність за вчинення кримінального правопорушення юридично встановлюється у вигляді санкції відповідної статті ККУ України і на практиці являє собою виконання покарання за порушення тієї чи іншої, закріпленої в диспозиції кримінально-правової норми норми. Розберемось що ж таке покарання.

Проблемам пеналізації, покарання та санкціям з юридичної точки зору приділяли увагу багато науковців-правників, зокрема: О. Книженко, Ю. Пономаренко, І. Богатирьов, Т. Денисова, Ю. Шинкарьов, М. Бажанов та інші. Але всі вони розкривали лише окремі аспекти означеної юридичної проблеми. При цьому, вона залишається нагальною і до сьогодні.

Так, зокрема, Р. Мовчан та О. Душевська слушно підкреслюють, що у юридичній літературі безспідставно зазначається, що нюанси кримінально-правової кваліфікації, тонкощі кримінально-правової характеристики окремих посягань, інші проблеми Загальної та Особливої частин кримінального права – усе це значною мірою втрачає сенс, якщо за вчинене кримінальне правопорушення не призначається справедливе покарання, або якщо призначене покарання не виконується або виконується неналежним чином. Тому наукова обґрунтованість побудови санкції кримінально-правової норми має не менше значення, ніж правильне конструювання її диспозиції [12]. Дійсно, погоджуючись з думкою науковців, можна безпосередньо констатувати той факт, що від побудови санкції залежить реалізація принципу правосуддя.

У своїх рішеннях, Верховний суд України визнає, що «основною формою кримінальної відповідальності є покарання, що являє собою встановлену законом сукупність правових обмежень, в яких виявляються його властивості» [7]. У свою чергу, М. Бажанов виклав свою

обґрунтовану позицію щодо сутності покарання, яка полягає в тому, що «покарання – це захід державного примусу, що застосовується судом у вирокі до особи, яка вчинила злочин, є за своєю суттю карою (становить кару) та виражає від імені держави негативну оцінку як злочину, так і особи, що його вчинила» [8]. Але найбільш повну та виважену дефініцію, на нашу думку, навів дефініцію «покарання» Ю. Пономаренко. Він визначив покарання як «передбачене кримінальним законом обмеження у реалізації прав і свобод людини, що застосовується у примусовому порядку за обвинувальним вирокі суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, з метою її кари» [6]. З усього вищезазначеного можна зробити первинний висновок, що покарання – це, насамперед, примусовий захід впливу на суб'єкта кримінального правопорушення, який конкретизується в обвинувальному вирокі суду.

Однак чи може все ж таки у демократичній країні, якою за Конституцією є держава Україна, кінцевою метою покарання все ж таки бути кара як така? Перш за все необхідно розібратись яку взагалі мету ставить перед собою законодавець, при встановленні того чи іншого виду покарання та яку роль вона грає і чи відрізняються доцільно використовувати поняття «ціль» відносно такої правової категорії як «покарання».

Доволі багато у науковій літературі, присвяченій встановленню санкцій та реалізації покарання, використовується категорія «ціль покарання». Розглянемо тлумачення слова «ціль» в загальному значенні. Ціль – це те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти. Тобто більш конкретні завдання, які ставить перед собою законодавець при призначенні того чи іншого покарання. Цілей буває багато, а мета залишається одна, загальна та пріоритетна. Визначимось, що ж таке «ціль» покарання. Чіткого визначення, закріпленого на законодавчому рівні вищезазначеною дефініцією «ціль» немає, але необхідність вивчення цілей покарання обґрунтовується тим, що в покаранні, як і в кримінальному праві загалом, виражається політика держави і лише після з'ясування суті цілей та мети покарання можна, спираючись на неї, обирати необхідні важелі та методи

кримінально-правового впливу. На сьогоднішній день, в українській науковій думці правники не розділяють поняття «цілі» та «мети», обґрунтовуючи це тим, що обидві дефініції обумовлюють досягнення єдиного соціального завдання, тобто того, задля чого встановлюється той чи інший норматив. Цікавою, з цього приводу, є думка О. Книженко, яка наголошує, що в кримінальному праві необхідно вирізняти не лише цілі кримінального покарання, а й цілі кримінально-правового впливу. Останні співвідносяться з цілями покарання як загальне і окреме. Співвідношення цілей покарання залежить від кримінально-правового інституту або від конкретних заходів кримінально-правового впливу, які застосовує суд до особи, яка вчинила суспільно-небезпечне протиправне діяння. Зокрема, цілі кримінально-правового впливу при встановленні кримінально правових санкцій повинні враховуватись перш за все відповідно їх змісту [11]. Не дивлячись на широке використання науковцями-правниками поняття «ціль покарання», на нашу думку, не логічно застосовувати таке поняття до кримінально-правової категорії, так як дане поняття не є ні лінгвістично визначеним, ні юридично обґрунтованим.

У той же час, законодавче ж закріплення знайшла у собі дефініція «мета покарання». У статті 50 КК України визначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [4]. Отже, законодавець чітко визначив, що кара не є кінцевою метою застосування покарання до винної особи, а визначив превентивну і соціальну функцію покарання. Можемо беззаперечно стверджувати, що соціальна роль покарання виявляється в охороні суспільних відносин від протиправних посягань та реалізується на ґрунті додержання законності та досягнення цілей покарання, передбачених КК України. Шляхи та засоби досягнення вищезазначеної мети відносно швидко можуть змінюватись, так як у динаміці змінюються і соціальні відносини та умови, в яких здійснюється призначення та здійснення покарання та безпосередньо змінюється і особа, яка є винною у вчиненні того чи іншого кримінального правопорушення.

Загалом, при визначенні законодавцем такої функції покарання, як соціальної, необхідним є проведення оцінки суті соціальних змін, які характеризують сам процес розвитку злочинності у суспільстві. Все необхідно робити в динаміці та у безпосередньому взаємозв'язку соціальних змін та відповідності нормативної законодавчої бази цим реаліям. Отже, реалізація соціальної мети покарання повинно привести до його безпосередньої мети – зниження рівня злочинності та превенція вчиненню нових кримінальних правопорушень у суспільстві. Так ми можемо перейти до іншої функції, яку виконує покарання і це чітко закріплено у КК України – так званої превентивної функції, та визначити, яку саме мету ставить перед собою законодавець. Немоżliво не погодитись із думкою Т. Денисовою про те, що кінцевими цілями покарання є виправлення та ресоціалізація засуджених, а також запобігання вчиненню нових, а отже мова йдеться про превентивну роль покарання [9].

Не викликає будь-яких сумнівів, думка про те, що для того, щоб покарання за кримінальне правопорушення, у тому числі і за порушення земельного законодавства, мало превентивне значення, воно повинно відповідати сучасним реаліям правової поведінки і правосвідомості у суспільстві, справедливості форми і межах владного впливу, не спричиняти фізичних страждань і мати виховний вплив. Стаття 50 КК України чітко визначає, що пріоритетною метою покарання є запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень не тільки засудженими, а й іншими особами. Висловлюючи свою думку, А. Васильєв зазначив, що кримінальне покарання застосовується для відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого і попередження вчиненню нових злочинів, що неможливо без усвідомлення протиправності своєї поведінки [10]. Варто мати на увазі, що на особу, яка засуджена має виховний та превентивний вплив не саме покарання, а безпосередньо кримінальна відповідальність, що виникає внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Тобто, превентивна мета покарання виявляється в тому, що законодавець, встановлюючи те чи інше покарання прогнозує те, що особа, яка підпаде під дію даної санкції не буде у майбутньому вчиняти протиправні діяння без

посередньо, а також, розширюючи масштаби правового впливу, суспільство, наглядно спостерігаючи за дією пеналізації повною мірою усвідомить протиправність даної поведінки та її наслідки, що приведе до формування належної правової поведінки, виключення дивіацій правосвідомості та у якійсь мірі побоювання настання наслідків в вигляді санкції за вчинення того чи іншого правового діяння.

Цікавою є думка О. Книженко, яка пропонує закріпити в кримінальному законі таку мету покарання, як відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [11]. Більше того, обстоюється думка, що ця мета покарання має бути, ймовірно, головною серед напрямів мети покарання. Науковиня зазначає, що актуальність названої мети покарання вбачається у тому, що на даний час кримінальний закон практично байдуже ставиться до інтересів потерпілої особи. Тому, введення такої мети покарання як відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням повною мірою відповідає принципам гуманізму. Як відносно потерпілого, так і винної особи. Не можливо не погодитись з авторкою та наголосити що Україна, як країна-кандидат до вступу до Європейського союзу повинно неухильно дотримуватись всіх принципів демократичного суспільства. Варто також додати необхідність встановлення на законодавчому рівні такої мети покарання, тому що за статистикою останніх років відшкодування шкоди за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин є вкрай низька, а збитки за вищезазначені кримінальні правопорушення є дуже високими, і це навіть ненаголошуючи на тому, що земля є основним багатством суспільства і знаходиться під особливою охороною держави.

Необхідним буде зазначити, що кримінальна відповідальність за суспільно-небезпечні та протиправні діяння у сфері земельних відносин виступають однією з складових частин правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, яка спрямована на стимулювання додержання земельно-правових норм, відновлення порушених прав суб'єктів, а також запобігання вчиненню земельних правопорушень. З цього приводу доречною є думка М. Сингаєвської, згідно з якою обґрунтовується необхідність виділення поряд із традиційни-

ми видами юридичної відповідальності спеціального виду відповідальності за порушення земельного законодавства [5]. Вона найчастіше іменується земельно-правовою відповідальністю. Визначення та застосування спеціальної відповідальності за земельні правопорушення обумовлюється наступним: земля як об'єкт природи має певну специфіку, відмінну від інших об'єктів матеріального світу, тому застосування традиційних засобів юридичної відповідальності є недостатнім для забезпечення належного правового режиму її використання та охорони; основною метою законодавчого закріплення та практичного застосування спеціальних земельно-правових заходів є відновлення попереднього стану в земельних відносинах; спеціальні заходи відповідальності проявляються не стільки в настанні несприятливих наслідків для порушника земельного законодавства, скільки у відшкодуванні витрат, завданих незаконним використанням земельної ділянки. Така думка, на наш погляд є доволі обгрунтованою, тому що мета земельно-правової відповідальності перш за все підкреслити особливий статус земельних ресурсів як національного багатства та визначити його надважливу роль у суспільстві, а також виокремити земельні правовідносини у окрему ланку, яка буде більш пристосована до реалій сьогодення та буде відповідати потребам суспільства задля досягнення основної мети покарання – превенції заподіяння нових кримінальних правопорушень у вищезазначеній сфері. Тому, мета і цілі покарання повністю перетинаються з пропозицією існування такого спеціального виду юридичної відповідальності як земельно-правова відповідальність.

Висновки. Отже, розглянувши основні функції та мету покарання, та дослідивши без-

посередньо інститут кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин, можна перш за все дійти до висновку, що законодавець, встановлюючи санкції за кримінальні правопорушення повинен мати на меті не тільки покарання винної особи, як це зазначається безпосередньо у вітчизняному законодавстві, а й ставити перед собою мету забезпечення охорони інтересів потерпілої особи, а також попиклуватись про інтереси особи, на яку дана санкція буде спрямована задля відповідності покарання потребам суспільства. Мета покарання визначається його функціями і завданнями, окресленими у КК України, разом з тим, в КК України закріплено декілька напрямів мети покарання, що дає можливість диференціювання та обрання відповідної мети до кожного індивідуального випадку вчинення кримінального правопорушення. Земля як об'єкт кримінальних правопорушень у сфері охорони земельних правовідносин є національним багатством нашої країни та знаходиться під особливою охороною держави, саме тому у статті запропоновано виділення земельно-правової відповідальності як особливого виду відповідальності за протиправні діяння, об'єктом яких є земля, що підкреслило б надважливість цього природного ресурсу та сприяло б досягнення мети покарання. На нашу думку, у законодавчій а науковій правовій сфері необхідно одностайно притримуватись однієї правової категорії «мети покарання», без вживання лінгвістично та юридично неправильної категорії «цілі покарання». Застосування єдиної категорії дозволить більш точно структурувати як законодавчі нормативи в нашій країні, так і закладе єдине підґрунтя в науково-правовій сфері, що допоможе уникнути колізій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 09.06.2022 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Закон України «Про охорону земель» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 39, ст. 349). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Сингаєвська М.І. Специфіка кримінальної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин: стаття *Юридичний науковий електронний журнал* № 6/2020. УДК 343.77 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/49> с. 200–203

6. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія – Харків : Право, 2020. – 720 с. ISBN 978-966-998-099-1
7. Ухвала судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 26 жовтня 1999 р. (витяг). Рішення Верховного Суду України. 2000. С. 71–72.
8. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть : учеб. пособие. Днепропетровск : Пороги, 1992. С. 132.
9. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2010. С. 12.
10. Васильєв А.А. Проблеми осудності в кримінальному праві: дис. канд.юр.наук.-Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2005. С. 202.
11. Книженко О. Санкції у кримінальному праві: монографія. О. О. Книженко. Харків: Ника Нова, 2011. С. 336.
12. Мовчан Р.О., Душевська О.В. Про перспективи вдосконалення санкцій норм, присвячених регламентації відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері лісових відносин: стаття / Правничий часопис. Вінниця. 2024. DOI <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.1.20>

Пригоцький В. А.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри бізнесу і права
Вінницького інституту університету «Україна»*

Корнійчук М. О.,
студентка Інституту права та суспільних відносин

Порохня Л. А.,
студент Інституту права та суспільних відносин

ЩОДО СУБ'ЄКТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ

ON OFFENDERS INVOLVED IN LEGALIZATION OF CRIMINAL PROCEEDS (MONEY LAUNDERERS)

Це дослідження є викладенням особистих поглядів на сутність окремих аспектів елементів складу кримінальних правопорушень при легалізації (відмиванні) злочинних доходів. Зокрема розглядається питання суб'єктивного частини складу цього кримінального правопорушення. Такий погляд на означене питання є важливим та актуальним аспектом боротьби із злочинністю, оскільки реагування держави на економічні правопорушення є важливим елементом забезпечення економічної стабільності держави через суворе дотримання законодавства. А це у свою чергу впливає на загальну довіру до держави і її інституцій, і у результаті – до Конституції.

Ефективна боротьба проти легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, потребує чіткого визначення критеріїв цього правопорушення, оскільки така боротьба не може бути ефективною і всебічною без чіткого визначення його ознак.

Законом «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019, визначено, що держава для забезпечення національної безпеки формує (шляхом визначення) *правовий механізм* запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Така указівка є наголосом на розвитку саме правового механізму, що указує на значну увагу держави до питання запобігання легалізації доходів, що, як сказано вище, пояснюється демократичним спрямуванням та посиленням ліберальних процесів у нашій державі. А, як відомо, ліберальна демократія як суспільний світогляд має і негативні наслідки. Це зокрема значні можливості для зловживання відповідними «несвідомими» суб'єктами своїми правами, які за такої моделі держави мають можливість бути «привласненими». Тому і принцип щодо меж розповсюдження прав однієї особи до межі прав іншої – це умовність та юридична конструкція такого виду демократії.

З огляду на зазначене метою цього дослідження є формулювання конкретних аспектів окремого елементу суб'єктивної складової злочину економічного характеру, а саме визнання суб'єктом злочину з *легалізації (відмивання) доходів* суб'єктом предикатного злочину із заволодіння легалізованим майном.

Ключові слова: *реформування, предикатне правопорушення, суб'єктивна частина предикатного правопорушення, кримінальний закон.*

This study provides a personal perspective on the nature of certain aspects of the elements of criminal offenses associated with legalization of criminal proceeds (money laundering). In particular, it scrutinizes the offender-related elements of this criminal offense. Such a perspective on the said issue is an important and topical aspect of crime fighting, since the government's response to economic offenses is crucial for ensuring the country's economic stability through strict compliance with the law. This, in turn, affects public's confidence in the government and its institutions, and, consequently, in the Constitution.

Effective fighting against money laundering requires a careful definition of the classification criteria, since such a fight cannot be effective and thorough without a clear definition of the elements of this offence.

The Law of Ukraine *On Prevention and Countering of Legalization of Proceeds of Crime (Money Laundering), Financing of Terrorism and Proliferation of Weapons of Mass Destruction* of 06 December 2019 stipulates that the government, in order to ensure national security, forms (defines) a *legal mechanism* for prevention and countering of legalization of proceeds of crime (money laundering). This directive lays an emphasis on the development of a legal

mechanism, which indicates that the government confines special attention to the issue of preventing money laundering, which, as mentioned above, is explained by the democratic course and strengthening of liberal processes in our country. However, as is generally known, liberal democracy as a public worldview has negative consequences as well. These are, in particular, considerable opportunities for certain “unscrupulous” persons to abuse their rights, which, when this model of the state is used, give them a chance for misappropriation. Therefore, the principle of constrain of expansion of one’s rights to the boundaries of the rights of another person is a convention and a legal construct of this type of democracy.

In view of the above, the purpose of this study is to formulate specific aspects of a separate element of the subjective component of an economic offence, and namely, the recognition of a predicate offender involved in appropriation of laundered assets as a *money launderer*.

Key words: *reformation, predicate offense, the subjective part of the predicate offense, criminal law.*

Постановка проблеми. Реформування економічних і політичних правовідносин у сучасних нових демократіях відбувається на фоні зростання тіньового сектора економіки, нелегальної економіки, корупції. Головними причинами прогресу цих суспільно-небезпечних діянь є низький темп економічних і політичних реформ, помилки при проведенні приватизації підприємств державного сектора, недовіра антимонопольного законодавства, і що саме головне – війна, як економічна прірва.

Об’єктивно слухним є твердження про те, що захист економічних відносин і пов’язаних процесів є ключовим елементом державного апарату як у період миру, так і у часи воєнного стану, війни, конфлікту. Здатність формувати вартість, зокрема додаткову, є фундаментальною основою для життєздатності будь-якої держави. При цьому правоохоронні органи нашої держави виявляють обережність і навіть неохоту в розгляді заяв, які стосуються економічних правопорушень, указуючи відразу в сторону суду. Це пов’язано, насамперед, з складністю та об’ємом інформації, яку необхідно зібрати й перевірити, а також з тим, що економічні правопорушення часто вимагають глибокого розуміння фінансових та бухгалтерських процесів. Крім того існує зв’язок із обмеженістю ресурсів (людських, фінансових), потребою в спеціалізованих знаннях чи складністю виявлення доказів у сфері економіки.

Своєчасно-адекватне реагування держави на економічні правопорушення є важливим одним із елементів забезпечення економічної стабільності через суворе дотримання нормативних приписів. А це у свою чергу впливає на загальну довіру до держави і її інституцій, і у результаті до Конституції. З огляду та умови посилення суспільного конфлікту через на воєнний стан дуже актуально, і не тільки зі сторони забезпечення економічної стабільності держа-

ви. Це стосується таких правопорушень коли одна сторона має можливість отримати певні переваги, вигоди або ресурси за рахунок іншої сторони або за її витрати. У контексті правових відносин це може означати використання юридичних норм, договорів або інших механізмів для здійснення певних дій, які призводять до матеріальної чи іншої вигоди для однієї сторони, але за рахунок зобов’язань або втрат іншої сторони. Прикладом цього може бути процес здійснення права власності на майно, де одна сторона отримує право володіння та користування майном, а інша сторона втрачає це право, при наданні цьому процесу видимої законності. Також це може стосуватися ситуацій, коли одна сторона через виконання обов’язків іншою стороною, отримує вигоди цієї сторони без її юридичних обмежень.

Такі негативні явища, як економічна криза, деформація економічних зв’язків, неплатежі, перекося в залишках приватизаційних процесів пояснюються економічною та політичною лібералізацією, відсутністю можливості, у зв’язку із цим, дієвого контролю зі сторони держави та непрозорістю механізму її участі в економічному регулюванні суспільних процесів.

Одним із напрямків кримінальної активності є відмивання майна, злочинних коштів, вкладення їх у легальну економіку, вивіз капіталів за кордон із наступних їх ввезенням через офшорні зони (наприклад, Кіпр). На 2017 рік вивезено близько 47 млрд. доларів США, а Україна стала самою корумпованою країною Європи. Цьому процесу сприяє значні прогалини законодавства, що дозволяє криміналітету легалізувати великі доходи від торгівлі забороненими законом активами, від скоєння економічних та кримінальних злочинів. Особливо це виявляється у процесах приватизації, на що указують дослідники цього питання, наприклад Корж В. [6, с. 90–93].

Ефективна боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, потребує чіткого визначення критеріїв зазначеного правопорушення, оскільки боротьба проти легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, не може бути ефективною і всебічною без чіткого визначення ознак цього злочину.

Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, разом з іншими міжнародними злочинами, є результатом глобалізації економічних процесів. Така сторона глобалізації є негативним проявом устремлінь нашої держави у світове співтовариство. Говорячи про глобалізацію ми як правило розуміємо входження національних економічно-фінансових систем до транснаціональної фінансової системи на основі долара США. Окрім появи специфічних злочинних дій це має наслідком можливість прямого негативного впливу на національну фінансову систему зі сторони держави емітента резервної валюти.

Конвенція Ради Європи «Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності» (1990), яку Україна ратифікувала в 1997 році, визначає, що відмивання доходів – це умисне приховування доходів, джерел їх походження, їх легалізація, у т.ч. шляхом децентралізації платежів за їх рахунок. До незаконної легалізації злочинних доходів потрібно віднести і передачу їх у власність шляхом перетворення, на що звернуто увагу на Конгресі 1990 року спеціальною групою фінансових дій (GAFI). Тобто відмивання – це процес приховування походження доходів, а легалізація – перетворення нечесно нажитих доходів на законно отримані кошти, майно, активи тощо.

Законодавство України з цього питання значно трансформувалось. Воно пройшло значний шлях. Зокрема предметом первинного Закону від 28.11.2002 «Про попередження і протидію легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом» став *«захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави шляхом визначення правового механізму протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та забезпечення формування загальнодержавної багатоджерельної аналі-*

тичної інформації, що дає змогу правоохоронним органам України та іноземних держав виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями».

Чинним Законом від 06.12.2019 «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який прийшов на зміну Закону від 14.10.2014 «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», визначено, що держава для забезпечення національної безпеки формує (шляхом визначення) *правовий механізм* запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Тобто зроблено наголос на розвитку правового механізму, що указує на значну увагу держави до питання запобігання легалізації доходів, що як сказано вище пояснюється демократичним спрямуванням та посиленням ліберальних процесів у нашій державі. Це пояснюється тим, що суспільна небезпека легалізації доходів (майна) полягає у створенні в глобалізованій економіці матеріальної основи для масштабування злочинної діяльності і, як наслідок, погіршенні міжнародного іміджу України.

Легалізація, відмивання злочинних доходів майна сприяє здійсненню подальшої злочинної діяльності, та мати можливість уникати кримінальної відповідальності за це.

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження проблем економічної злочинності в Україні зробили Баулін Ю.В., Беніцький А.С., Братусь С.Н. Дудоров О.О., Кузнецов В.В., Стрельцов Є.Л., Музика А.А., Савченко А.В., Тертиченко Т.М., Чаричанський О.О. У роботах цих вчених суб'єктивна частина економічної злочинності досліджується з огляду на те, що усвідомлені дії щодо відмивання (легалізації) доходів (майна), які одержані унаслідок учинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації доходів

В роботах названих авторів наголошується на окремих сторонах проблемного питання співвідношення предикатного та похідного злочину з приводу відмивання (легалізації) злочинних доходів. Тому предметом цього дослідження буде особистий погляд на питання сучасного розуміння суб'єктивного складу кримінального правопорушення, який міститься у статті 209 «*Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом*» ККУ, яка визначає склад правопорушення щодо легалізації доходів або майна, що було отримано через злочинну діяльність.

Предмет цього дослідження має значну актуальність, оскільки з розвитком децентралізованих процесів ліберальної демократії чітке розуміння кримінального закону базується виключно на чіткій юридичній конструкції закону. А саме така юридична визначеність має певну прогалину при визначенні предикатного злочину по відношенню до похідного з легалізації отриманого злочинним шляхом майна.

Мета. З огляду на указані проблематику та стан дослідження метою цього дослідження є авторське розуміння окремого елементу суб'єктивної складової злочину економічного характеру, а саме визнання суб'єктом злочину з *легалізації (відмивання) доходів* суб'єктом предикатного злочину із заволодіння легалізованим майном.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи суб'єктивну складову правопорушення, який визначений у ст. 209 «*Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом*» ККУ необхідно розглянути окремі елементи складу відповідних правопорушень таких держав – як Україна, Республіка Молдова, Румунія. Поточне дослідження буде стосуватись нашої держави, а окремі порівняльні аспекти зазначеного контексту – у наступній.

Суб'єкт правопорушення з легалізації доходів указується у ст. 209 «*Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом*» Кримінального кодексу України (далі – ККУ). Суб'єкт цього злочину може бути і загальним, і спеціальним, оскільки склад цього правопорушення вимагає від нього мати певні компетенції для учинення таких дій, як це і передбачено у ст. 18 «*Суб'єкт кримінального правопорушення*» ККУ. Зокрема ця стаття визначає, що

спеціальним суб'єктом злочину є фізична особа, який може бути тільки конкретна особа. Наприклад ця особа має право самостійно здійснювати господарювання у фінансовій сфері, у сфері підприємництва та іншій легальній господарській діяльності. Окрім цього ст. 209 ККУ у якості суб'єкта передбачає також і звичайну осудну фізичну особу, яку закон зазвичай відносить до категорії загальних суб'єктів кримінального правопорушення. У будь-якому випадку пряма указівка на спеціальний статус суб'єкта розглядуваного злочину – відсутня.

З'ясовуючи характеристику суб'єкта злочину із легалізації злочинних доходів потрібно чітко розуміти об'єктивну частину його складу. Так, як і указано вище, ст. 209 ККУ визначає відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Для того щоб чітко розуміти об'єктивну сторону цього складу злочину, варто звернутися до Закону «*Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення*» від 06.12.2019 року.

Згідно з цим законом, дії, які вважаються легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, включають у себе такі основні елементи, зокрема:

1) конвертація або здійснення інших операцій з фінансовими (злочинними) активами:

- конвертацію коштів в інші валюти,
- придбання цінних паперів чи нерухомості,
- здійснення фінансових операцій (транзакцій) через банківські рахунки, перекази, або використання інших фінансових інструментів для приховування їх «слідів» (ф'ючерси, форварди, офсетні договори) тощо;

2) здійснення фінансових операцій, що забезпечують приховування походження таких доходів або надання недостовірної інформації про них:

- штучне (тимчасове) створення бізнес-структур для надання легітимного характеру отриманих коштів,
- ведення бухгалтерії, що маскує їхнє справжнє походження, наприклад через наповнення та витрачання грошових фондів юридичної особи;
- використання інших способів фінансування, що дозволяє легалізувати (відмивати) дохо-

ди, одержані злочинним шляхом, наприклад використання криптовалют;

3) маніпуляції із документами, – тобто такі із ними дії, які залучають інших контрагентів та створювати у них ілюзію легітимності доходів (активів) в операціях, що виключають можливі питання про походження злочинних доходів:

- підроблення документів, що мають відношення до легалізації (відмивання) доходів,

- приховування або знищення документів з інформацією про такі операції;

- ведення операцій з нерухомістю або іншими матеріальними активами, що включає купівлю, продаж або здійснення інших операцій з відчуження нерухомості, рухомого майна, предметами розкоші, іншими цінностями;

Більш протокольно, для урахування різних нюансів конкретного випадку, наведені приклади дій інтегровано у ст. 5 *«Дії, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»* названого Закону:

«До легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належать будь-які дії, пов'язані із вчиненням фінансової операції чи правочину з доходами, одержаними злочинним шляхом, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких доходів, чи володіння ними, прав на такі доходи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням доходів, одержаних злочинним шляхом».

Як бачимо, зазначені у зазначеній ст. 5 дії визначають основні способи, якими може здійснюватися легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Вони дозволяють, більш детально урахувати різні нюанси та методи, що використовуються для зміни легітимного характеру отриманих коштів і приховання їхнього кримінального походження.

Розглядаючи це питання потрібно виділяти предикатні злочини, як правопорушення, що фактично передують злочинам із легалізації отриманих доходів, які можуть з'являтися у їх результаті. А відтак юридичне визначення суб'єктного складу ст. 209 ККУ можливе як за рахунок спеціального, так і загального суб'єктів, на що обґрунтовано указують зазна-

чені автори, хоча безпосередньо такий висновок із «букви закону» і не випливає.

Разом із цим потрібно критично віднестись до отождолення предикатного злочину та основного правопорушення щодо легалізації. Пояснюється це тим, що якщо суб'єктом першого може бути фізична особа без особливих (підприємницьких) компетенцій, то приховати, тобто увести в легальний обіг отримані кошти може тільки особа із можливістю регулюючого впливу на грошові потоки. Фізична ж особа, яка не має права здійснення певних господарських компетенцій, з загальним правилом, не зможе учинення дій по легалізації будь-якого майна, а відтак її не можна віднести до суб'єкту злочину з відмивання доходів..

Якщо з цим погодитись, то відносно визнання осіб, які вчинили предикатний злочин, унаслідок якого були отримані доходи (кошти чи майно), потрібно застосувати логічну юридичну конструкцію визнання співучасті, як це передбачено в ст. 26 «Поняття співучасті» ККУ.

Разом із цим достатньо обґрунтованим може бути і твердження про те, що суб'єктами даного злочину можуть виступати всі особи, що беруть участь в операціях з грошовими ресурсами, унаслідок чого одержане злочинним шляхом майно перетворюється шляхом його легалізації. До таких осіб також можна віднести і інших осіб, що приймали участь у легалізації майна, але фактично не скоїли кримінального правопорушення з легалізації, оскільки не мали ні умислу, ні можливості.

Як наслідок можна стверджувати, що отримання первинних злочинних доходів потрібно відокремити від основного злочину з легалізації доходів, а відтак, указані особи не можуть бути суб'єктами цього злочину, оскільки їх злочинний намір спрямований саме на отримання злочинних доходів. У подальшому їх легалізація є способом використання кримінального майна, що входить у предмет доказування основного злочину.

Таке тлумачення може мати місце, хоча об'єктивні частини економічних кримінальних правопорушень, які знаходяться на межі різних складів, містять значну кількість юридичних фактів, що ускладнюють їх кваліфікацію. Прикладом є наступне.

1. Кримінальний закон України не акцентує на відповідальності за легалізацію доходів відповідними суб'єктами, які скоїли основне правопорушення. Так, відповідно до ККУ, до особи, що безпосередньо розпоряджається майном, отриманим злочинним шляхом (у т. ч. переховує і реалізує), не передбачена кримінальна відповідальність за легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, оскільки легалізація розглядається як окремий, але похідний злочин, при тому що він і не виникає сам по собі.

Оскільки похідний злочин виникає, коли основний, первісний, злочин включає у себе елементи, які складають інший, пов'язаний із первісним злочин. Це означає, що злочин, який був скоєний пізніше, має в собі усі складові частини, які пов'язані логічними елементами із первісним (який відбувся раніше) злочином. Оскільки ознаки похідного злочину включаються в об'єктивну частину первісного злочину, то це означає, що первісний злочин включає в себе дії або наслідки, які можуть бути описані як інший злочин, а ознаки (елементи) цього, іншого, злочину також розглядаються як частина основного злочину. З огляду на сказане легалізація злочинного майна – це одна із форм розпорядження ним, хоча і не презюмована ні в цивільному, ні в податковому законі. Так, наприклад кримінальний закон містить спеціальні склад правопорушення що стосується дій з ухилення від оподаткування – ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)». Ця стаття в об'єктивній частині фактично передбачає приховання доходів від податків, що може мати наслідком легалізацію, а може бути без такої мети.

Це означає, що приховані доходи можуть бути використані для незаконних цілей або, якщо їх використано для придбання майна або інших активів, може відбутися процес їх легалізації. Легалізація доходів може стати предметом окремих кримінальних проваджень щодо отримання з корисливих мотивів вигоди від злочинної діяльності. У будь-якому випадку – це кваліфікується як ухилення від оподаткування, а не відмивання коштів.

У цьому випадку критерієм, який відділяє податкові ухилення від легалізації майна є легальне формування удаваних витрат,

які зменшать, фактично анулюють, доходи до такого розміру, при якому не потрібна ніяка легалізація. На перший план у цьому виходить кваліфікація злочину, який передбачено ст. 366 «Службове підроблення» ККУ. У таких випадках дуже актуальним є наявність спеціальних знань для можливості кваліфікації незаконності щодо специфічних об'єктів, наприклад, бухгалтеру, який може бути використаний у якості інструменту формування фіктивних витрат.

Відповідно до правового висновку ВС України, викладеного у постанові від 05.03.2012 (справа № 21-421a11) формування податкового кредиту з ПДВ може мати місце тільки при одночасній сукупній наявності підтвердження господарської операції, а також належного оформлення необхідних первинних документів, які її підтверджують. Тобто підписання таких документів не повноважними особами (або, наприклад, заперечення указаними особами своєї участі у створенні та діяльності платника податків) повинно визнаватись достатньою підставою для визнання податкових накладних неналежно оформленими, з усіма від цього наслідками для кваліфікації.

2. Норми Конституції виходять при кваліфікації відмивання (легалізації) майна на перший план. Зокрема притягуючи до кримінальної відповідальності за відмивання коштів осіб, що скоїли основний злочин, виникає протиріччя Конституції, оскільки порушується її принцип: «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення» (ст. 61).

Майже аналогічні конституційні положення про неможливість притягнення до юридичної відповідальності декілька разів за одне і те ж правопорушення одного виду містяться, наприклад, в Конституціях Румунії та Молдови (розглянемо у наступній статті).

Поточний кримінальний закон нашої держави (ККУ) містить таку редакцію ст. 209 ККУ, із змінами унесеними законом від 06.12.2019 № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», яка у повній мірі відповідає твердженню про неможливість юридичної відповідальності суб'єктів, які учинили основний

(предикатний) злочин за похідним злочином – відмивання (легалізації) майна. При цьому таке визначення особи, яка учинила злочин тягне за собою неоднакове визначення суб'єктного складу осіб і можуть бути притягнуті до відповідальності за скоєння цього злочину.

За таких обставин ВС України у п. 15 своєї постанови від 15.04.2005 № 5 *«Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»* дав роз'яснення про те, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 209 ККУ, може бути і особа, яка не брала участі у вчиненні предикатного злочину, так і особа, яка була причетна до його учинення. Зокрема ВС України зазначає:

«Особа, яка вчинила таке діяння [предикатне діяння], відповідає лише за вчинення фінансової операції з коштами або іншим майном чи укладення щодо них угоди, а також за вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними».

Отже у контексті ст. 209 ККУ суб'єктом злочину може бути два типи осіб. По-перше, це особа, яка не брала участі у вчиненні предикатного злочину. Проте вона може бути відповідальною за легалізацію доходів, які були отримані злочинним шляхом. Наприклад, якщо особа надає законного вигляду доходам, які нею були отримані у результаті кримінального правопорушення. По-друге, це, також, особа, яка була причетна до учинення предикатного злочину. Це означає, що особа, яка брала участь у вчиненні злочину, який став предикатом для отримання доходів, пізніше може бути притягнута до відповідальності за статтею 209 ККУ за легалізацію доходів, отриманих в результаті цього злочину. Наприклад, учасник злочинної групи, яка вчинила злочин і отримала в результаті цього доходи, може бути притягнута до відповідальності за легалізацію цих доходів у подальшому.

Оскільки в обох зазначених випадках різні суб'єкти особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за легалізацію злочинних доходів, то потрібно відмітити такий інститут кримінального права як призначення покарання за сукупністю злочинів. Цей

механізм є важливою частиною кримінального права і має на меті забезпечити справедливість у покаранні особи, яка вчинила декілька злочинів. А у випадку сукупності предикатного злочину і злочину з легалізації (відмивання) злочинних доходів, механізм призначення покарання має свої особливості.

Зокрема у випадку легалізації може мати місце реальна сукупність злочинів, оскільки отримання злочинних доходів і їх легалізація можуть бути рознесені у часі, та кваліфікація як правило здійснюється за різними нормами кримінального закону. А також при реальній сукупності є один спільний елемент – це суб'єкт злочину, чи їх сукупність. Хоча зрозуміло рознесення у часі злочинних дій може і не бути, може бути і декілька суб'єктів. Це ідеальна сукупність злочинів: предикатного та похідного – злочину легалізації.

Таким чином призначення покарання у загальному контексті легалізації злочинних доходів має наступні характерні ознаки.

1. Покарання здійснюється окремо за кожен злочин, які розглядаються окремо. За ці, окремі, злочини призначається відповідне до кримінального закону покарання. Наприклад, якщо особа вчинила кілька крадіжок і потім здійснює легалізацією отриманих незаконно коштів, кожен злочин буде каратися окремо відповідно до обставин кваліфікації.

2. Конкуренція злочинів, яка має місце, якщо предикатні злочини і злочини з легалізації злочинних доходів тісно пов'язані між собою (наприклад, крадіжки, що ведуть до легалізації краденого). Покарання за ці злочини повинні розглядатися разом, при тому що важливо встановити ланцюг злочинних дій та відповісти на питання: «чи становлять дії особи/осіб єдину злочинну діяльність або ж є окремими злочинами, пов'язані тільки їх суб'єктами?».

3. Сумарне покарання. Тобто суд може визначити загальний розмір покарання, і як правило це робить, який має включати усі злочини. Зазвичай це передбачає додавання термінів покарання або обрання більш тяжкого покарання, ніж те, яке могло б бути призначене за окремими злочинами.

4. На призначення покарання можуть вплинути кількість і тяжкість вчинених злочинів, а також обставини, при яких вони були учине-

ні. Суд враховує яким чином один злочин впливає на інший, і як вони взаємодіють (взаємозалежність дій).

5. Здійснюється урахування рецидиву, а саме якщо особа вже була засуджена за предикатні та злочини з легалізації, це може вплинути на визначення покарання за нове учинення таких протиправних дій. Також рецидив може мати наслідком і більш суворе покарання.

На сьогодні кримінальне законодавство нашої держави не містить нормативів, які б указували на ці особливості.

З огляду на те, що легалізація майна (доходів), отриманого злочинним шляхом, є складним кримінально-правовим явищем, яке включає в себе ряд з'ясованих нами юридичних аспектів, пов'язаних з протидією відмиванню коштів, суб'єктом злочину є фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, що в Україні становить 16 років. Суб'єкт цього злочину може бути двох компетенційних типів: загальний і спеціальний. Зокрема як правило суб'єктами легалізації є особи, які приймали участь в фінансовій операції чи правочині з доходами (грошовими коштами чи іншим майном), здобутим незаконним шляхом, а також використали вказані кошти чи майно для здійснення підприємницької чи іншої економічної діяльності, наприклад інвестиції, створення підприємств, купівлю активів, які слугують прикриттям для легалізації злочинних доходів.

Такий детальний розгляд характеру дій та змісту злочину необхідний для чіткої ідентифікації суб'єкта злочину, оскільки це є критично важливою умовою для розслідування та доведення злочину. Важливо установити і суб'єктивну частину злочину, тобто психічного усвідомлення злочинного походження коштів або майна, з якими вона мала справу. І хоча кримінальне законодавство безпосередньо не визначає суб'єктами легалізації, осіб які учинили предикатний злочин, об'єктивна кваліфікація такого складу злочину потребує чіткої характеристики ознак його суб'єкта.

Правова невизначеність може створювати ситуації, коли правоохоронні органи мають можливість достатньо вільного розсуду щодо визначення осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за легалі-

зацію (відмивання) доходів, що є шкідливим з кількох причин. Це пов'язано з можливими зловживаннями, порушенням прав людини і загальною, указано вище, правовою невизначеністю. Отже без чітко визначених критеріїв для притягнення до відповідальності, особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності на основі суб'єктивних оцінок чи упереджень. Для усунення цієї прогалини існують засоби юридичної техніки законодавця. Така необхідність назріла. Чітке розмежування (чи чітке об'єднання) тільки посилить довіру до правових інструментів зокрема, і до держави –загалом..

Концепція соціальної справедливості в умовах постійно-діючого суспільного конфлікту призводить до висновку, що суб'єктів предикатного злочину та похідного від нього злочину легалізації (відмивання) доходів (майна) потрібно розділити, у відповідності до об'єктивної частини цих злочинів з указівкою на можливу вторинну злочинність. При цьому доцільно було б унести до кримінального закону характеристику злочину з легалізації доходів (майна) – як вторинну злочинну діяльність.

Крім того відповідальність особи і за предикатний злочин, і злочин легалізації без таких змін буде суперечити положенням Конституцій розглядуваних держав: України, Республіки Молдова та Румунії на що ми наголосимо умайбутньому.

Висновки. Із проведеного у межах цієї статті аналізу можна зробити наступні висновки.

1. Відсутність указівки у ст. 209 ККУ на статус суб'єкта злочину є недоліком закону, який можна усунути шляхом доповнення її примітки указівкою на спеціальний статус такого суб'єкта.

2. Для можливості об'єктивного встановлення усього ланцюгу злочинних дій:

– у ст. 209 ККУ потрібно передбачити посилення на злочини, що передували об'єктивному складу цієї статті. Це можна зробити шляхом її узгодження із ст. 216, ч. 9, Кримінального процесуального Кодексу України;

– конструкцію ст. 26 «Поняття співучасті» ККУ потрібно розширити правопорушеннями, що передують злочинам із легалізації майна;

– призначення покарання здійснюється за методом, передбаченим у випадку сукуп-

ності злочинів: чи складення покарань за предикатний та основний злочини (у певних випадках можливо і шляхом поглинання покарань).

3. Для розмежування об'єктивних складів правопорушень, передбачених у статтях 209 та 212 ККУ, потрібно примітку ст. 209 доповнити указівкою на те, що її предметний склад не розповсюджується на правопорушення, які мають на меті ухилення від оподаткування.

Зрозуміло, що у такому короткому дослідженні неможливо виділити та звернути увагу на усі особливості такого складного кримінально-правового явища як притягнення до відповідальності за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Тому на деякі питання указано тільки дотично, не прямо. А відтак звернемо увагу на них у подальшому. Це зокрема питання призначення покарання, питання об'єктивного складу правопорушення за ст. 209 ККУ тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України (прийнятий сьомою сесією ВРУ 05.04.2001 р.). Офіційний текст. «Ін-Юре», 2003. 204 с.
3. УЖВА Лілія Олександрівна. Кримінально-правова охорона економічної системи України і деяких країн зарубіжжя (порівняльне дослідження): дисертація канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеський національний морський університет. Одеса, 2004.
4. Дудоров О.О., Тертиченко Т.М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. К.: Ваїте, 2015. 392 с.
5. Корж В. Проблеми розслідування кримінальних справ про злочини в сфері економіки // Право України. 1997. № 8. С. 90–93.
6. Пригоцький В.А., Олійник О.М. Щодо суб'єктивної частини складу економічних правопорушень // Подільський науковий вісник, 2023, № 1, С. 112–124.

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.163
DOI

Костенко С. К.,
*доктор філософії у галузі права,
професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КООРДИНАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

COORDINATING ACTIVITIES OF PROSECUTOR'S OFFICES UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES AND PROSPECTS

Стаття присвячена дослідженню координаційної діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану, яка є важливим елементом забезпечення правопорядку, ефективного кримінального переслідування та реалізації принципів верховенства права. Військова агресія спричинила масштабні зміни у криміногенній ситуації, що зумовило необхідність адаптації механізмів міжвідомчої взаємодії, вдосконалення нормативно-правового регулювання координаційної діяльності та розширення міжнародної співпраці у сфері розслідування воєнних злочинів.

У статті здійснено системний аналіз нормативно-правових засад координаційної функції прокуратури, зокрема, положень Закону України «Про прокуратуру» та інших нормативних актів, які регулюють міжвідомчу взаємодію правоохоронних органів. Визначено основні проблеми правозастосування, зокрема відсутність чіткого законодавчого визначення координаційної діяльності прокуратури, що ускладнює її ефективну реалізацію. Окреслено виклики, пов'язані з відсутністю механізму притягнення до відповідальності посадових осіб за невиконання рішень координаційних нарад, що негативно впливає на узгодженість дій у сфері протидії злочинності.

Запропоновано шляхи вдосконалення координаційної діяльності прокуратури, зокрема шляхом внесення змін до законодавства, які б передбачали санкції за не виконання рішень координаційних нарад – запровадження адміністративної відповідальності за їх ігнорування, а також створення спеціалізованих міжвідомчих робочих груп із розслідування воєнних злочинів. Окрему увагу приділено питанню цифровізації координаційних механізмів через розробку єдиної захищеної платформи для оперативного обміну інформацією між правоохоронними органами.

Розглянуто міжнародний досвід у сфері міжвідомчої координації правоохоронної діяльності та запропоновано шляхи гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами кримінального правосуддя, зокрема через реалізацію положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення механізмів координації правоохоронних органів, розробки нових законодавчих ініціатив та оптимізації роботи прокуратури в умовах воєнного стану та післявоєнної реконструкції. Впровадження запропонованих змін сприятиме підвищенню ефективності кримінального переслідування, забезпеченню належної взаємодії між правоохоронними органами та посиленню міжнародної співпраці у сфері розслідування воєнних злочинів, що в підсумку сприятиме зміцненню правопорядку та верховенства права.

Ключові слова: прокуратура; координаційна діяльність; воєнний стан; правоохоронні органи; кримінальне переслідування; воєнні злочини; міжвідомча взаємодія.

The article examines the coordinating activities of prosecutor's offices under martial law, which serve as a crucial element in ensuring public order, effective criminal prosecution, and upholding the principles of the rule of law. Military aggression has led to significant changes in the criminogenic situation, necessitating the adaptation of interagency cooperation mechanisms, the improvement of legal and regulatory frameworks governing coordination activities, and the expansion of international collaboration in the investigation of war crimes.

The study provides a systematic analysis of the legal and regulatory foundations of prosecutorial coordination, particularly the provisions of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and other normative acts that regulate interagency interaction among law enforcement bodies. The article identifies key challenges in law enforcement practices,

including the lack of a clear legal definition of prosecutorial coordination, which complicates its effective implementation. It also highlights issues related to the absence of accountability mechanisms for officials who fail to comply with decisions made at coordination meetings, thereby undermining the coherence of efforts in combating crime.

The paper proposes avenues for enhancing prosecutorial coordination, including legislative amendments to establish the mandatory nature of coordination decisions, the introduction of administrative liability for non-compliance, and the creation of specialized interagency working groups to investigate war crimes. Particular attention is given to the digitalization of coordination mechanisms through the development of a secure platform for real-time information exchange among law enforcement agencies.

The study also examines international best practices in law enforcement coordination and suggests ways to harmonize national legislation with international criminal justice standards, particularly through the implementation of the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court.

The findings of this research can be utilized to improve coordination mechanisms among law enforcement agencies, develop new legislative initiatives, and optimize the work of the prosecutor's office under martial law and during post-war reconstruction. The implementation of the proposed measures will contribute to enhancing the effectiveness of criminal prosecution, ensuring proper interagency cooperation, and strengthening international collaboration in the investigation of war crimes, ultimately reinforcing public order and the rule of law.

Key words: *prosecutor's office; coordination activities; martial law; law enforcement agencies; criminal prosecution; war crimes; interagency cooperation.*

Постановка проблеми. Функціонування органів прокуратури в умовах воєнного стану є ключовим аспектом забезпечення правопорядку, захисту національної безпеки та реалізації принципів верховенства права в екстремальних обставинах. Воєнні дії спричинили масштабні зміни у структурі злочинності, актуалізувалася необхідність удосконалення координаційних механізмів діяльності правоохоронних органів, зокрема в частині запобігання, виявлення та розслідування воєнних злочинів, колабораційної діяльності, терористичних актів та порушень норм міжнародного гуманітарного права.

Конституційно-правова природа прокуратури передбачає її центральну роль у здійсненні координаційної функції у сфері протидії злочинності. У воєнний період ця функція зазнає суттєвих трансформацій, зумовлених необхідністю адаптації до динамічних змін криміногенної ситуації, інтеграції вітчизняного законодавства із міжнародними стандартами правосуддя, а також підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії. З огляду на специфіку воєнних дій, одним із основних завдань прокуратури є координація діяльності правоохоронних органів на національному рівні та співпраця з міжнародними інституціями.

Координаційна діяльність органів прокуратури реалізується через проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, де аналізуються тенденції злочинності, визначаються пріоритетні напрями протидії

кримінальним правопорушенням та виробляються спільні заходи реагування. Воєнний стан в Україні зумовив нові виклики, серед яких: масштабне зростання злочинів агресії, ідентифікація загиблих та безвісти зниклих осіб, розслідування мародерства, незаконного заволодіння гуманітарною допомогою, ухилення від мобілізації тощо. У цьому контексті прокуратура як суб'єкт координації повинна забезпечити належне функціонування правоохоронної системи в умовах воєнного стану, гарантувати ефективну реалізацію механізмів кримінальної відповідальності та сприяти інтеграції національних правових норм до міжнародної правової системи.

Необхідність комплексного дослідження координаційної діяльності прокуратури в умовах воєнного стану зумовлена безпрецедентними правовими та організаційними викликами, з якими стикається Україна внаслідок військової агресії. У контексті забезпечення правопорядку виникла низка нових загроз, що потребують системної відповіді на державному рівні: від протидії колабораційній діяльності до розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Значне поширення правопорушень, зумовлених воєнними діями, потребує модернізації механізмів координації між суб'єктами правоохоронної діяльності. Правове регулювання функціонування прокуратури у кризових умовах вимагає удосконалення, особливо щодо

міжвідомчої взаємодії, розслідування воєнних злочинів, адаптації законодавчих норм до міжнародних стандартів правосуддя.

Окремої уваги потребує питання післявоєнного правового врегулювання. Після завершення активної фази бойових дій правоохоронні органи мають бути готовими до комплексного розслідування масштабних злочинів, фіксації доказів та імплементації міжнародного досвіду у механізмах кримінального переслідування. Належне документування воєнних злочинів є не лише питанням національної безпеки, а й інструментом міжнародного правосуддя, що дозволяє притягнути до відповідальності осіб, які вчиняли злочини агресії та порушували фундаментальні права людини.

Таким чином, актуальність дослідження координаційної діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану обумовлена необхідністю розробки нових правових підходів до управління правоохоронною діяльністю, удосконалення механізмів взаємодії із міжнародними структурами та створення стійкої системи кримінального переслідування осіб, причетних до порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика координаційної діяльності органів прокуратури у сфері протидії злочинності була предметом багатьох наукових досліджень, у межах яких сформовано фундаментальні доктринальні підходи до її правової природи, механізмів реалізації та перспектив удосконалення. У різні періоди теоретико-правові аспекти координаційної функції прокуратури ґрунтовно аналізували такі науковці, як О.М. Бандурка, Д.В. Великодний, Л.А. Гарбовський, С. В. Івашко, М.В. Ковалів, М. В. Косюта, Л. І. Олефір, А.В. Столітній, В.І. Чечерський та інші.

Однак, сучасні реалії воєнного стану вимагають концептуального переосмислення ролі прокуратури у забезпеченні правопорядку, що обумовлює необхідність системного аналізу її координаційних функцій, розробки нормативних механізмів адаптації в умовах воєнного стану та післявоєнної реконструкції правової системи.

Метою статті є здійснення комплексного науково-правового аналізу координаційної

діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану з урахуванням трансформаційних процесів у правоохоронній сфері, спричинених військовими викликами. Дослідження спрямоване на визначення нормативно-правових засад координаційної функції прокуратури, ідентифікацію проблемних аспектів міжвідомчої взаємодії, а також формування концептуальних напрямів її вдосконалення в умовах поствоєнного правового врегулювання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 25 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур та їх заступники здійснюють координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Основною формою координаційної діяльності є проведення координаційних нарад, на яких визначаються ключові напрями боротьби зі злочинністю та забезпечення безпеки держави [1].

Варто наголосити, що у нормативно-правових актах відсутнє чітке визначення поняття координаційної діяльності органів прокуратури, що обумовлює правову невизначеність у питаннях її організації, механізмів реалізації та меж здійснення. Така прогалина у законодавстві може призводити до різних підходів у тлумаченні та практичному застосуванні норм, що регулюють взаємодію правоохоронних органів у сфері протидії злочинності.

Відповідно до Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, затвердженого наказом Генерального прокурора № 28 від 08.02.2021 року визначаються форми, завдання та принципи координації діяльності правоохоронних органів [2].

У науковій літературі координаційна діяльність прокуратури трактується по-різному. Так, М.В. Ковалів зазначає, що координація діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю – це взаємоузгодження дій уповноважених державних органів, спрямоване на своєчасне виявлення, розкриття, припинення та попередження кримінальних правопорушень, усунення криміногенних факторів і зміцнення правопорядку [3, с. 232].

С.В. Івашко та Л.І. Олефір визначають координаційну діяльність прокуратури в умовах воєнного стану як передбачену законодавством діяльність суб'єкта запобігання злочинності

в Україні, яка здійснюється на конституційних та спеціальних засадах, спрямовану на планування та реалізацію спільних дій, здійснення реального впливу на стан злочинності, підвищення ефективності її профілактики, захист прав і свобод громадян, інтересів держави від злочинних посягань, фіксацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією, а також щодо міжнародної діяльності для розкриття та розслідування воєнних злочинів і злочинів агресії [4, с. 283].

Розкриваючи поняття координаційної діяльності, А.В. Столітній дійшов висновку, що вона є організуючою функцією прокуратури, спрямованою на узгодження дій правоохоронних органів для ефективного запобігання, виявлення та розслідування злочинів. Вона реалізується через нормативно визначені механізми взаємодії, координаційні наради та спільні заходи [5, с. 321].

Д.В. Великодний наголошує, що координаційна діяльність прокуратури передбачає, по-перше, узгодження дій між різними структурними підрозділами та посадовими особами прокуратури через визначеного координатора для ефективного реалізації її повноважень. По-друге, вона охоплює координацію взаємодії прокуратури з іншими суб'єктами публічного управління, зокрема центральними органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та іншими інституціями, з метою забезпечення ефективності правоохоронної діяльності [6, с. 76].

Заслугує на увагу позиція М.В. Косюти, який зазначає, що підставою для реалізації координаційних повноважень керівництвом органів прокуратури є виявлені проблеми у сфері протидії злочинності, що потребують узгодження дій правоохоронних органів відповідного рівня та вжиття спільних заходів для їх вирішення [7, с. 415].

Відповідно, проблеми, що виникають у процесі виконання конституційних функцій прокуратури, формують основу для координаційної діяльності, оскільки саме узгодженість правоохоронних заходів дозволяє забезпечити ефективність кримінальної політики держави, зменшити дублювання повноважень різних органів та оптимізувати механізми протидії злочинності.

З огляду на це, координаційна діяльність виступає не лише організаційно-управлінським інструментом правоохоронної системи, а й виконує функцію стратегічного планування у сфері забезпечення правопорядку. Це дозволяє вчасно ідентифікувати загрози криміногенного середовища, виробляти ефективні управлінські рішення та удосконалювати взаємодію суб'єктів правоохоронної діяльності в межах кримінальної юстиції.

Таким чином, відсутність законодавчо закріпленого визначення координаційної діяльності органів прокуратури та чітких механізмів її реалізації у правозастосовній площині зумовлює необхідність нормативного уточнення цього питання. Законодавче врегулювання концептуальних засад координаційної діяльності сприятиме гармонізації міжвідомчої взаємодії, підвищенню ефективності заходів протидії злочинності та створенню єдиної правозастосовної практики у цій сфері. Чітке унормування вказаної діяльності дозволить, зокрема, узгодити пріоритети у протидії злочинності, які, незважаючи на вимогу закону про обов'язковість рішень координаційних нарад для їх учасників, на відомчому рівні часто не співпадають.

Ключовою проблемою координаційної діяльності прокуратури є правова неврегульованість питання відповідальності посадових осіб правоохоронних органів за невиконання рішень координаційних нарад. Як зазначає Столітній А.В., нині відсутні дієві санкційні механізми, які б зобов'язували керівників правоохоронних органів дотримуватися прийнятих координаційних рішень, що суттєво знижує ефективність міжвідомчої взаємодії та нівелює координаційну функцію прокуратури [5, с. 321].

Відсутність адміністративної відповідальності за ігнорування або невиконання рішень координаційних нарад у сфері протидії злочинності призводить до неузгодженості діяльності правоохоронних органів, що ускладнює реалізацію превентивних заходів під час воєнного стану. Така правова невизначеність зумовлює необхідність розробки нового механізму відповідальності, який би передбачав запровадження санкцій для посадових осіб за систематичне ігнорування рішень координаційних нарад.

Удосконалення правового регулювання цього питання може бути досягнуто шляхом внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, що передбачатимуть конкретні санкції за ухилення від виконання рішень, прийнятих у межах координаційної наради. Такий підхід відповідатиме загальноєвропейській практиці, відповідно до якої механізми міжвідомчої взаємодії підкріплюються адміністративно-правовими механізмами відповідальності посадових осіб.

Одним із найбільш дискусійних питань залишається недостатня нормативна деталізація координаційної діяльності прокуратури, що зумовлює правову невизначеність її компетенцій та можливостей щодо координації діяльності інших правоохоронних органів. Як справедливо зазначає Чечерський В.І., чинне законодавство України містить концептуальні прогалини у визначенні координаційної ролі прокуратури, що створює передумови для неналежного виконання рішень координаційної наради різними правоохоронними інституціями [8, с. 187].

Правова невизначеність статусу координаційної функції прокуратури в умовах воєнного стану стає критичним фактором, що ускладнює взаємодію між органами прокуратури, поліцією, Службою безпеки України та іншими суб'єктами забезпечення правопорядку. Особливої ваги ця проблема набуває у контексті розслідування воєнних злочинів, де відсутність чіткого нормативного розмежування компетенцій може призводити до дублювання функцій, юридичних колізій та зниження загальної ефективності кримінального переслідування.

Враховуючи виклики, пов'язані з координаційною діяльністю прокуратури в умовах воєнного стану, необхідним є внесення змін до Закону України «Про прокуратуру», які б встановлювали конкретні правові межі та механізми координаційної функції прокуратури. Зокрема, доцільним є не лише нормативне закріплення принципу обов'язковості координаційних рішень для органів правопорядку, а й деталізація порядку їх реалізації та механізмів контролю за виконанням.

Одним із стратегічних викликів для органів прокуратури в умовах воєнного стану є недостатній рівень міжнародно-правового співро-

бітництва у сфері кримінального переслідування осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів та злочинів агресії.

Для ефективної імплементації міжнародних стандартів у сфері кримінального переслідування осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, необхідним є комплексний підхід, що передбачає удосконалення нормативно-правової бази, поглиблення міжнародної взаємодії та адаптацію національного законодавства до вимог міжнародного гуманітарного права.

Варто зазначити, що 21 серпня 2024 року Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду, що дозволило Україні стати 125-ю державою-учасницею цього міжнародного договору. Ратифікація Римського статуту надає Україні можливість повноцінної співпраці з МКС у розслідуванні та переслідуванні осіб, відповідальних за воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та злочин агресії. Це сприятиме посиленню міжнародно-правового контролю та забезпеченню невідворотності покарання для винних у грубих порушеннях міжнародного права. Водночас, для підвищення ефективності міжнародно-правового співробітництва у сфері розслідування воєнних злочинів, доцільно розглянути можливість ратифікації та імплементації інших міжнародних договорів, які регламентують співпрацю у цій сфері. Це дозволить розширити юрисдикційні можливості національних правоохоронних органів, спростити процедури екстрадиції та сприяти взаємному визнанню судових рішень.

Отже, комплексна модернізація координаційних механізмів прокуратури в умовах воєнного стану має ґрунтуватися на багаторсторонній міжнародній взаємодії, нормативній гармонізації національного законодавства та посиленні процесуальних гарантій ефективного розслідування воєнних злочинів, що в підсумку сприятиме зміцненню верховенства права та підвищенню рівня правової відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Висновки. Координаційна діяльність органів прокуратури в умовах воєнного стану є важливим інструментом забезпечення правопорядку та ефективної протидії злочинності. Проте сучасний механізм її реалізації потребує

нормативного удосконалення, спрямованого на посилення міжвідомчої взаємодії та підвищення ефективності контрольних заходів.

Доцільним є внесення змін до Закону України «Про прокуратуру», спрямованих на чітке визначення координаційної діяльності, встановлення її правових меж та санкцій за невиконання координаційних рішень правоохоронними органами. Необхідно запровадити адміністративну відповідальність за їх невиконання, доповнивши відповідні положення КУпАП.

Важливим є перегляд Порядку координації діяльності правоохоронних органів, зокрема щодо:

– створення спеціалізованих міжвідомчих робочих груп із розслідування воєнних злочинів;

– запровадження ефективної системи моніторингу виконання координаційних рішень;

– удосконалення механізмів міжнародної співпраці, зокрема через укладення меморандумів з МКС, Європолем та Інтерполом.

Розширення цифрових методів координації, зокрема через створення захищеної платформи для обміну аналітичною інформацією, сприятиме оперативності комунікації між правоохоронними структурами. Впровадження цих змін забезпечить ефективну координацію правоохоронних органів, оптимізацію міжвідомчої взаємодії та зміцнення міжнародної співпраці у сфері протидії воєнним злочинам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
2. Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Генерального прокурора № 28 від 08.02.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>
3. Ковалів М.В. Координаційна діяльність прокуратури. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 228–232.
4. Івашко С. В., Олефір Л. І. Координаційна діяльність прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності в Україні в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 276–284.
5. Столітній А. В. Координаційна діяльність прокурора: реалізація повноважень, контроль виконання, відповідальність. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 316–322.
6. Великодний Д. В. Взаємодія органів прокуратури та координаційна діяльність прокуратури як об'єкти адміністративно-правових досліджень. *Правова позиція*. 2024. № 2(43). С. 73–77.
7. Косята М. В. Прокуратура України: навчальний посібник. Одеса: Юридична література, 2024. 448 с.
8. Чечерський В.І. Координаційна діяльність у сфері протидії злочинності як функція державного органу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 183–188.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343. 10

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-25>

Тертишник В. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>*

ФУНКЦІЇ ТА ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА І СЛІДЧОГО В УМОВАХ ПРАВНИЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА В ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

FUNCTIONS AND GUARANTEES OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR AND INVESTIGATOR IN THE CONDITIONS OF LEGAL DEMOCRACY AND IN THE COMPETITIVE CRIMINAL PROCESS

У статті аналізуються доктринальні аспекти визначення функцій та компетенцій прокурора і слідчого в умовах правничої демократії.

Обґрунтовуються необхідність закріплення в Конституції України та реалізації в галузевому законодавстві засад діяльності прокуратури, доктринально важливих для реалізації стратегії розбудови правової держави.

Акцентується увага на необхідності реалізації таких принципів, як незалежність прокурора і слідчого, деполітизація, верховенство права, людяність, презумпція добропорядності людини, відшкодування шкоди, завданої незаконними діями та рішеннями.

Пропонується законодавчо визначити, що Прокуратура, окрім закріплених в чинному законодавстві, виконує такі основні функції, як нагляд за забезпеченням верховенства права в державі і суспільстві, нагляд за дотриманням прав і свобод людини в діяльності будь-яких органів влади і місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Для мінімізації політичного впливу на Прокуратуру, пропонується закріпити законодавче правило, що Верховна Рада України призначає нового Генерального прокурора, не в перший рік своїх повноважень, а в останню сесію своєї роботи, строком на 10 років.

Доцільно позбавити законодавчий орган права відправки Генерального прокурора у відставку з підстави «недовіри». Примусове відправлення у відставку Генерального прокурора та керівників слідчих органів та має бути допустимим лише в порядку імпідменту на підставі порушень законодавчо визначених вимог щодо бездоганної ділової репутації.

Визначено, що слідчий виконує єдину та важливу функцію – функцію об'єктивного розслідування. Вона не може асоціюватись з притаманними тоталітарним режимам функціями кримінального переслідування, а слідчий не повинен відноситись до сторони обвинувачення.

Реалізація ідей верховенства права у сфері правосуддя та принципу розподілу влади (законодавча, виконавча, судова), потребує при дотриманні балансу приватних та публічних інтересів, забезпечити чітку юридичну визначеність функцій та удосконалення гарантій діяльності прокурора та слідчого..

Ключові слова: *функції, прокуратура, гарантії діяльності прокурора, верховенство права, людяність, юридична визначеність, правнича демократія.*

The article analyzes the doctrinal aspects of determining the functions and competencies of the prosecutor and investigator in the conditions of legal democracy.

With the current legislation, the investigator performs the function of an objective investigation during the pre-trial investigation, and the prosecutor must contribute to this by exercising the function of supervising the legality of the investigation. The investigator should not belong to the prosecution. The function of procedural guidance of the prosecutor in the investigation may be in a state of conflict of interest with the function of supervision over the legality of the investigation, and therefore should be canceled.

The need to consolidate in the Constitution of Ukraine and implement in sectorial legislation the principles of the prosecutor's office, which are doctrinally important for the implementation of the strategy for building the rule of law, are substantiated.

Attention is focused on the need to implement such principles as the independence of the prosecutor, de politicization, the rule of law, humanity, the presumption of human integrity, compensation for damage caused by illegal actions and decisions.

It is proposed to legislate that the Prosecutor's Office, in addition to those enshrined in the current legislation, performs such basic functions as supervision over the rule of law in the state and society, supervision over the observance of human rights and freedoms in the activities of any authorities and local self-government bodies and their officials.

In order to minimize the political influence on the Prosecutor's Office, it is proposed to enshrine the legislative rule that the Verkhovna Rada of Ukraine appoints a new Prosecutor General not in the first year of its powers, but in the last session of its work, for a period of 10 years. It is expedient to deprive the legislature of the right to dismiss the Prosecutor General on the grounds of "no confidence".

The forced dismissal of the Prosecutor General and the heads of investigative bodies should be permissible only by impeachment on the basis of violations of the legally defined requirements for impeccable business reputation.

It is determined that the investigator performs the only and important function – the function of objective investigation. It cannot be associated with the functions of criminal prosecution inherent in totalitarian regimes, and the investigator should not belong to the prosecution.

The implementation of the ideas of the rule of law in the field of justice and the principle of separation of powers (legislative, executive, judicial) requires, in compliance with the balance of private and public interests, to ensure clear legal certainty of functions and improve the guarantees of the Prosecutor's Office.

Key words: *functions, prosecutor's office, guarantees of the prosecutor's activity, rule of law, humanity, legal certainty, legal democracy.*

Постановка проблеми. В ході перманентних судово-правових реформ прокуратура втратила не тільки раніше притаманну їй цілісну функцію нагляду за законністю в державі, а пізніше і релевантну функцію нагляду за дотриманням прав і свобод людини в діяльності органів влади та місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб, а, більш того, скасовуючи указані функції прокуратури, законодавці не проявили спроможності сформувати релевантну альтернативу для забезпечення нагляду за дотриманням принципу верховенства права в державі. Відповідно, запроваджуючи указані не зовсім доктринально виважені конституційні та законодавчі зміни, законодавці спробували «компенсувати» не досить виваженим розширенням функцій прокуратури в кримінальному процесі, що породило конкуренцію правових норм та інші проблеми в слідчій та правоохоронній діяльності.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що, звуження сфери прокурорського нагляду, залишає без належного захисту права і свободи громадян, а існуючі пропозиції наділення прокурора функцією нагляду за забезпеченням верховенства права в державі, ще не знайшли наукового висвітлення.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання

даної проблеми показує, що окремі аспекти компетенцій прокуратури та механізмів їх реалізації приділяється певна увага в працях вчених-юристів [4-18]. Разом з тим, існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а скоріше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета даної роботи – визначити траєкторію законодавчих реформ основ діяльності прокуратури, для підвищення ефективності прокурорської та правоохоронної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. *Функція* – це характерний рід діяльності владних інституції та її представників, які з урахуванням балансу приватних та публічних інтересів, принципу розподілу влади та створення механізмів стримувань і противаг, мають гармонізувати механізми державного управління, забезпечуючи його ефективність в реалізації стратегії розбудови правової держави.

Прокурор – суб'єкт правоохоронного органу, на якого згідно зі ст. 131-1 Конституції України покладаються: підтримання публічного обвинувачення в суді; організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження; **нагляд** за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представ-

ництво інтересів держави в суді у виняткових випадках і в порядку, що визначені законом.

Зазначимо, що положення ст. 131-¹ Конституції України в редакції 2016 року про те, що прокуратура здійснює також «вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження», є занадто розпливчавим концептом, з яким явно не гармонізуються положення ч. 3 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», яка визначає, що «на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України». [1]

До того ж, замість раніше прописаної функції нагляду за законністю діяльності органів досудового слідства, наразі прокурора уповноважено здійснювати «нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку». Це викликає сумніви, чи може прокурор наглядати за законністю застосування арешту й інших запобіжних заходів тощо, адже є різне розуміння поняття «слідчі дії» та їх співвідношення з поняттям «процесуальні дії, правничі дії».

Стаття 2 Закону України «Про прокуратуру», перебуваючи в певній неузгодженості з указаними положеннями Конституції України, визначає, що «на прокуратуру покладаються такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. На прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України». [3]

Делегована прокурору система суперечливих функцій вимагає, з одного боку, їх належного доктринального обґрунтування, уточнення та більш чіткого юридичного визначення, а з іншого боку, потребує зміцнення статусу незалежності прокурора від інших гілок влади, реалізації принципу деполітизації при формуванні та діяльності прокуратури.

Декларуючи засаду незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків, та принцип «політичної нейтральності прокуратури», важливо створити правові механізми забезпечення даних засад.

В дослідженні ОБСЄ 2021 року «Незалежність прокуратури в Центральній Європі», [19] підкреслюється важливість деполітизації прокуратури та виключення впливу з боку інших органів влади.

Варто унеможливити ситуацію, коли новообраний за партійними списками Парламент приступаючи до роботи зразу ж починає «обирати за своїми інтересами» (за принципом лояльності до політичної більшості) нового Генерального прокурора. Мають бути скасовані приписи ст. 42 Закону України «Про прокуратуру», згідно якої, повноваження Генерального прокурора на посаді припиняються в разі висловлення Верховною Радою України недовіри Генеральному прокурору, що тягне його відставку. Новообрана Верховна Рада України не повинна мати взагалі права обирати нового Генерального прокурора на початку своєї діяльності, а протягом усієї каденції новообраного парламенту має діяти незалежний від Президента України та Верховної Ради Генеральний прокурор, який був раніше призначений на посаду згідно закону, безумовно, якщо при цьому немає вагомих законних підстав для його відставки. Звільнення його за ініціативи депутатів має допускатись лише конституційною більшістю і лише в порядку застосування інституту імпідменту, а не в разі висловлення Верховною Радою України недовіри.

Доцільно буде на конституційному рівні запровадити положення, що Верховна Рада України призначає нового Генерального прокурора, не в перший рік своєї каденції, а на стадії наближення сплину своїх повноважень, тобто в останню сесію своєї каденції. Так би мовити, Верховна рада має призначити ефективного, незалежного та принципового Генерального Прокурора для майбутніх часів державотворення. При цьому, Генеральний прокурор має отримати максимальний статус незалежності, недоторканності і незмінюваності в посаді.

Вважаємо за необхідне Прокуратуру України (а разом з тим і усі слідчі органи) та вивести з підпорядкування законодавчої та виконавчої влади, запровадити призначення їх керівників та термін 10 років, без права відправки їх у відставку Верховною Радою України за формуванням «недовіри». Примусове відправлення у відставку керівників слідчих органів та Генерального прокурора має бути допустимим лише в порядку імпічменту на підставі відповідних для цього фактів, або порушень законодавчо визначених вимог щодо бездоганної ділової репутації.

Для мінімізації впливу на Генерального прокурора, ні Верховна Рада, ні Кабінет Міністрів України, не повинні мати повноважень в період свого основного періоду діяльності щодо підвищення чи пониження рівня заробітної плати Генерального прокурора і його підлеглих, рівно як і відносно співробітників інших правоохоронних інституцій. Такі рішення мають прийматись виключно в останню сесію роботи парламенту на період майбутньої діяльності новопризначеного Генерального прокурора та керівників слідчих і інших правоохоронних органів. Взагалі керівники будь-яких державних інституцій не повинні мати права підвищувати оклади стосовно посад, які вони самі займають. Зарплата співробітників судових та правоохоронних органів (а рівно і усіх чиновників влади) має бути уніфікована та не бути меншою трьох розмірів мінімальної зарплати в державі і не вищою за 7 таких розмірів. Зважаючи на те, що мінімальна зарплата з 1 січня 2025 року встановлена в розмірі 8000 грн., це буде відповідати принципу справедливості, покращить відношення суспільства до правоохоронних органів влади.

Потрібно запровадити функцію державного нагляду Прокуратури за забезпеченням верховенства права в державі, дотриманням антикорупційного законодавства, нагляду за дотриманням прав і свобод людини в діяльності підприємств, установ та організацій, а також в діяльності посадових і службових осіб органів державної влади та правоохоронних органів.

Наприклад, чиновник незаконно звільнив вагітну жінку з роботи. Мабуть буде простіше та результативніше потерпілій від свавіл-

ля чиновника звернутись до прокурора, який, отримавши відповідні повноваження має скасувати наказ про звільнення, відновивши порушені права людини. Такий механізм швидкий і мало затратний в порівнянні зі зверненням потерпілої до суду. Забезпечення верховенства права в державі та захист прав і свобод людини є надважливою функцією усієї держави і суспільства, а прокуратура має внести свій вклад у вирішення цієї проблеми використовуючи наглядові повноваження.

У кримінальному провадженні, наразі, суб'єкти кримінального процесу виконують *п'ять основних функцій*: 1) розслідування, 2) нагляд і контроль, 3) обвинувачення, 4) правничу допомогу та захист, 5) правосуддя.

Нагляд за законністю досудового розслідування – традиційно одна із основних та незмінних функцій прокурора, що спрямована на забезпечення законності в кримінальному судочинстві та оперативно-розшукових заходах, недопущення незаконних дій і рішень у цій сфері правоохоронної діяльності.

Керівництво слідством – відносно нова функція прокурора. Позбавляючи прокуратуру функції розслідування, закон закріплює новелу, за якою прокурор не тільки наглядає за слідством, а й керує ним.

Згідно з ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування *у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням*.

Тобто він поєднує функції керівника слідчого, обвинувача і прокурора, здійснює нагляд за розслідуванням загалом, а, отже, і за керівництвом розслідуванням зокрема. Фактично прокурорський нагляд буде охоплювати й нагляд за своєю діяльністю як керівника органу розслідування. Якщо ж прокурор керує слідством, то виникає проблема ефективності прокурорського нагляду за керівництвом розслідування. Тут закладається можливість конфлікту інтересів, адже розраховувати на принциповість нагляду прокурора за законністю слідства при неякісному керівництві слідством ним же – це найвне мистецтво юридичних фікцій.

Така концепція не тільки не логічна, а й не доцільна. Зокрема, якщо зберігається і посада самого керівника органу розслідування, вини-

кає не лише дублювання функцій керівництва слідством та збільшуються прояви бюрократії.

Закріпленою в законі компетенцією прокурора фактично ліквідовано принцип процесуальної самостійності й незалежності слідчого як важливої передумови об'єктивності розслідування.

Закон зобов'язує слідчого виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність (ст. 40 КПК України). Такі положення суперечать проголошеній процесуальній самостійності слідчого.

З цього приводу С. Микитюк не безпідставно зазначає, що зважаючи на багатогранність роботи слідчих ДБР та особливості підслідних їм кримінальних справ (включаючи злочини вчинені прокурорами) варто забезпечити створення окремої самостійної та незалежної атorneyської служби нагляду за законністю в діяльності ДБР, яка б не була підпорядкована Офісу генерального прокурора. Варто звернути увагу, що, наприклад, в США та Канаді посада Генерального атorneyя об'єднана з посадою Міністра юстиції. Доцільно запровадити посади підрозділу атorneyської служби та посади атorneyя в Міністерстві Юстиції, чим має забезпечуватись більша незалежність даної наглядової інституції від Офісу генерального прокурора, співробітники якого можуть в разі вчинення злочинів стати фігурантами (підслідними) у справах слідчих ДБР, хоча водночас досі уповноважені здійснювати нагляд та процесуальне керівництво слідчими ДБР [12, с. 187–188].

Функція розслідування – інтегративна функція в системі кримінального процесу, виконання якої покладено на слідчого, який у взаємодії з експертами, детективами, органами оперативно-розшукової діяльності та іншими правоохоронними органами, відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, забезпечує неупереджене, всебічне, повне та об'єктивне дослідження усіх обставин предмету кримінального провадження, встановлює об'єктивну істину та створює належну доказову і правову базу для здійснення правосуддя.

Рішення про позбавлення прокуратури функції розслідування взагалі не конструктивні, адже, з одного боку, за законом прокурор може самостійно проваджувати слідчі дії, а з іншого боку, прокурор за приписами КПК України не просто здійснює нагляд за законністю розслідування, а реалізує такий нагляд шляхом «керівництва слідством». Тобто на сьогодні реалізована спотворена концепція – «прокуратурі розслідувати кримінальні правопорушення не можна, а керувати слідством – «залюбки».

Якщо ж прокурор уже отримав функцію процесуального керівництва слідством (і вона «не підлягає сумніву»), тоді на законодавчому рівні доцільно буде закріпити правило, що на посаду прокурора призначається фахівець у галузі права, який (окрім уже закріплених в законі вимог) має практичний стаж слідчої діяльності не менше трьох років. А інакше ж як можна ефективно здійснювати процесуальне керівництво слідством, не маючи досвіду слідчої роботи.

Більш прийнятною для української правової системи може бути класична модель, за якої прокурор як посадова особа державної влади у кримінальному процесі на досудовому слідстві виконує функцію нагляду за забезпеченням верховенства права і законності, а в судовому процесі – підтримує обвинувачення.

Між тим, надання прокурору функції «підтримання публічного обвинувачення в суді» викликає питання щодо того, чи уповноважений прокурор формувати обвинувачення і обґрунтовувати його на досудовому слідстві, обґрунтовувати необхідність арешту підозрюваного тощо. Особливо багато питань з огляду на суперечливу міжнародним правовим актам заміну інституту «пред'явлення обвинувачення» на інститут «повідомлення про підозру».

Підтримання публічного обвинувачення – одна з функцій прокурора, яка полягає в безпосередній його участі в розгляді судом справи і використанні повноважень обвинувача для всебічного дослідження доказів, захисту прав потерпілого та інших учасників процесу, забезпечення правосуддя і невідворотності кримінальної відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення.

Кримінально-процесуальним законом прокурор разом зі слідчим віднесено до сторони

обвинувачення. Між тим, *по-перше*, на досудовому слідстві за чинним КПК України замість обвинувачення запроваджено повідомлення про підозру, а обвинувачений з'являється по завершенню слідства, на підставі складеного обвинувального висновку. Дана новела, незважаючи на її «тусклий блиск новизни» не корегується з міжнародними правовими актами. Зокрема, *Європейська конвенція з прав людини визначає*: «Кожен, **кого заарештовано**, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке **обвинувачення, висунуте проти нього**» (ч. 2 ст. 5). Отже КПК України має бути приведений у відповідність до даної норми. *По-друге*, як слідчий, так і прокурор, згідно ч. 2 ст. 9 КПК України, зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

З даних правових норм можна зробити висновок, що за чинним кримінально-процесуальними законодавством на досудовому слідстві обвинувачення відсутнє, слідчий виконує функцію розслідування, а прокурор має сприяти цьому, здійснюючи функцію нагляду за законністю розслідування. Функція обвинувачення виконується прокурором в суді, коли появляється особа зі статусом обвинуваченого. Але приводячи законодавство у відповідність до міжнародних правових актів, необхідно замість повідомлення про підозру затриманому чи заарештованому, передбачити пред'явлення такій особі обвинувачення.

Висновки. В реформуванні прокуратури на законодавчому рівні необхідно забезпечити реалізацію таких, доктринально збалансованих з міжнародно-правовими актами та нормами Конституції України, положень.

По-перше, В Конституції України визначити, що Прокуратура виконує в державі такі функції: вищий нагляд за забезпеченням верховенства права в державі і суспільстві; нагляд за дотриманням прав і свобод людини в діяльності будь-яких органів влади та місцевого само-

врядування та їх посадових осіб; нагляд за забезпеченням законності в діяльності слідчих та інших правоохоронних органів; підтримання обвинувачення в суді щодо підсудних; представництво інтересів держави в національних та міжнародних правовідносинах.

По-друге, Прокуратура має діяти на основі принципів незалежності та деполітизації. Процедура призначення Генерального прокурора на посаду, має мінізувати можливості впливу на нього з боку інших гілок влади та їх посадових осіб, а також з боку політичних партій та їх коаліцій.

Для цього варто закріпити законодавче правило, що Верховна Рада України призначає нового Генерального прокурора, не в перший рік своєї каденції, а в останню сесію своєї каденції, строком на 10 років, без права відправки їх у відставку Верховною Радою України за формуванням «недовіри».

По-третє, примусове відправлення у відставку Генерального прокурора та керівників слідчих органів та має бути допустимим лише в порядку імпідменту на підставі відповідних для цього фактів, або порушень законодавчо визначених вимог щодо бездоганної ділової репутації.

По-четверте, доцільно передбачити вимогу наявності юридичної освіти за спеціальністю «право» або «правоохоронна діяльність» чи «міжнародне право» усіх без винятку посадових осіб прокуратури, а також наявності стажу правничої роботи не менше трьох років. При цьому, оправдано буде на законодавчому рівні закріпити положення, що на посаду прокурора призначається особа, яка має відповідний стаж правничої роботи на посадах слідчих.

П-п'яте, Верховна Рада України повинна отримувати повноваження щодо зміни рівня заробітної плати прокурорів та слідчих, антикорупційних та інших правоохоронних органів і суду лише в останню свою каденцію, а при визначенні такої керуватись принципом справедливості.

Реалізація ідей верховенства права у сфері правосуддя та забезпечення ефективної протидії злочинності вимагає на основі принципу розподілу влади (законодавча, виконавча, судова), з дотриманням балансу приватних та публічних інтересів, забезпечити чітку юри-

дичну визначеність функцій та гарантій діяльності Прокуратури.

Процес правової реформи в Україні обумовлює необхідність закріплення в Конституції України та реалізації в галузевому законодавстві таких засади діяльності прокуратури, слідчих та інших правоохоронних органів, як верховенство права, пропорційності, людяності, презумпції добропорядності людини, процесу-

альної самостійності і незалежності слідчого та прокурора, відшкодування шкоди, завданої незаконними діями та рішеннями.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці доктринальної моделі принципів людяності, презумпції добропорядності людини та інших принципів права правової держави та правничої демократії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. Зі змінами, внесеними згідно із Законами України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. Із змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Закон України «Про прокуратуру». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст. 12. Із змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
4. Мірковець Д. М. Інститут контрольно-наглядової діяльності та процесуальна самостійність слідчого: аспекти співвідношення. *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 387-398.
5. Балита Р. І., Блажівський Є. М., Вернидубов І. В., Власова Г. П., Гасвий В.Ф. Підтримання прокурором публічного обвинувачення: підручник. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2017. 629 с.
6. Верховенство права в діяльності правоохоронних органів. Монографія / В. Тertiшник, Т. Батраченко, В. Ченцов, О. Сачко, І. Єфімова, В. Юрчишин, П. Юрчишин, С. Микитюк, О. Тertiшник, А. Минсєв, О. Розгон, І. Сухачька, О. Хорошун / За заг. ред. доктора юрид. наук, професора В. Тertiшника. Київ: Алерта, 2025. 536 с. ISBN 978-617-566-897-9
7. Гецько В. В. Моделі прокуратури в механізмі розподілу державної влади: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 87: частина 4. С. 386–391. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/62.pdf>
8. Деяк І. М. Проблема інституційного позиціонування прокуратури в контексті конституційного принципу поділу влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №6. С. 127–132. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.18>
9. Іллящук Д.Г. Кримінальна процесуальна діяльність прокурора у забезпеченні прав особи на стадії досудового розслідування: монографія. Київ: Алерта, 2024. 246 с. ISBN 978-617-566-869-6
10. Кайдрович Х. І. Прокуратура у механізмі поділу влади в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». № 2(48). 2022. С. 22–29.
11. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020.
12. Микитюк С. Забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчих державного бюро розслідувань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 184–189.
13. Письменний Д. П. Функції обвинувачення та захисту за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 353–358.
14. Підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді присяжних: наук.-практ. посіб. / Мустеца І. В., Антонєць О. В., Кулаківський К. О., Троян О. Л., Бутенко А. М., Шмалєня С. В., Туркот М. С. та ін.; за ред. І. В. Мустеци, М. С. Туркота, О. Л. Трояна. Київ: Норма права, 2024. 146 с.
15. Прокуратура в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. М. М. Стефанчук. Київ: Алерта, 2025. 526 с. ISBN 978-617-566-888-7
16. Тertiшник В. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2024. 486 с. ISBN 978-617-566-844-3
17. Тertiшник Володимир Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 22-ге, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2025. 1096 с. ISBN 978-617-566-893-1
18. Юрчишин В. М., Юрчишин Ю. В. Процесуальні засади участі прокурора у кримінальних провадженнях про корупційні злочини: монографія. Чернівці: Технодруk, 2021. 188 с.
19. Independence of prosecutors in Central EUROPE: ODIHR webinar report. Warsaw, 20 October 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/511120.pdf>

Юзікова Н. С.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0003-0879-2228>*

СИНЕРГІЯ ОРГАНІВ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАПОБІГАННІ ЕКОЛОГІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

SYNERGY OF AUTHORITIES IN ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY AND PREVENTION OF ENVIRONMENTAL CRIME IN UKRAINE: IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION AND EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

У статті, синергія органів державної влади у сфері екологічної безпеки та протидії екологічній злочинності в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграції, викладена крізь призму основних засад (ключових напрямів). Вона ґрунтується на верховенстві права, комплексному підході та скоординованій взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Важливим є врахування досвіду ЄС, зокрема в законодавстві, інституційній міжнародній співпраці правоохоронних органів (Європол, UNICRI) та активному використанні сучасних технологій моніторингу. Важливу превентивну роль відіграє залучення громадськості та екологічна освіта для запобігання екологічним правопорушенням. Комплексний підхід створює дієву систему протидії екологічній злочинності в країнах-членах ЄС. Це може слугувати підґрунтям для запровадження ефективного європейського досвіду у національну екологічну модель безпеки.

Особлива увага у статті приділяється ліквідації екологічних наслідків війни та забезпеченню екологічно безпечного відновлення, що вимагає належного ресурсного забезпечення та залучення громадськості й міжнародних партнерів. Ефективна реалізація цих засад сприятиме досягненню стратегічних цілей державної екологічної політики України.

Виокремлено широкий спектр забруднюючих факторів, спричинених бойовими діями, серед яких: вибухи боєприпасів, руйнування промислових об'єктів та інфраструктури, постійні пожежі, утворення великої кількості відходів у вигляді будівельного сміття, знищеної техніки, що спричиняє хімічне, радіаційне забруднення, забруднення водних ресурсів, атмосферного повітря, знищення лісів та екосистем тощо.

Післявоєнне відновлення України вимагає екологічно відповідального підходу до реконструкції територій та мінімізації шкоди, завданої довкіллю. Одночасно, процес євроінтеграції передбачає впровадження європейських стандартів екологічної безпеки на всіх рівнях управління.

Ефективне забезпечення екологічної безпеки та протидія екологічній злочинності в Україні в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграції вимагає синергійної взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади на засадах верховенства права та з урахуванням європейського досвіду. Комплексний підхід, координація зусиль, використання сучасних технологій та залучення громадськості є ключовими для подолання екологічних наслідків війни та наближення до європейських стандартів у цій сфері.

Ключові слова: *екологічна безпека, екологія, запобігання екологічним кримінальним правопорушенням, кримінальна відповідальність, незаконне зайняття рибним промислом, незаконне зайняття водним добувним промислом, воєнний стан, міжнародне співробітництво, інформаційно-просвітницькі заходи.*

The article describes the synergy of public authorities in the field of environmental safety and combating environmental crime in the context of post-war recovery and European integration through the prism of the main principles (key areas). It is based on the rule of law, an integrated approach and coordinated interaction of the legislative, executive and judicial branches of government. It is important to take into account the EU experience, in particular in legislation, institutional international cooperation of law enforcement agencies (Europol, UNICRI) and active use of modern monitoring technologies. Public involvement and environmental education play an important preventive role in preventing environmental offences. This comprehensive approach creates an effective system for combating environmental crime

in EU member states. This can serve as a basis for introducing effective European experience into the national environmental security model.

The article pays special attention to the elimination of the environmental consequences of war and ensuring environmentally safe recovery, which requires adequate resources and the involvement of the public and international partners. Effective implementation of these principles will contribute to the achievement of the strategic goals of the State environmental policy of Ukraine.

A wide range of polluting factors caused by the hostilities has been identified, including: ammunition explosions, destruction of industrial facilities and infrastructure, constant fires, generation of large amounts of waste in the form of construction waste, destroyed equipment, which causes chemical and radiation pollution, water and air pollution, destruction of forests and ecosystems, etc.

The post-war recovery of Ukraine requires an environmentally responsible approach to the reconstruction of territories and minimisation of environmental damage. At the same time, the process of European integration involves the implementation of European environmental safety standards at all levels of government.

Effective environmental safety and combating environmental crime in Ukraine in the context of post-war reconstruction and European integration requires synergistic interaction between the legislative, executive and judicial branches of government based on the rule of law and taking into account European experience. An integrated approach, coordination of efforts, use of modern technologies and public engagement are key to overcoming the environmental consequences of the war and approximation to European standards in this area.

Key words: *environmental safety, ecology, prevention of environmental criminal offences, criminal liability, illegal fishing, illegal aquatic extraction, martial law, international cooperation, awareness-raising activities.*

У сфері забезпечення екологічної безпеки України існує низка гострих проблем, що потребують негайного вирішення. Серед ключових викликів можна виділити значний рівень промислового забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів та ґрунтів, часто спричинений застарілими технологіями та недостатнім контролем за викидами. Накопичення великих обсягів промислових і побутових відходів за відсутності належної інфраструктури для їх переробки та утилізації створює серйозні загрози для довкілля та здоров'я населення. Крім того, значна частина сільськогосподарських земель потерпає від деградації, ерозії та забруднення пестицидами й нітратами, що негативно впливає на їх родючість та якість харчової продукції. Поряд з цим, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є серйозною проблемою в Україні, що завдає значної шкоди екосистемі та економіці країни.

Актуальність дослідження ефективної співпраці органів влади у забезпеченні екологічної безпеки та запобіганні екологічній злочинності України, у тому числі незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, набуває особливого значення в контексті руйнівних наслідків війни та стратегічного курсу на європейську інтеграцію. Повоєнне відновлення країни нерозривно пов'язане з необхідністю екологічно відповідального відродження територій та мінімізації

завданих довкіллю збитків. Водночас, євроінтеграційні процеси вимагають від України впровадження європейських стандартів екологічної безпеки на всіх рівнях управління, де ключова роль належить органам влади, зокрема місцевої. Таким чином, дослідження синергії органів влади у контексті повоєнного відновлення та євроінтеграційних прагнень у сфері екологічної безпеки є вкрай актуальним для сталого розвитку України та її успішної інтеграції до європейської спільноти.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі теоретичних та практичних засад взаємодії органів державної влади у сфері екологічної безпеки та протидії екологічній злочинності в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів.

Проведене Барабаш Н., Паризьким І., Расюком Є., Телефанком Б., Гуміним О. порівняльно-правове дослідження свідчить про зростаючу увагу наукової спільноти до проблематики екологічної безпеки та запобігання екологічній злочинності в сучасних умовах військової агресії. Дослідники виокремили три основні типи порушень екологічного законодавства внаслідок збройної агресії проти України: цілеспрямований техногенний вплив «невійськовими» засобами на певні ділянки біосфери, що неминуче спричинить у майбутньому стихійні лиха на території нашої держави, зміни погоди та клімату, озонові діри, руйнування екосистем, порушення психічного та фізичного

здоров'я населення України; цілеспрямований вплив на природне середовище з метою створення несприятливих умов для життя людини шляхом знищення довкілля, техніки та зброї, підризу економічного потенціалу України та психологічного і фізичного тиску; заподіяння шкоди шляхом впливу на середовище: забруднення або зараження повітря, води, ґрунту, знищення флори та фауни [1].

У своєму дослідженні екологічних злочинів у міжнародному праві професор Сироїд Т.Л. зазначає, що екологічні злочини мають тісний зв'язок із іншими кримінальними правопорушеннями, такими як: корпоративна злочинність, організована злочинність, шахрайство, корупція, крадіжки, торгівля людьми, незаконний обіг наркотичних засобів та вогнепальної зброї, відмивання грошей, що відкриває шлях для всіх організованих видів злочинності. При цьому, автор звертає увагу на негативну тенденцію зв'язку екологічної злочинності з міжнародними конфліктами, які посилюють небезпеку для всіх екологічних об'єктів, суспільства та фізичних осіб. Також, у статті наголошено, що використання означених форм задля вчинення екологічних злочинів повинно кваліфікуватися законодавцем в якості обтяжуючих обставин [2].

Екологічна безпека є критично важливим аспектом сталого розвитку людства, що охоплює стан навколишнього природного середовища та сукупність умов, які забезпечують екологічну рівновагу, запобігають негативному впливу антропогенної діяльності на довкілля та гарантують екологічно безпечні умови життєдіяльності людини. Загальні питання екологічної безпеки включають збереження біорізноманіття, раціональне використання природних ресурсів, запобігання забрудненню атмосферного повітря, водних об'єктів та ґрунтів, а також мінімізацію наслідків стихійних лих та техногенних катастроф. Забезпечення екологічної безпеки вимагає комплексного підходу, що поєднує законодавчі, економічні, технологічні та соціальні інструменти на глобальному, національному та місцевому рівнях. Усвідомлення та вирішення загальних питань екологічної безпеки є запорукою здорового майбутнього для нинішнього та майбутніх поколінь

Війна в Україні є однією з наймасштабніших у Європі за останні десятиліття, що неминуче призводить до значного негативного впливу на довкілля. Сучасні умови характеризуються безпрецедентними руйнуваннями промислових об'єктів, енергетичної інфраструктури та житлових масивів, що призводить до масштабних викидів забруднюючих речовин у повітря, ґрунти та водні об'єкти. До широкого спектру забруднюючих факторів, спричинених бойовими діями можна віднести:

- постійні вибухи боєприпасів, що сприяють забрудненню ґрунтів важкими металами, хімічними речовинами;
- руйнацію військовою технікою, що спричиняє витіки паливно-мастильних матеріалів, токсичних речовин та забруднює важкими металами та токсичними хімічними сполуками;
- руйнування промислових об'єктів та інфраструктури, що спричиняє хімічне, радіаційне забруднення, забруднення водних ресурсів;
- постійні пожежі, що виникають після вибухів та від уламків ракет спричиняють забруднення атмосферного повітря, знищення лісів та екосистем.
- утворення великої кількості відходів у вигляді будівельного сміття, знищеної техніки.

Знищення енергосистеми змушує використовувати резервні джерела живлення, такі як генератори, що значно збільшує шкідливі викиди в атмосферу. Вся ця сукупність факторів не лише отрує довкілля, але й створює довгострокові загрози для здоров'я населення (захворювання дихальної, серцево-судинної, нервової систем, онкологія) та стійкості екосистем в Україні (зниження біорізноманіття, деградація ґрунтів, забруднення водних джерел).

Засади синергії органів державної влади у сфері екологічної безпеки та протидії екологічній злочинності в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів мають базуватися на кількох ключових підходах.

Перший стосується ключового принципу – верховенства права та законності. Усі органи влади діють у межах своїх повноважень, визначених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, ратифікованими Україною, включаючи екологічне

законодавство ЄС (*acquis communautaire*). Це забезпечує правову визначеність та передбачуваність у їхній взаємодії.

Другий – полягає у комплексному та системному підході. Синергія має охоплювати всі аспекти екологічної безпеки та протидії екологічній злочинності, від нормотворення до правозастосування, включаючи превентивні заходи, виявлення, розслідування, судовий розгляд та виконання рішень. Це вимагає узгодженого підходу на національному, регіональному та місцевому рівнях. Так, наприклад, ключове завдання Державної екологічної інспекції – перейти від системи точкового контролю підприємства, до системи щоденного моніторингу та збереження природних екосистем. Усе це закладаємо в оновленому законодавстві. Р. Стрілець повідомив, що роль екологічного інспектора у фіксації та обрахунку збитків довкіллю внаслідок війни сьогодні важко переоцінити. Завдяки роботі ДЕІ в Україні вже зафіксовано понад 4800 тисяч злочинів росії проти української природи. Розмір збитків сягає понад 2,4 трлн гривень [3]. Фіксація та обрахування екологічних збитків внаслідок російської збройної агресії закладає фундамент для розвитку системи екологічного контролю нового формату. Це база для отримання репарацій за зруйноване агресором довкілля і чергова сходинка на шляху до ЄС [3].

Третій – це координація та співробітництво. Ефективна взаємодія передбачає налагоджені механізми координації між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, а також між різними міністерствами, відомствами, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування. Це включає обмін інформацією, спільне планування та проведення заходів. Так, наприклад, з 1 січня 2025 року Державна екологічна інспекція відновила проведення екологічних перевірок на окремих підприємствах. Крім того, затверджено план перевірок органів місцевого самоврядування.

Синергія органів влади у сфері екологічної безпеки та запобіганні екологічній злочинності, як спільна та скоординована діяльність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, є ключовим фактором для ефективної реалізації основних складових Закону України «Про Основні засади (стратегію) держав-

ної екологічної політики України на період до 2030 року» [4]. Спільна діяльність органів влади є необхідною для комплексного та системного досягнення стратегічних цілей державної екологічної політики, визначених Законом, забезпечуючи не лише формування політики, але й її ефективне впровадження та контроль за її дотриманням на всіх рівнях. Зокрема, законодавча влада, створюючи правове поле, забезпечує нормативну основу для досягнення цілей Стратегії, таких як забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги (Розділ I). Узгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (визначена як першопричина екологічних проблем) може бути досягнута через чітке законодавче розмежування повноважень та встановлення механізмів координації, які контролюються та забезпечуються виконавчою владою.

Ефективне впровадження Стратегії, включаючи підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження (Розділ III) та забезпечення сталого використання природних ресурсів (Розділ IV), вимагає не лише законодавчого підґрунтя та виконавчих механізмів, але й дієвого контролю за дотриманням природоохоронного законодавства та невідворотності відповідальності за його порушення (також визначено як першопричина проблем). Саме судова влада забезпечує цю невідворотність через справедливе та своєчасне розглядання екологічних правопорушень. Так, У Постанові Касаційного адміністративного суду у складі ВС від 21 червня 2023 року підтверджено, що виконавчі органи місцевого самоврядування мають пряму відповідальність за екологічну безпеку на своїх територіях і зобов'язані вживати заходи для усунення екологічних проблем [5]. Також, Суд звернув увагу, що абзацом другим розділу I Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» першопричинами екологічних проблем України визначено, зокрема неефективну систему державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування,

незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» визначає екологічну безпеку як складову національної безпеки України [6]. Воно спрямоване на координацію дій різних гілок влади для вирішення екологічних проблем. Зокрема, передбачається розробка Кабінетом Міністрів законопроектів для подання до Верховної Ради, а також вжиття заходів місцевими органами виконавчої влади. Рішення стосується створення системи моніторингу довкілля, управління відходами, охорони надр та ґрунтів, а також інших важливих екологічних питань. Рішення РНБО, введені в дію Указом Президента України № 111/2021, покладає на Кабінет Міністрів України завдання з розробки та затвердження порядку ведення Єдиного реєстру з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів і порядку державної реєстрації установок в такому реєстрі, а також розробку концепції державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля України.

Четвертий – охоплює функціональну спеціалізацію, розмежування повноважень та відповідальність. Кожен орган влади виконує свої специфічні функції відповідно до законодавства, але при цьому забезпечується їхня взаємодоповнюваність та уникнення дублювання. При цьому, діяльність органів влади у сфері екологічної безпеки та протидії екологічній злочинності має бути відкритою для громадського контролю, а самі органи повинні бути підзвітними за результати своєї роботи. Це сприяє підвищенню довіри та ефективності.

Виходячи з положень міжнародних актів та національних актів стратегічного характеру, а також повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування, закріплених у статті 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та статті 21 Закону України «Про відходи», Верховний Суд у постанові Касаційного адміністративного суду у складі ВС від

21 червня 2023 року сформулював правовий висновок, відповідно до якого місцеве самоврядування є гарантованим правом територіальних громад самостійно та через утворені органи місцевого самоврядування під власну відповідальність вирішувати усі питання місцевого значення, не вилучені законодавством з їх компетенції [5].

Органи влади можуть здійснювати широкий спектр заходів у межах своїх повноважень для запобігання екологічній злочинності, охоплюючи законодавчу, виконавчу та судову сфери, а також залучаючи громадськість та міжнародні інституції. Ці заходи стосуються:

- прийняття законів та підзаконних актів у сфері охорони довкілля та відповідальності за екологічні правопорушення, включаючи криміналізацію серйозних екологічних злочинів, що відповідають європейським стандартам;
- встановлення ефективних санкцій (адміністративних, кримінальних, цивільно-правових) за порушення екологічного законодавства, що мають бути стримуючим фактором;
- створення механізмів, що гарантують притягнення винних до відповідальності незалежно від їхнього статусу;
- покращення матеріально-технічного забезпечення контролюючих органів (Державної екологічної інспекції, правоохоронних органів) для ефективного виявлення та припинення екологічних правопорушень;
- використання супутникових знімків, безпілотних літальних апаратів, автоматизованих систем моніторингу для виявлення незаконної діяльності (наприклад, незаконних вирубок, виявлення факторів незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, викидів забруднюючих речовин, нелегальних сміттєзвалищ);
- налагодження ефективної співпраці між екологічними інспекціями, правоохоронними органами (поліцією, СБУ, прокуратурою), митними службами та іншими зацікавленими відомствами для спільного виявлення та розслідування екологічних злочинів;
- розробка та реалізація державних та регіональних програм запобігання екологічній злочинності;
- проведення спеціалізованих навчань для співробітників контролюючих та правоохорон-

них органів з питань виявлення, розслідування та запобігання екологічним злочинам;

– оприлюднення інформації про стан довкілля, виявлені порушення та результати контрольних заходів для підвищення громадської обізнаності та залучення громадськості до контролю.

Ефективне поєднання та реалізація цих заходів на всіх рівнях державної влади є ключовим для запобігання екологічній злочинності та забезпечення екологічної безпеки в Україні.

П'ятий – орієнтація на європейські стандарти та найкращі світові практики у сфері екологічної безпеки та протидії екологічній злочинності. В умовах євроінтеграції, взаємодія органів влади має бути спрямована на поступове наближення національного законодавства та правозастосовної практики до стандартів ЄС у сфері екологічної безпеки та боротьби з екологічною злочинністю. Це включає вивчення та адаптацію успішного досвіду країн-членів ЄС. Так, ЄС має розвинену систему екологічного законодавства (*acquis communautaire*), що охоплює широкий спектр питань, від якості повітря та води до управління відходами та збереження біорізноманіття, встановлюючи високі стандарти екологічної безпеки (*Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques*; *Convention on Certain Conventional Weapons*; *Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law*; *Directive (EU) 2024/1203 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC*; *Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage*) [6; 7; 8; 9; 10; 11].

Врахування європейських стандартів та світових практик у національному правовому полі стосується вивчення інституційної співпраці. Існує розвинена мережа співпраці між правоохоронними органами країн-членів та агенціями ЄС, такими як Європол та UNICRI, для обміну інформацією, проведення спільних операцій та розслідування транскордонних екологічних злочинів. Діяльність UNICRI (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute) спрямована на запобігання

та протидію транснаціональним загрозам безпеці, насильницькому екстремізму та радикалізації, тероризму; протидію злочинним підприємствам, незаконним фінансовим потокам та корупційній діяльності; сприяння відповідальному використанню нових та перспективних технологій для боротьби зі злочинністю. Екологічні злочини є різноманітною незаконною діяльністю, що завдає значної шкоди довкіллю, загрожує біорізноманіттю та спричиняє екологічні катастрофи. Попри їхній зростаючий негативний вплив на екологію, безпеку людей та верховенство права, вони часто недооцінюються урядами та правоохоронними органами, караючись переважно адміністративними санкціями. Залучення транснаціональних організованих злочинних груп, приваблених високими прибутками та низькими ризиками, призвело до значного зростання екологічної злочинності, яка тісно пов'язана з іншими серйозними правопорушеннями, підживлюючи корупцію та відмивання грошей. Сьогодні екологічні злочини є новою формою транснаціональної організованої злочинності, що потребує скоординованих зусиль на всіх рівнях для ефективної протидії [12].

Заслуговує на увагу досвід країни ЄС щодо активного використання сучасних технологій, таких як дистанційне зондування, супутниковий моніторинг та автоматизовані системи для виявлення екологічних порушень та незаконної діяльності. У багатьох країнах ЄС приділяється значна увага підвищенню екологічної свідомості громадян та залученню громадськості до контролю за дотриманням природоохоронного законодавства

Шостий – стосується врахування особливостей повоєнного відновлення. В умовах відновлення після збройної агресії, взаємодія органів влади має бути спрямована на ліквідацію екологічних наслідків війни, забезпечення екологічно безпечного відновлення інфраструктури та промисловості, а також на запобігання новим екологічним правопорушенням, пов'язаним з процесом відновлення. У цьому напрямі важливе значення має ресурсне забезпечення. Для ефективної взаємодії необхідно забезпечити органи влади достатніми фінансовими, матеріально-технічними та кадровими ресурсами. Також важливо проводити постійний моні-

торинг та оцінку ефективності. Система взаємодії має передбачати механізми регулярного моніторингу та оцінки ефективності спільних дій, а також внесення необхідних коректив для її оптимізації.

Сьомий – залучення громадськості та міжнародних партнерів. Ефективна синергія органів влади передбачає активне залучення громадських організацій, наукових установ, експертів та міжнародних партнерів до розробки та реалізації заходів у сфері екологічної безпеки та протидії злочинності. Обмін досвідом, проведення спільних операцій з міжнародними правоохоронними організаціями (Інтерпол, Європол), участь у міжнародних конвенціях та угодах у сфері охорони довкілля та боротьби з екологічною злочинністю. Залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги шляхом використання міжнародних ресурсів для зміцнення спроможності органів влади у сфері запобігання екологічній злочинності.

Залучення громадськості та міжнародне співробітництво охоплює підвищення екологічної свідомості громадян шляхом проведення інформаційних кампаній, освітніх програм

для формування відповідального ставлення до довкілля та неприйняття екологічних правопорушень. Цьому значною мірою сприяє заохочення громадського контролю, що полягає у створенні механізмів для повідомлення про екологічні правопорушення та забезпечення захисту інформаторів.

Дотримання цих засад сприятиме створенню дієвої та скоординованої системи забезпечення екологічної безпеки та протидії екологічній злочинності в Україні в складних умовах повоєнного відновлення та на шляху до європейської інтеграції.

Скоординована діяльність законодавчої, судової та виконавчої гілок влади, а також органів місцевого самоврядування, є необхідною умовою для ефективного забезпечення екологічної безпеки та запобігання екологічній злочинності в Україні у складних умовах повоєнного відновлення та на шляху європейської інтеграції. Синергія їхніх зусиль дозволить не лише подолати екологічні наслідки війни, але й створити стійку та екологічно відповідальну державу, що відповідає європейським цінностям та стандартам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Barabash, N., Paryzkyi, I., Rasiuk, E., Telefanko, B., & Humin, O. (2022). The Criminal Law Aspect of the Violation of Environmental Law in the context of armed aggression against Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 40(73), 655–670. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.37>. URL: Vol. 40 Núm. 73 (2022):
2. Сироїд Т.Л. Поняття, ознаки та види екологічних злочинів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія ПРАВО. 2024. В. 84. ч. 4. С. 334–344. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/49-2.pdf>
3. Реформа Державної екологічної інспекції України – серед ТОП-5 довкіллевих пріоритетів 2024. URL: <https://eco.gov.ua/news/reforma-derzhavnoi-ekolohichnoi-inspektsii-ukrainy-sered-top-5-dovkillievych-priorytetiv-2024>
4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
5. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду України від 21 червня 2023 року у справі № 420/2910/22. URL: <https://court.gov.ua>
6. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#n2>
7. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/302/55/pdf/nr030255.pdf>
8. Convention on Certain Conventional Weapons. URL: <https://www.un.org/disarmament/theconvention-on-certain-conventional-weapons/>
9. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/treaties/definitions/treaty/convention_on_the_protection_of_the_environment_through_criminalLaw.html/CETS_172.doc.x.pdf
10. Directive (EU) 2024/1203 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://db.eurocrim.org/db/en/doc/3947.pdf>

11. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj/eng>

12. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute. URL: <https://unicri.org/index.php/environmental-crimes>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Гуменюк В. В. КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДАЛЕКОСХІДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ВІД ПЕРШИХ ПОСЕЛЕНЬ ДО ПРОГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВИ.....	3
Добробог Л. М. ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ.....	8
Кельбя С. Г. ІДЕЯ ПРАВОВЛАДДЯ В СУДОВИХ СТАТУТАХ 1864 Р.....	13
Луценко І. М., Кондратенко В. В., Нестеренко О. М. ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ СИМУЛЯЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВОГНЕВІЙ ТА ТСП ПІДГОТОВЦІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТРЕНУВАННЯ ВІРТУАЛЬНОГО БОЮ	20
Чорнозуб Л. В., Лазарєва Н. М., Данильченко О. В. ПРОТИДІЯ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	26
Чубата М. В. СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВО-СУДОВИХ УСТАНОВ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	32

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Павліченко Є. В., Бобошко О. М. ВНУТРІШНЬО КОРПОРАТИВНЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГЛАМЕНТУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	39
---	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Іванова В. С. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ	44
Озадовський І. Л. ПРИНЦИП “NON REFORMATIO IN PEIUS” В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	50
Ярмоленко О. С. ПРИНЦИПИ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ	60

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Кононенко Є. Д. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ МІГРУЮЧИХ ВИДІВ ДИКИХ ТВАРИН....	67
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Ivanova R. Yu. HARMONIZING UKRAINE’S FINANCIAL LEGAL SYSTEM WITH EU STANDARDS: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	73
Кирилюк Д. В. ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ ТА ІНШИХ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ В СУЧАСНИХ АКАДЕМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	79
Махно А. А. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ СЛОВА ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	87
Махно В. А. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПАРИТЕТУ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ.....	95

Нікітенко О. І., Журавель В. В., Журавель І. В., Кримчанін Б. А. МОВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПРАВООХОРОНИМИ ОРГАНАМИ.....	102
Омельчук В. М. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДЕРЖАВІ.....	108
Петрюк Д. А. ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ ТА БОРОТЬБА З ВІДМИВАННЯМ КОШТІВ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА.....	113
Савіцька В. В. ДЕРЖАВНА СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	119
Співак В. М., Співак М. В. ОРГАНИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ.....	124
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС	
Гавловська А. О. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ УМИСЛУ ТА МОТИВІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ, ЗОКРЕМА, НАРУЗІ НАД МОГИЛОЮ.....	131
Івашенко О. А. ОСОБЛИВОСТІ МЕТИ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	137
Пригоцький В. А., Корнійчук М. О., Порохня Л. А. ЩОДО СУБ'ЄКТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ.....	144
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Костенко С. К. КООРДИНАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	153
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ	
Тертишник В. М. ФУНКЦІЇ ТА ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА І СЛІДЧОГО В УМОВАХ ПРАВНИЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА В ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	159
Юзікова Н. С. СИНЕРГІЯ ОРГАНІВ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАПОБІГАННІ ЕКОЛОГІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	166

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Humeniuk V. V.

CULTURAL RENAISSANCE IN THE FORMATION OF STATEHOOD OF THE UKRAINIAN FAR EASTERN REPUBLIC: FROM THE FIRST SETTLEMENTS TO THE PROCLAMATION OF THE STATE.....3

Dobroboh L. M.

LEGAL CONSTRUCTS AND LEGAL REGULATION: DIALECTICS OF RELATIONSHIP..... 8

Kelbia S. H.

THE IDEA OF THE RULE OF LAW IN THE JUDICIAL STATUTES OF 1864.....13

Lutsenko I. M., Kondratenko V. V., Nesterenko O. M.

APPLICATION OF MODERN SIMULATION TECHNOLOGIES IN FIRE AND TSP TRAINING: EFFECTIVENESS OF VIRTUAL COMBAT TRAINING.....20

Chornozub L. V., Lazariyeva N. M., Danylchenko O. V.

PREVENTION AND FIGHT AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE IN THE LIGHT OF ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION.....26

Chubata M. V.

FORMATION AND ACTIVITIES OF MILITARY JUDICIAL INSTITUTIONS DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921: HISTORICAL-LEGAL AND HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS.....32

CONSTITUTIONAL LAW

Pavlichenko Ye. V., Boboshko O. M.

INTERNAL CORPORATE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE CORPORATE CULTURE OF AN ORGANIZATION.....39

CIVIL LAW AND PROCESS

Ivanova V. S.

LEGAL REGULATION OF THE INNOVATION SPHERE IN THE CONTEXT OF WAR AND POST-WAR PERIOD.....44

Ozadovskyi I. L.

THE PRINCIPLE OF “NON REFORMATIO IN PEIUS” IN COMMERCIAL PROCEEDINGS OF UKRAINE.....50

Yarmolenko O. S.

BANKRUPTCY PRINCIPLES IN UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL SPECIFICITIES.....60

ENVIRONMENTAL LAW

Kononenko Ye. D.

CURRENT ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF MIGRATORY WILD ANIMAL SPECIES.....67

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Ivanova R. Yu.

HARMONIZING UKRAINE’S FINANCIAL LEGAL SYSTEM WITH EU STANDARDS: CHALLENGES AND PROSPECTS.....73

Kyryliuk D. V.

ISSUES OF EFFECTIVENESS OF SANCTIONS AND OTHER RESTRICTIVE MEASURES IN MODERN SCIENTIFIC RESEARCH.....79

Makhno A. A.

LEGAL REGULATION OF FREEDOM OF SPEECH OF PUBLIC SERVANTS IN SOCIAL MEDIA: FOREIGN EXPERIENCE.....87

Makhno V. A. LEGAL REGULATION OF GENDER PARITY IN THE PUBLIC SERVICE SYSTEM IN UKRAINE.....	95
Nikitenko O. I., Zhuravel V. V., Zhuravel I. V., Krymchanin B. A. LANGUAGE POLICY IN THE SPHERE OF ENSURING THE STATE SECURITY OF UKRAINE BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES.....	102
Omelchuk V. M. LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION ON THE MANAGEMENT OF CORPORATE RIGHTS OWNED BY THE STATE.....	108
Petriuk D. A. FINANCIAL MONITORING AND COMBATING MONEY LAUNDERING: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN PRACTICE.....	113
Savitska V. V. STATE SERVICE IN UKRAINE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....	119
Spivak V. M., Spivak M. V. PUBLIC ADMINISTRATION BODIES AS SUBJECTS OF MANAGEMENT DECISION-MAKING.....	124
CRIMINAL LAW AND PROCESS	
Havlovska A. O. LEGAL ANALYSIS OF INTENT AND MOTIVES IN CRIMINAL OFFENSES AGAINST MORALITY, SPECIFICALLY DESECRATION OF GRAVES.....	131
Ivashchenko O. A. FEATURES OF THE PURPOSE OF PUNISHMENT FOR CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND LEGAL RELATIONS.....	137
Pryhotskyi V. A., Korniiichuk M. O., Porokhnia L. A. ON OFFENDERS INVOLVED IN LEGALIZATION OF CRIMINAL PROCEEDS (MONEY LAUNDERERS).....	144
JUDICIARY, PROSECUTION AND ADVOCACY	
Kostenko S. K. COORDINATING ACTIVITIES OF PROSECUTOR'S OFFICES UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	153
CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE	
Tertyshnyk V. M. FUNCTIONS AND GUARANTEES OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR AND INVESTIGATOR IN THE CONDITIONS OF LEGAL DEMOCRACY AND IN THE COMPETITIVE CRIMINAL PROCESS.....	159
Yuzikova N. S. SYNERGY OF AUTHORITIES IN ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY AND PREVENTION OF ENVIRONMENTAL CRIME IN UKRAINE: IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION AND EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES.....	166

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск I

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – В.Б. Гайдабрус

Підписано до друку: 18.04.2025.

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 17,85, ум. друк. арк. 20,69.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0525/369.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.